

CANLI TARİHLER

II

Profesör MEHMET ALİ AYNÎ

HATIRALARI

CEMİL PAŞA

CEMİL PAŞA

KADRİ RAŞİT PAŞA

Profesör MEHMET ALİ AYNÎ'nin Hatıraları

Profesör MEHMET ALİ AYNÎ'nin Hatıraları

Bundan Sonraki Kitaplar:

Canlı tarihlerin bundan sonra çıkacak kitapları şu sırayı takip edecektir: Üçüncü kitap, birincisi gibi sayın Ebubekir Hâzim Tepeyran'ın hatıralarına ayrılmıştır. Beşinci kitap da kendisinin hatıralarını ihtiva edecektir. Dördüncü kitap Mehmet Ali Aynî'nin hatıralarının son kısmı Abdülhamid'in jimnastik muallimi Halit Beyin hatıralarından meydana gelecektir.

Bu sıraya göre, 5, 7, 9 ilâ... tek seri numaralı kitaplar Ebubekir Hâzim Tepeyran'a ayrıldığından, dördüncü kitabı takip edecek olan çift sayılarda (6, 8, 10 ilâ...) hatıraları intişar edecek olan zatlardan bir kısmı aşacıdır:

HAZİM PAŞA (HAZİM BELLİSAN) Şeyhü - Etibba.. kimdir? En eski doktorumuzun hekimlik hayatında en mühim hatıraları nelerdir?

CEMİL PAŞA (Cemil Topuzlu) doktor, operatör, İstanbulun eski ve meşhur belediye reisi (Şehremini); muhtelif hatıralarını anlatıyor.

CEMİL PAŞA (Cemil Conk) adını Conk bayırının kanlı mücadelelerinden alan asker.. İstiklâl Harbinin içinden görünüşü.

KADRI RAŞİT PAŞA (Kadri Raşit Anday) Üniversitemizin en eski dahiliye ve çocuk mütehassısı, profesör...

Bu Kitapta :

Profesör Mehmet Ali Aynî'nin uzun ömründe Rumelinden Yemen'e kadar bütün Türkiyenin, muhtelif idare vazifelerile gezip gördüğü yerlerde şahit olduğu hâdiseler anlatılmıştır.

3. Kitapta : EBUBEKİR HÂZİM TEPEYRAN'IN HATIRALARI DEVAM EDİLECEKTİR.

Türkiye Yayınevi'nce neşrolunan

CANLI TARİHLER

SERİSİ

Nedir ve ne maksatla çıkarılıyor?

TÜRKİYE YAYINEVİ

Ankara Caddesi No. 36

İSTANBUL

TÜRKİYE BASIMEVİ

CANLI TARİHLER :

Yayınlamağa başladığımız ve ilk kitabı elinizde bulunan bu seriye CANLI TARİHLER adını vermekle serinin hususiyetini ve maksadını da açıklamış bulunuyoruz.

Adımızın bu iki kelimesi dilimizde pek eski zamanlardanberi birbirine bağlı olarak gelmekte ve halk bunu, tabii ömrü enerji ve zekâ ile aşmış ve arkasında bıraktığı yüz yıldan fazla veya biraz eksik zamanların vakalarını beyninin içinde saklamasını bilmiş "asırdideler,, için kullanmaktadır.

Halkın, kendi üstünden ve günün kaynaşan kalabalığının ötesinden bakan ve zamanın olayları dışında durabilen bu insanları bir tarih, canlı bir tarih gibi görmesi, bilhassa böyle kimselere mesleklerinin piri, şeyhi gibi mânevî payeler vermesi boşuna değildir. Tecrübeler göstermiştir ki bu gibi yaşlı ve akıllı kimseler, pîr oldukları zaman toplum ihtiraslarından tamamen olmasa bile pek çok sıyrılmışlar, âdil ve bitaraf olabilmişlerdir. Bilhassa bunlar arasında namusu, fazileti, doğruluğu ömürlerinin ateşli çağında bile kendilerine rehber etmesini bilmiş olanlar gerçekten doğru bir tarih, hiç değilse doğru bir tarih yaprağı olmuşlardır.

Canlı tarihler bir zaman bizde pek büyük bir mevki ve ehemmiyette idiler. Büyük bir tarihi olan, daha doğrusu tarihlerin en büyüğüne sahip olan bu millet için de bu tabii idi. Millî menkabeler yüzyıllarca bu pîrlerin beyinlerinde saklanmış ve onlar tarafından gençlere anlatılarak nesilden nesile kalmıştır. Tarihimizi asırlarca canlı tarihler saklamıştır.

Gerçi bütün dünyada bu böyle olmuştur, fakat medenî dünyaya baskı makinesi bizden çok evvel girdiği için ileri memleketlerde tarihler ihtiyar hâfizalardan ve el yazmalarından alınıp basılı hale getirilmiştir. Bizde ise resmî tarihler, vak'anüvis tarihleri bile tamam olarak basılmamıştır. Canlı tarihler ise hâlâ canlı, fakat pek çok yıpranmış ve eksilmiş olarak öylece durmaktadır. Bu bakımdan biz pek çok ziyan görmüş, pek çok tarih yaprağı kaybetmiş ve bu kayıpları sürüp götürmekte bulunmuş bir haldeyiz.

İşte bu bakımdan, bir kazanç mevzuu olmaktan ziyade millî bir vazife olarak bu işi üzerimize alıyor ve canlı tarihleri basarak ebedî ömre kavuşturmak istiyoruz.

TUTTUĞUMUZ METOT:

Bu seri yayınla canlıyı, yani yaşayanı, yaşamakta olanı; tarihi yani geçmişi, artık yaşamıyanı ele alıyoruz. Daha doğrusu her iki-

sini birarada ve içiçe görmek, yaşayanın yakın mazisini ve yakını, tarihin devamını birarada göstermek istiyoruz.

Heyecan veren vak'aları ve adamları ustalıklı sahneye koymaktan ve romana benzetmekten ileri gidemiyen, çok defa resmî vak'aların - günün durumuna göre - bir zabıtnamesi gibi tanzim edilen tarih yanında milletin başından ziyade kollarını ve gövdesini göz önünde bulunduran bir tarih anlayışına varmak istiyoruz. Tecrübî toplumbilimin metotlarına yaklaşarak: "Tarih, hususî hayattan başlanarak yazılmak icap eder,, diyoruz.

Tabii coğrafyadan arziyata ve arziyattan tabii coğrafyaya nasıl ve hangi metotlarla geçilirse, biz de toplumbilimden tarihe ve tarihten toplumbilime geçmek denemelerine malzeme hazırlamış olmak için işe girişmiş bulunuyoruz.

Pedagojinin meşhur mütearifeleriyle; yakından uzağa, basitten mürekkebe, malûmdan meçhule, bugünden düne gidecek bir metot tutmuş oluyoruz.

ÇALIŞMA PROGRAMIMIZ :

A. Zamanımızın en yaşlı insanların ön plâna aldık. Mümkün olduğu kadar vakit kaybetmeden en yaşlı olanların hâtıralarını toplamağa başladık. Böylece üzerinde durduğumuz tarih parçasının başlangıcını mümkün olduğu kadar gerilere, eskiye götürmeğe çalıştık.

B. Yaşlılar arasında âlim, hekim, hâkim, idareci, asker, diplomat, sanatkâr v. s. içinden şöhret ve otorite sahibi olanların hâtıralarına bilhassa en geniş yeri verdik.

C. Bu gibi yaşlı zatların hâtıralarına, bilgilerine müracaat ederken onların şahsî hayatlarını, biyografilerini yazmağı düşünmedik; sadece toplumumuz ve tarihimiz için faydalı bilgilerini göz önünde tuttuk. Bu suretle bazan pek meşhur bir zattan sadece bir hâtıra kaydederken, adı bilinmiyen diğer bir canlı tarihten birçok hâtıraları ehemmiyetle kaydetmek imkânım bulduk.

D. Canlı tarihlerde hâtıraları bizzat yazanlar olduğu gibi sadece not verenler veya anlatmayı tercih edenler oldu. Bu gibi notları veya anlatmaları biz beyaz ettik, yazdık; fakat hâtıra sahibine tekrar okuyarak bir hataya düşmekten sakındık.

E. Canlı tarihleri sadece söze istinat ettirmedik. Hâtıra sahibinden her hâtıra için vesika ve delil istedik. Birçok hâtıra sahipleri bize saklamış oldukları vesika ve fotoğrafları hazır bir halde verdiler. Bu bakımdan Canlı tarihler kıymetli bir vesika hazinesi halini

alacak, devletin resmî arşivi yanında milletin bir arşiv hazinesi mahiyetini ve değerini kazanacaktır.

F. Canlı tarihler çalışmamızı tamamlamış değiliz. Henüz başlayabilmiş bir halde bulunuyoruz. Bütün hâtıra sahiplerinin bize yardımını ve semtlerindeki, küçük de olsa, bir kıymetli hâtıra nakledebilen yetmiş yıldan fazla yaşamış kimseleri haber vermelerini, tanıtılmalarını aydınlarımızdan bekliyoruz.

KİTAPLAR NASIL ÇIKACAK ?

Canlı tarihleri şimdilik dörder formalık kitaplar halinde çıkarıyoruz. Bir hâtıra sahibinin notları, hâtıraları çok uzun tuttuğu ve birkaç kitap devam ettiği takdirde arka arkaya hep aynı zatın hâtıralarını çıkarmıyacağız; okuyucularımıza muhtelif tip hâtıraları vererek okuma alâka ve zevklerini artırmak için araya başka bir zatın hâtıralarını koyacağız. Meselâ bu ilk kitabı kendisine ayırdığımız sayın Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın hâtıraları birkaç kitap tutacağından ikinci sayıda başka hâtıralar verecek ve üçüncü kitabı tekrar E. H. Tepeyran'a hasredeceğiz.

Bu çıkardığımız kitaplar hakikatta birer fasikül mahiyetindedir. İleride fasiküller, çoğaldıkça ve muhtelif hâtıralar tamamlandıkça okuyucularımız hâtıra sahiplerine göre diledikleri miktar fasikülü birleştirerek ciltletebileceklerdir. Yayınevimiz bu fasiküllerin bir usul dahilinde muntazam ciltlenmesi hususunu da temin edecektir.

Fasiküller şimdilik ayda bir çıkacaktır. Bası işlerini iyi bir şekilde tertipleedikten sonra bunları on beş günde bir çıkarmak en büyük arzumuzdur.

SÖN SÖZ:

Saltanat, Meşrutiyet, İhtilâl, Cumhuriyet bu elli yıl içinde birbirini takip etti. Birçok bucaklarında ortaçağ yaşayan bir memleketi bu müddet zarfında yeni dünyaya ulaştırmağa çalıştık. Hamlelerimizin pek çoğu muvaffak oldu. Bu derece büyük ihtilâlleri, sarsıntıları, çöküşleri ve kalkınışları bütün nevileriyle bu derece kısa bir zamana sığdırmış, tarihte başka hiçbir memleket ve millet yoktur.

İşte bu Canlı Tarihler böyle bir müstesna devrin doğru vesikaları olarak meydana gelmek gayesini gütmektedir. Başlayışı böyle olan bu eser bu gaye ile biz fânilerin elinde olmasa bile bizden sonrakilerin devam edecek çalışmalarıyle ebedîleşecektir. Dileğimiz çalışmaların devamıdır.

Tahsin DEMİRAY

Türkiye Yayınevi ve mecmuaları sahibi

CANLI TARİHLER

BURHANEDDİN ERENLER
M A T B A A S I

İ S T A N B U L — 1945

CANLI TARİHLER: 2

MEHMET ALİ AYNÎ

HATIRALARI

1945

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

Mehmet Ali Aynî'nin hâtıraları Canlı Tarihler'in ikinci kitabını teşkil ediyor. Birinci kitabından itibaren seri numarası tek olanlar (3, 5, 7, 9.. ilh) Niğde mebusu Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın hâtıralarına ayrılmıştır. Çünkü o hâtıralar böyle birkaç kitapta toplanamayacak kadar çok ve zengindir. Değerli âlim ve profesör Mehmet Ali Aynî'nin bu hâtıralarını takibeden 4, 6, 8.. ilh seri numaralı kitaplarla da diğer zevatın hâtıraları aydabir dörder formalık fasiküller halinde neşrolunacaktır.

Profesör Mehmet Ali Ayni'nin son resmi

Profesör Mehmet Ali Ayni'nin gençlik resmi

MEHMET ALİ AYNÎ

Mehmet Ali Aynî, Manastır vilâyetinin Serfiçe kasabasında 25/2/1868 (1285) tarihinde doğmuştur. Babası oralı eşraftan Mehmet Necip efendidir. Ecdadı, Osmanlı İmparatorluğunun fetih ve yayılma devrinde Konya'dan oraya götürülerek yerleştirilen Türklerdendir. Bu sebeple yerli hıristiyanlar, sayın Profesörün ailesine ve diğerlerine «Konyar» tabir etmişlerdir.

Aynî oğlu sülâlesi, aslen Sipahidir.

Üstadın küçük kardeşi de, tanınmış Hukukçumuz Profesör Hasan Tahsin Aynî'dir.

Mehmet Ali Aynî'nin doğmasından bir kaç sene sonra, babası İstanbul'a hicret etmiş ve ticaret maksadiyle İmparatorluğun geniş hudutları içinde, Yemen'de dolaşmıştır. Sana'da ilk okula devam eden küçük Mehmet Ali Yemen'den döndükten sonra Soğukçeşme Askeri Rüştiyesinde okumuş, son sınıfta Gülhane Rüştiyesine geçmiş ve yüksek tahsilini Mülkiye mektebinde yapmıştır.

1888 tarihinde (1304) «Ulûm-u siyasiye» diplomasını alan kıymetli mütefekkirimiz, bilâhıre sıra ile şu vazifelerde bulunmuştur:

1 — Mekteb-i hukukta «İlm-i servet-i milel» Muallim Muavinliği (1888), (Muallim, Maarif Nazırı meşhur Münif paşadır).

2 — Edirne İdadisi Muallimliği (1889),

3 — Dedeoğaç İdadisi Müdürlüğü (1890),

4 — Halep Sultanisi Müdürlüğü (1892),

5 — Diyarbakır Maarif Müdürlüğü (1893).

6 — Maarif Nezareti İstatistik Kalemî Başkâtipliği (1895),

7 — Kosova Vilâyeti Mektupçuluğu (1898),

8 — Kastamonu Vilâyeti Mektupçuluğu (1899),

9 — Taif (Yemen) Mutasarrıflığı (1903),

10 — Amara (Basra) » (1904),

11 — Balıkesir Mutasarrıflığı (1907),

12 — Lâzkiye » (1909),

- 13 — Elâzığ Valiliği (1910),
 14 — Yanya » (1911),
 15 — Trabzon » (1912),
 16 — Darülfünun Felsefe Müderrisliği (1913),
 17 — » » Tarihi Müderrisliği (1914),
 18 — Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi reisliği (1915),
 19 — Darülfünundaki müderrislik vazifesinden maada Çamlıca

Kız Lisesi edebiyat muallimliği ve Medresetül-irşadda Felsefe muallimliği,

- 20 — Ayni medresede Tasavvuf Tarihi müderrisliği,
 21 — İstanbul dok ve rıhtım ve antrepolar şirketi umum müdürlüğü,

- 22 — Tetkikat ve telifat-ı İslâmiye heyeti âzalığı (1923),
 23 — İlähiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi müderrisliği (1924),
 24 — Harp Okulu Ahlâk felsefesi muallimliği (1925),
 25 — Harp Akademisi Siyasi tarih muallimliği (1927),
 26 — İslâm ilimleri tetkik Enstitüsü Din tarihi Ordinaryüs Profesörlüğü (1933),

Üstad, 1935 de yaş haddini doldurduğu için, kanuni sebeple, tekaüde sevk edilmiştir. Fakat yüksek ilminden istifade olunabilmek maksadiyle İstanbul kütüphaneleri Tasnif Komisyonu reisliğine tayin olunmuştur. Şimdi de bu vazifeyi yapmaktadır.

YETİŞME YILLARI

« — 10 yaşında idim. Babam ticaret ile meşguldü. San'a şehrine gitmiştik. Çocukluğuma ait ilk mühim hatıram şudur: Askeri hastahane başhekimimiz Binbaşı bir Bulgardan - adını hatırlayamıyorum - Fransızca ders almaklığım. Bu sırada San'a Askeri rüştiyesinde talebe idim. Mükâfat dağıtma töreninde, Yemen valisi Ferik İsmail Hakkı paşanın [*] huzurunda ezberden Fransızca bir nutuk okudum. General vali bundan pek memnun kaldı. Bana tercüme ettiği «Olendorf» u hediye eyledi.

San'a'da iken hoşuma giden bir şey daha vardı: Habeş kölelerimizin refakatinde, uzun kulaklı bir filozof ile mektebe gidip gelmek.

İki sene sonra İstanbul'a döndük. 1296 (1878) de Soğukçeşme Askeri rüştiyesine (şimdi Adli Tıp Umum Müdürlüğü olan bina) girdim. Son sınıfta iken Gülhane rüştiyesine nakledildim ve oradan şahadetname (diploma) aldım. Mülkiye mektebine yazıldım. Gülhane rüştiyesinde iken Peyam Baş muharriri Ali Kemal ile (Damat Ferit paşa hükümeti Dahiliye ve Maarif Nazırı) sınıf arkadaşı idim. O da benimle beraber Mülkiye mektebine girdi. Burada sırası gelmiş iken mülkiye mektebinin tarihindeki bir dönüm noktasına işaret edeceğim: O zamana kadar nehari olan okul, yatılı yapılmıştı. Bundan ötürü ben, Ali Kemal ve Ahmet Reşit Bey (eski Dahiliye nazırlarından ve Serveti fünun edebiyatı mensuplarından, H. Nâzım müstear adı ile de meşhur olan zat) Mülkiye mektebine yatılı talebe yazıldık.

Mülkiye sıralarında iken hepimizin alâkasını çeken bir hocamız vardı: (Mizan) gazetesi sahibi tarihçi Dağıstanlı Murat Bey. Merhum bilhassa Fransız büyük ihtilâlini, pek heyecanlı bir surette anlatırdı. Murat beyin tesiri altında kalır, bahçede büyük ihtilâli canlandırır-dık. Birimiz Danton, birimiz Marat, birimiz Robespierre olur, aramıza diğer inkılâp şahsiyetlerini temsil eden arkadaşları da alır, adeta bir açık hava tiyatrosu yaratırdık.

Mülkiye mektebinde kuvvetli bir hocamız daha mevcut idi: Recai Zade Ekrem Bey. Onun talebeye yaptığı telkinler ile, içimizde

[*] Bn zat, Şair Celâl Sahir merhumun babasıdır.

şairlik hevesi doğmuş idi. Nitekim H. Nâzım, Ali Kemal ve ben, yazılarımızı neşretmek maksadiyle (Gülşen) mecmuasını da çıkarmağa başlamış idik.

Bu sırada bazı arkadaşlarımız Paris'te tahsillerini tamamlamak arzusuna kapıldılar ve serbestçe maksatlarına erdiler. Gerek Fransız büyük ihtilâlini Mülkiye mektebinin bahçesinde canlandırmamız, gerek ise 6-7 talebenin Avrupaya, Hükûmetin resmî müsaadesi ile gidebilmesi gösteriyor ki o tarihlerde ne hafiyelik alıp yürümüştü, ne de koyu bir istibdat vardı. Netekim bu talebeler, bir müddet sonra memlekete döndüler ve sınıf arkadaşlarına iltihak ettiler. Onlara, hiç kimse çıkıp ta :

« — Nerede idiniz? Niçin gitmişiniz? Şimdi de neye geldiniz? »

Değedi. Bilâhîre uzun boylu temas edeceğim veçhile, Sultan Abdülhamit II zamanında görülen tazyik hâleti ruhiyesi (1303) yılından itibaren başlar ve yavaş yavaş da artar.

Talebeliğimiz esnasında eski edebî ekolün mümessilleri olan muallim Naci ile Hacı İbrahim'e, kültür anlayışı bakımından, düşman idik.

Şimdi gelelim 1303 yılına :

Edebî meseleleri konuşmak üzere bir cemiyet kurduk. Adına, ileride bir müşkül ile karşılaşmamak maksadiyle (Encümen-i Hamidî) dedik. Her hafta cuma günleri Ali Kemal'in Süleymaniyedeki konağında toplanmağa başladık. Aradan yedi, sekiz hafta geçti. Bizim buluşmalarımız dikkati çekmiş! Bir cuma, benimle Ahmet Reşid'in arasında bir medeniyet münakaşası çıktı. Böylece vakit hayli gecikti. Dağılırken bir de ne görelim? Konağın etrafı sarılmış. Polislerin başında da Serhafiye Kadri bey var. Dışarıya ilk çıkan ben idim. Derhal, göğsümüze vurarak durdurdular ve hepimizi tevkif ederek kupa arabalarına doldurdular. Böylece, her kupada iki suçlu genç ve bir memur olmak üzere Beşiktaş karakoluna, meşhur 7 - 8 Hasan paşanın karşısına götürüldük. Hepimizi, evvelâ üst katta jandarmaların koğuşuna doldurdular. Birer birer aşağıya götürülüyor, Hasan paşa tarafından istintak olunuyorduk. Onun yanında mabeyinci Ragıp bey (paşa) vardı ki asıl isticvabı o idare ediyordu. Bir süvari ile de istintak safhaları Padişaha arz olunuyordu. 30 arkadaştan fazla idik. Sıra, bana ancak sabaha karşı geldi. Günün ilk ışıkları arasında Gümüşsuyu kışlasına götürüldük, oradan da Yıldız sarayı Başkitabet dairesine...

Bir müddet bekledik. Kâtiplerden biri yanımıza geldi :

«— Efendimizin ihsanı şahanesi...»

Diye hepimize yirmişer mecdiye dağıttı ki bununla ertesi günü bir kütüphane satın aldım. [*]

Yıldız sarayından gene kupa arabaları ile Maarif Nazırı Münif paşanın konağına götürüldük (Bu bina şimdi Tasviri Efkar matbaasıdır. Orada, Nazır paşaya Padişahın iradesini tebliğ ettiler. Abdülhamit II, bunda hulâsa olarak diyordu ki :

« ... Talebenin maksadı, ders saatleri haricinde müzakereye müsait bir yer olmadığından, sırf Cuma günlerini boşuna geçirmemek imiş. Kendilerine Yıldız sarayı civarında münasip bir kütüphane inşa etti-receğim. O vakta kadar içtimalarına nihayet versinler. Ayrıca mektep nizamnamesine muhalif hareketlerinden dolayı beş gün hapislerini istiyorum.»

Mektebimizin (burası şimdi İstanbul Kız Lisesinin bulunduğu yerdir) ikinci katında bir odaya doldurulduk. Beş günü hiç aşağıya inmemek şartıyla yine hep bir arada geçirdik.

Hadiseyi müteakip tazyik ve teftiş arttı. Nihayet, iki ay sonra Ali Kemal Haleb'e nefyolundu. Fakat, kendisi Mülkiye mektebini bitirmiş farzedilerek 1000 kuruş maaşla vilâyet maiyet memurluğuna tayin edildi.

Ali Kemal'in diğer iki arkadaşı daha vardı: Şair Abdülhalim Memduh ve Tahir Kenan. Onlara da mim konu ve Abdülhalim Memduh Konya'ya, Tahir Kenan ise San'a'ya sürüldü.

Ben, bir sene sonra, yani 1304 te (1888) Mülkiye mektebinden mezun oldum. O tarihe kadar, diploma alan arkadaşlarımıza İstanbulda 600, taşrada 1000 kuruş maaş bağlarlardı. İlk defa, bizlere «Tahsisat kalmadı!» bahanesiyle para vermediler! Bu yüzden işsiz güçsüz kalıp avare avare dolaşmağa başladık.

İLK MEMURLUK

O sıralarda Maarif nezaretince Anadolu ve Rumelinin muhtelif yerlerinde İdadiler açılıyordu. Ben ve diğer bir kaç arkadaşım Maarife müracaat kararını verdik. Ahmet Reşit Bey ile beraber Maarif Nazırı Münif paşaya baş vurduk. Nazır :

— «Elimde bir şey yok! Sadrazam Kâmil paşaya gidiniz...»

Dedi. Babıâliye geldik. Meşhur siyaset piri, bilvasıta ne istediği-

[*] Mevzuubâhis kütüphane üstadın kardeşi eski hukuk fakültesi reisi Hasan Tahsin Aynî'nin evindedir. S. A.

mizi sordurdu. maksadımızı anlattık. Az sonra, ikimize şu cevabı verdiler:

— «Yakında tahsisat ve size de iş bulunacak.»

Amma aradan ne uzun günler geçti. Lâkin Sadrazamın vadettiği tahsisat ile iş bulunmadı!

Nihayet Hariciye Nazareti Umur u Şehbenderi Müdürü Şemsettim Bey (sonraları Trablusgarp Nâibüssultan'ı) beni çağırttı ve maaşsız olarak Şehbenderlik kalemine tayin etti.

İşe başladım. Bir gün âmirim, bana bir müsvedde uzatarak:

— «Tebyiz et.» dedi.

«Monsieur le Consul» diye başladım, başladım amma mürekkep yayıldı; elim terledi, kâğıt bozuldu, harflerin arası açık düştü! Nihayet güçbelâ bir sahife yazabildim, götürdüm. Uzaktan şefimizin hareketini gözleyordum. Bir de ne göreyim? Adam, yazımı yırtıp sepete atmasını mı?

Bu hadiseye, bir kaç gün sonra beni büsbütün inkisara götüren bir diğeri inzimam etti. Kalem arkadaşlarımızdan İzmirli Şefik Bey üç sene hizmetten sonra maaşlı memur olmuş. Kendisini herkes tebrik ederken, yanına ben de gittim, sordum:

— «Aylık ne kadar?»

— «Yüz kuruş!»

Şaşakaldım. Hemen kalemi, kâğıdı topladım ve bir daha da Şehbenderlik kaleminin semtine uğramadım.

Tekrar Maarif Nazaretine müracaat ettim. Münif paşadan ya bir vilâyet Maarif, yahut bir İdadi müdürlüğü istedim. Bu yüzden nazır ile aramızda hoş sahneler geçti. Münif paşanın bir merakı vardı: Kelimelerin asıllarını bulmak. Hattâ, bir gün meşhur şair Hayret efendiye demişti ki:

— «Martavalın aslını buldum.»

O da hayretle sormuş:

— «Nedir efendim?»

— «Mâr-ı tavil!» [*]

Hayret efendi dayanamamış:

— «Asıl bu martaval oldu, efendim!» cevabını vermiş.

İşte, ben de kelime meraklısı nazır paşanın karşısına geçer geçmez şu sözlere muhatap oldum:

— «İmtihan edeceğim seni.. Al bakalım şu Gülistanı.»

[*] Mâr-ı Tavil, uzun yılan demektir.

Bir sahife okuyup, tercüme ettim. Nazır, müverrih Tiers'in l'Histoire de la révolution Française'inden bir sahife açtı. Onu da okuyup Türkçeye çevirmemi istedi. Ben terlemeğe başlamıştım. Üstelik bir kitap daha uzatması mı? Bu, Türkçe idi amma, gösterdiği sayfada tesadüf ettiğim bir kelimeyi dört türlü okuduğum halde hepsi içim:

— «Öyle değil!»

Mukabelesinde bulundu. Meğer bu kelime Arapça bir yemeğin adı imiş. Dayanamadım, Nazır paşaya:

— «Okuduğum kitap ne kitabıdır ve neden bahsediyor?»

Diye sordum. Münif paşa:

— «Siyer-i Veysi'dir. Okuduğun sayfada Hazreti Fatma'nın evlenmesini anlatıyor. Amma sen Türkçe bilmiyorsun!»

Cevabını verdi. Vakıa, bu eser Arapça değildi, Farça değil idi, lâkin Türkçe de değil idi; Osmanlıca idi! Yani Siyer-i Veysi'yi ne bir Arap, ne bir Acem, ne de bir Türk anlayamazdı! Nazıra:

— «Çalışır, bu lisanı da öğrenirim!» Dedim. O da:

— «Senin ilmin kuvvede, bize ise fiile çıkmış ilim lâzım. Haydi git!» cevabını verdi.

Bir hafta sonra, cesaretimi topladım ve Etimoloji meraklısı Maarif Nazırının huzuruna tekrar girdim. Paşa, beni hemen tanıdı ve aramızda bir konuşma oldu!

— «Yine, neye geldin? Sana bir şey bilmiyorsun, dedik al!»

— «Efendim, benim bildiklerim de vardır.»

— «Ne imiş onlar?»

— «Hesap, hendese, cebir, müsellesat, kozmografya, kimya...»

— «Daha, daha?...»

— «Usulü idare, Usulü maliye, Hukuku düvel, Hukuku ticaret, ilm-i servet-i milel.»

— «Dur; İlm-i servet-i mileli hakikaten biliyor mısın?»

— «Evet!»

Münif paşa dört sual sordu. İlm-i servet-i milel imtihanında, bereket versin, cevaplarımla muvaffak oldum. Nazır gülererek dedi ki:

— «Ne istiyorsun, söyle bakalım?»

— «Bendenizi, Mülkiye mektebinde İlm-i servet-i milel muallimi olan Sakızlı Ohannes efendiye (paşa) muavin tayin buyurunuz.»

Paşa koltuğundan fırladı:

— «Bırak, o adam cahildir. İlm-i servet-i mileli Hukuk mektebinde, ben okutuyorum. Seni, kendime muavin yaptım!» dedi.

Derhal «Mekâtib-i âliye» müdürü Aziz beyi çağırarak tayin emrimi yazdırdı. Ondan sonra, haftada üç gün Paşa ile beraber Hukuk mektebine gider, gelir, dershanede de yanında oturdum.

İLK ESERİM

Bu sırada kitap yazmak hevesine düştüm. Mülkiye mektebinin son sınıfında iken, müdür Abdurrahman Şeref beyin bize okuttuğu nazari ve ameli istatistik derslerini genişleterek neşretmeği tasarladım. O tarihe kadar bu yolda bir eser kaleme alınmış değildi. Bu dersin hususiyeti de şu idi: Fransızca okutulması. Bundan ötürü müdürümüzün membaini keşfetmek lâzımdı Nihayet, araya araya, Enstitü âzasından (Maurice Bloch) un (Traité théorique et pratique de la statistique) adlı kocaman kitabını elde ettim. Abdurrahman beyin takrirlerinden beş misli fazla bir tercüme hazırladım. Kitapçı Karabet'e gittim. Eseri, forması birer altına sattım. Lâkin, Karabet, tercümemin 8 formalık kısmını görmüştü. Mütebaki formalar için — ki kitabın tamamı 20 forma tutuyordu — para vermedi! Bununla beraber, bu 8 altın, ilk kazandığım para olduğu için beni pek sevindirmişti.

O tarihte, Şapur Çelebi lâkabı ile meşhur olan Sait paşa mazûlmüş, evinden çıkmıyormuş. Kitapçı Karabet, paşanın konağına gider ve yeni neşrettiği eserleri de götürürmüş. Bu arada, bizim istatistik formalarını da Sait paşa görmüş. Bana selâm yollayarak eserimin bazı yerlerini tashih etmemi istemiş. Paşanın arzusunun yerine getirdim.

İşte bu selâm, tam 15 sene sonra benim çok işime yaradı. Kastamonu vilâyeti mektupçusu idim. Sait paşa da o sıralarda tekrar sadrâzam olmuştu. Bir arıza yazdım, kendimi hatırlattım. Paşa, mütebassis olmuş ve Dahiliye Nazaretine bir tezekere-i sami [*] göndererek münasip bir mutasarrıflığa terfian tayinimi istemiş. Bunun üzerine Yemen vilâyetinin Taiz sancağına mutasarrıf oldum.

Münif paşanın Maarif Nazırlığı sırasında yeni İdadiler açıldığını söylemiştim. Bu mekteplere muvakkaten tayin edilen muallimler değiştirilerek yerlerine Galatasaray Sultanisinden ve Mülkiye mektebinden mezun gençler gönderiliyordu. Bu meyanda ben de Münif paşaya rica ettim ve Edirne idadisi Tarih, Lisan-ı Csmanî ve İlm-i serveti milel muallimi oldum.

[*] Sadrâzamların resmî tahriratına verilen isim.

Bunun üzerine «Mekâtib-i İldadiye» müdürlüğüne müracaat ederek «Lisan-ı Osmani» nin müfredat programının ne olduğunu ve ne okutacağını sordum. Çünkü Lisan-ı Osmani terkinin içine şunlar giriyordu: Sarf, nabiv, belâgat, ilm-i aruz ve kavafi, kitabet.

Ben, mülkiye mektebinde ilmi-aruz ve kavafi görmemiştim. Bunları, hangi menbalardan bulabileceğimi sordum. Bana:

— «Ne okutursan okut, canım!» Cevabını verdiler.

Çarşıya gittim. Cevdet paşanın (Belâgat-ı Osmaniye) si ile diğer bir müellifin (İlm-i aruz) unu aldım. Fakat, Cevdet paşa eserini arapça (Maani ve beyan) ı esas tutarak yazmış. Bu yüzden onun (Belâgat-ı Osmaniye) sini okuyup anlayamadım. Tabii talebeme de bir şey izah edemiyecektim. İlm-i aruz ise, mevzua hakkiyle aşına bir hocadan öğrenilmedikçe nüfuz edilemeyecek kadar zordu. Tarih programında, (Tarih-i sanayi) kısmı da vardı. Onun da mehazi mevcut değildi. Mekâtib-i idadiye Müdürlüğü ise, müteakip müracaatime karşı, tekrar, eski cevabını vermişti.

Edirne'ye gittim, Benden sonra gelen Lûtfü bey isminde Galatasaray mezunu bir muallim ile dost oldum. Lûtfü bey riyaziye okutacaktı. Lâkin, bu zat Galatasarayda riyaziyeyi Fransızcadan okuduğu için Türkçe ıstılahları bilmiyordu. Arkadaşıma yardım ettim. Sene sonunda epeyce muktedir bir muallim haline geldi.

İLK MUDURLUĞUM

Yeniden mektepler açılınca, Lûtfü beyi Gömülcine, beni de Dedeâğaç idadilerine terfian müdür tayin ettiler. Lâkin ona, bu defa tarih, coğrafya muallimliği vermemişler mi? Zavallı yeniden terlemeğe başlamış Esasen, bütün idadi mekteplerinde muallimlerin ihtisasına dikkat edilmiyor, her senebaşında okutacakları dersler değiştiriliyordu. Bu yüzden talebenin istifadesi azalıyor idi. Nazarete lâyhalar takdim ettim ve «ihtisasa hürmet» mefhumunun müdafaasını yaptım. Bu lâyhalarım uzun seneler masaların gözlerinde kaldı. Nihayet dersler gruplara ayrıldı ve muallimlik bir ihtisas mesleği halini aldı. Bu vesile ile hatırladığım bir lâyhımdan daha bahsedeceğim: Her muallimin okuttuğu derse ait bir kitap hazırlamasını ve üç sene içinde bu eseri Nazarete yollamasının usul ittihaz olunmasını teklif etmiştim.

Dedeâğaç'ta iken boş vakitlerimi tercümeyle verdim ve «Hukuk-ı düvel-i bahri» ye ait bir eser hazırladım. Kitabımı gören Mutasarrıf

Ziver paşazade Baha bey, Vali İzzet paşaya bir mektup yazdı. Müaveddeleri çantama koydum ve Edirne yolunu tuttum.

İzzet paşa garip ahlâklı, şiir kabiliyeti yüksek ve dessay denecek kadar fatin bir adamdı [*]. Paşayı makamında ziyaret ettim. Mutasarrıf Baha beyin mektubunu uzaktan gösterdim. Çünkü Vali her kesten öğrendiği için, hiç bir kâğıda el sürmezdi! [**] İzzet paşa şifahen kitabımın neden bahis olduğunu sordu, anlattım. Koltuğundan kalkarak:

— «Bizim memleketin her tarafı hane-i bi minnet gibi!»

Cümlesini üç defa tekrarladi. O bu sözleri ile devletler arası hukukun, Osmanlı İmparatorluğu hakkında hiç tatbik olunmadığını anlatmak istemişti. Maamafih, paşa bahriye nazırına bir tavsiye mektubu verdi. O tarihte nazaret makamını Bozcaadalı Hasan paşa işgal ediyordu. İstanbul'a geldim. Bahriye nazaretine gittim. Nazıra mektubu ve kitabı bizzat verdim. Hasan paşa eserimi, bahriye fen komisyonunda tetkik ettirdi. Damadı bahriye livalarından Hikmet paşaya bazı ıstılahları düzelttirdi ve Sultan Abdülhamit II ye takdim eyledi.

Fakat, eserimin tab'ına Hünkâr izin vermedi! İki sene sonra Nazır paşayı tekrar ziyaret ettim. Bana:

« — Oğlum, burada hangi hayırlı işe teşebbüs etsem bir takım çapkınlar mani oluyorlar. Hattâ, gördüğün gemilerde asker çamaşır yıkamak için ateş yaksa, saraydan telgrafla çağırılıyorum Filân sefinede duman görülüyor, bir hazırlık mı var o sefine bir yere mi

[*] Burada, sırası gelmiş iken İzzet paşanın bir iki beytinden bahsedeceğiz :

Bükreş Büyük Elçisi (Şimdi mebus) Bay Hamdullah Suphinin babası Suphi paşa Şam Valisi tayin edilmiş. Onun arkadaşı olan İzzet paşa şu tebrik telgrafını çekmiş:

« Tali'i Suph oldu Şam'ın eylesin Suriye sûr.»

İzzet paşa Diyarbakır valiliği de yapmış. Bu münasebetle oradaki «Ben-ü sen, mesire yerinden bahis bir şiir yazmış. Bunun, bir beyti şudur:

«Gösterirdim sana sinemde olan yâreleri

Olmasa kimse bu gülzârda ilâ ben ü sen.»

Gerek yukarıki mısra, gerek ise bu beyt divan edebiyatı bakımından bir çok edebî sıfatları camidir ve o tarza göre de kıymetlidir. S. A.

[**] Hattâ, İzzet paşanın ziyaretine gelen konsoloslar elini sıkarmış. Vali, istemiyerek buna razı olmuş. Fakat misafirlerinin avdetini müteakip derhal sabun, leğen ve ibrik getirterek ellerini yıkarmış. Amma, İzzet paşanın nazarında havlular da kirli imiş! Bundan ötürü elini kurulamaz, oturduğu koltuğun kenarlarından kollarını sarkıtarak havanın hararetinden istiane çöermiş. S. A.

gidecek, diye suale maruz kalıyorum. Onun için değerli kitabın şimdilik neşrolunamayacak. Mamafih üzülme oğlum.» dedi.

Hasan paşa iyi bir adamdı. Netekim, aradan kısa bir zaman geçtikten sonra — ki o vakit Diyarbakır Maarif Müdürü idim — bana, üçüncü rütbeden Mecidi nişanı aldı. İstanbul'a dönünce tekrar ziyaretine gittim. Paşa, «Şûrayı bahriye» kararı ile Bahriye mektebi programına «Hukuk-u düvel-i bahri»yi koydurdu ve beni de muallim tâyin etti. Fakat o sırada Maariften mülkiye hizmetine geçtiğim için bu vazifeye başlayamadım. Kosova Vilâyeti Mektupçusu olarak İstanbul'dan ayrıldım ve vilâyet merkezi Üsküb'e gittim.

Bu memuriyetim Makedonya gailesinin patlak üzere bulunduğuşu zamana tesadüf ediyordu. Filhakika 1314 (1895) yılı Sırp-ların, Bulgarların, Yunanlıların Makedonya'da birbirleriyle çarpışmak üzere hazırlık yaptıkları bir sene idi. Bulgarlar, Bulgaristan Prensiği içinde ve kendi hükümetlerinin gizli müzaheret ve teşviki ile hazırladıkları çeteleri birbiri ardınca (Köstendil) ve (Palanka) üzerinden, yahut Maleş) cihetinden Kosova vilâyeti sınırları içine saldırtarak şekavet yapıyorlardı. Fakat Kosova valisi Hafız Mehmet paşa merhum komitecilere göz açtırmıyordu. Şakilerin takibine çıkarak hemen hemen hepsini öldürtüyordu. O aralık Sofya'daki Osmanlı Komiseri Niyazi beyden Vali paşaya gelen şifrelerde kendisine suikast edilmek üzere isimleri tâyin olunan bazı komitecilerin yola çıktığı bildirilmekte idi. Bu şifreleri ben açtığım cihetle akşam üstleri kendisi ile beraber yürür. Vali paşaya, yavaşça:

— «Yolumuzu deęiştirelim!» derdim.

Lâkin Hafız Mehmet paşa, her defasında sert sert şu mukabelede bulunuyordu:

— «Eceli gelmiyen ölmez!»

Ne favda ki Valinin icraatı, zaman zaman Sultan Abdülhamit II nin doğrudan doğruya tebliğ ettiği iradeler ile hükümsüz kalıyordu Meselâ bir defasında İştîp kazası içinde Veniçe köyü eşrafından Abdurrahman ağa ile bütün ailesi mensuplarını katleden Bulgar komitecilerini Hafız Mehmet paşa süratli bir takip ile tutmuştu. Bu beriflere Üsküb hapishanesinde mahpus iken, Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın Padişah nezdinde vukubulan şefaati üzerine Hünkâr hepsini affetmişti. Şakiler, köylerine davul zurna çalarak döndüler!

O zamanın en mühim bir hâdisesi de Üsküb'te bulunan ve vekâletle idare edilen Rum Metropolitliği makamına Firmilyan isminde

bir adamın intihap edilmiş olması idi. Bu rahip, Sırbistan kralı (Milân) in hocası imiş. Rum Metropolitliğine bir Sırbın seçilmesine kanun müsait değildi. Buna Bulgaristan hükûmeti, yerli Bulgarlar ve Rusya Çarlığı da şiddetle muarız idiler. Fakat intihabın tasdikını Sırbistan ve Avusturya - Macaristan istemekte idi. İstanbuldaki Avusturya - Macaristan sefiri Baron dö Kalıçe'nin ısrarı üzerine Firmilyan Belgrat'tan İstanbul'a getirilmiş, Osmanlı tâbiyetine alınmış ve Rum Patrikhanesinin mumailvhi vekâleten Üsküp'teki Rum Metropolitli ine intihabı için muvafakati alınmıştı. Lâkin Firmilyan'ın Üsküb'e nasıl girebileceği Valiyi son derece ürkütüyordu. Bu adamın geldiği gün Üsküp şimendifer istasyonundan şehir içindeki metropolithaneye kadar yolun iki tarafına birçok jandarma ve polis nöbetçileri konmuştu. Alınan bu inzıbat tedbiri ile Metropolit Firmilyan, bir kazaya uğramadan Metropolithaneye gidebildi. Fakat ortodoks Bulgarların düşmanlığından yakasını kurtaramadı. Her gün, birçok insanlar metropolithanenin etrafını kuşatıyorlar:

— «Çapl! Çapl!» Diye âvaz avaz bağıryorlardı.

Meğer, «Çap» Sırpça keçi demek imiş. Firmilyan efendi, sakallı olduğu için Bulgarlar ona bu lâkabı takmışlar. Adamı kaçırmak maksadile bu «Çap» lı nümayışlere girişiyorlarmış. Hakikaten Firmilyan efendi uzun müddet metropolitlikte dikiş tutturamadı. Amma, bu hadise devletin başına âdeta bir gaile de açtı. Netekim, Sait paşa, «Hâtırat» ında Firmilyan efendinin intihabı meselesinden uzun uzadıya bahseder.

Berlin ahitnamesine, yani (1876) ya kadar Rumelide herhangi bir «gayri müslim»e:

— «Nesin?» diye sorulsa şu cevabı verirdi:

— «Gâvurum!»

Fakat 1876 dan sonra bu telâkki değiştirildi. Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağın teşekkülû üzerine, bu mintakalarda vazife görmeğe gelen Emiserler (yani gizli tahrikçi memurlar) bahis mevzuu zihniyet tebeddülünün âmili oldular. Müracaat ettikleri sistem de basit idi. Emiserler, karşılıklarına çıkan herhangi bir «gayri müslim»e soruyorlardı:

— «Sen nesin?»

— «Gâvurum!»

— «Hayırl!»

— «Ya? Acaba neyim?»

— «Sen Bulgarsın!»

Muhatabları Bulgar değil ise, meselâ Sırp ise, ona da «Gâvur» olmadığı, «Sırp» olduğu öğretiliyordu. Bazan, ırk tayininde hataya düşen Emiser efendiler yakın akrabasının, hattâ baba ile oğulun «ne idüğünü» telkinde yanılıyorlardı. Bu yüzden hem gülünç, hem de kanlı sahneler oluyordu. Meselâ, tesadüfen babaya:

— «Sen Bulgarsın!» Oğula da:

— «Sen Sırpsın!» Demiş bulunuyorlardı. Bu yüzden akşamleyin evde münakaşa kızıyıyor, kızılca bir kıyamet kopuyordul Ertesi sabah da masanın üstü şikâyet ve döğme, hattâ yaralama istidaları ile doluyordu.

Hiç unutmam, bir gün odama bir «cemm-i gafir» girdi. Adamlar, masamın üstüne 20 den fazla anahtarı ihtiva eden bir deste bıraktılar.

Sordum :

— «Bu ne?»

— «Kiliselerin anahtarları efendim!»

— «Niçin bana getirdiniz ?

— «Kiliselerimizin kimlere ait olduğunu (yani Sırlara mı, Bulgarlara mı, Rumlara mı) tayin edemiyoruz. Aramızdaki ihtilâfı siz hallediniz!»

Herifleri defyledikten sonra, keyfiyeti Vali Hafız Mehmet paşaya bildirdim. Kısa bir müzakere neticesinde şu tedbiri ittihaz ettik: Kiliseyi, haftanın muayyen günlerinde Rumlara, Sırlara, Bulgarlara sıra ile açtık. Kapılara süngülü nöbetçi jandarmalar koyduk Meselâ, Rumların ibadet gününde Bulgarlar, yahut Sırlar; onların ibadet gününde de Rumlar içeri giremiyorlardı. Böylece, hem anlaşmazlığı bertaraf, hem de asayişini temin ettik.

Bir yandan da «Teba'a-i Şahane» nin milliyetleri tesbit olunmak istendi. Adliye Nazareti Mezahip Müdüriyet-i Umumiyesi Mümeyyizi Servet Bey, hususî memuriyet ile Komanova'ya gönderildi. Bu zat, tam bir hafta fasılasız çalıştı. Halkı birer birer çağırarak soruyordu:

— «Sen nesin?»

Meselâ, «Bulgarım» cevabını aldı, değil mi? Açtığı defterin Bulgarlara mahsus yerine, muhatabın adını, hüviyetini ve ailesi fertlerini yazıyordu. Eğer, sualiné «Rumum», yahut «Sırbım» kelimesi ile mukabele edilmiş ise; adamın kendisi ve mensupları, aynı defterin «Rum» veya «Sırp» lara ait kısmına geçiriliyordu.

Böylece, «Teba'a-i Şahane»nin «ne idüğü», bir nevi nüfus kaydı gibi, tesbit edilmiş bulunuyordu. Dikkat edilecek olursa, Berlin akitnamesinden sonra Rumelide faaliyete geçen Emiserlerin marifetiyle

eski «gâvurluk» mefhumu ortadan kalkmış; yerine büyük niza, çarpışma ve müdahalelere vesile veren «Sırplık», «Bugarlık» ve «Rumluk» sıfatları gelmişti. İşte, bu fitne, Rumelinin elden çıkması âmillerinden biridir. Fakat bu fâcîanın tahakkukunda, bizim idarî hatalarımız da yok değildir. Onu da izah edelim:

Uzun seneler devam eden Sırplık, Bulgarlık ve Rumluk keşme-keşine «İttihat ve Terakki» fırkası meşrutiyetin ilânından sonra, nihayet vermek istedi. O zaman yapılan «Kiliseler kanunu» bu gayeyi istihdaf eder [*]. Metne ilâve olunan bir madde ile Hükûmet, kilisesi bulunmayan unsurlara, maliyenin vereceği tahsisat ile mabet yapmağı deruhte eylemekte idi. Meselâ; herhangi bir kasabada Rum, Bulgar ve Sırp akalliyetleri mevcut olduğu halde yalnız bir kilise varsa ve bu da «bâberat-i âli» Rumlara ait ise; orada masrafı devletin hazinesinden çıkmak üzere hem Bulgarlara, hem de Sırlara kilise inşa edilecek idi.

İşte, bu suretle akalliyetler birbirleriyle uğraşmaktan vazgeçerek «İttihad-ı anâsır» terkiibini tahakkuk ettirdiler. Fakat bu «İttihad-ı anâsır» kimlere karşı yapıldı, biliyor musunuz? Biz Türklere!

Artık, ne Rumlar, ne Sırlar, ne de Bulgarlar, ön plâna, birbirleri ile dalaşmayı almıyorlar. bilâkis Türkleri Rumeliden çıkartmak için ittifak ediyorlardı.

Hattâ sırası gelmiş iken Sultan Abdülhamit II'nin tarihe geçmiş bir sözünü tekrarlayacağım.

«Kiliseler kanunu» meriyet mevkiine girdiği sırada «Hakan-ı mahlû» Selânik'te «Alâtini» köşkünde mahpus idi. Yanında bulunanlardan, mezkûr kanunun metni hakkında malûmat almak istemiş. Sultan Abdülhamit II, kendisine verilen izahatı dinlerken, yukarıda bahis mevzuu olan maddeye sıra gelince:

— «Eyyvah, Rumeli elden gittil» demiş.

Bunun ile beraber, Balkan devletleri arasındaki ittifakın husulü için bilhassa Rusya Hariciye Nazırlığından istifa ile Paris elçiliğine gitmiş bulunan İzvolski'nin gösterdiği çalışmalar ve Avusturya-Macaristan devletinin Meşrutiyetin ilânını müteakip Bosna - Hersek vilâyetlerimizi kendi memleketine ilhaka teşebbüs etmesi gibi hallerin izahı sadet harici olacağı için onlar üzerinde durmuyoruz.

[*] Bak: Düstur - kilise kelimesi.

SARAYIN ACZİNE ÖRNEKLER

Üsküp'te bulunduğum vakit, Kosova vilâyetinin hemen her bir noktasında sık sık çıkan isyana benzer vak'aların tahkikine ve bunları yatıştırmağa Vali tarafından dâima ben gönderiliyor idim.

Bu cihetle, Kaçanik, Firizovik, Mitroviçe, Pirzerin, Yakova, Yenipazar, Vilçiterin, Piriştine, Komanova, İştîp, Palanga, Radovişte, Preşuva kasabalarına ayrı ayrı giderek muhtelif meseleleri tetkik ve halletmiş idim.

Bu meselelerin başında Yakovalı Rıza beyin ihdas ettiği gaile gelir Arnavutlukta, eski ve nüfuzlu bir hanedana mensup olan ve Karadağ prensi Nikola ile karabeti bulunduğunu söyleyen Rıza bey, bir aralık, İşkodra'da Jandarma Binbaşılığında bulunuyormuş. Fakat günün birinde her neden ise, memuriyetini bırakarak Yakova'ya gitmiş, oradaki konağına yerleşmiş.

Yakova Kaymakamı bunu Vali Hafız Mehmet paşaya telgraf ile bildirmiş. Mahalli tecrübe ve vukufu hasebiyle işin nereye varacağını anlayan Vali Hafız Mehmet paşa, kaymakam vasıtasile Rıza beye şu yolda bir tezkere yazmıştı :

«Siz askersiniz. Uhdenizde mühim bir memuriyet vardır. Bir askerın kendiliğinden vezifesini bırakması kanuna muhaliftir. Bundan başka siz, Padişahımız efendimizin sadık bir bendesisiniz. Bunun için hemen İşkodra'ya dönmeniz lâzımdır. Bunu, sizin hamiyetinizden beklerim.»

Fakat, Rıza bey bu tebligata hiç ehemmiyet vermemişti. Onun Yakova'ya gelişi, oradaki ulema sınıfı ile beyleri de ürkütmüştü. Çünkü, Rıza bey kendi konağının harem bahçesinde bulunan saat kulesinin üstüne adamlarından 30 Arnavut çıkararak, onlar vasıtası ile kimsenin, kendisinden izin almadan, sokağa ve çarşıya çıkmasını emretmişti. Dinlemeyenlere, bu Arnavutlar, kuleden ateş ediyorlardı.

Bunun üzerine vali paşa, Vilâyet müftüsü ile Evrak müdürü Ali beyi, nasihat için, Yakova'ya, Rıza bey nezdine göndermişti. Yakova ulema ve eşrafı da bu kulenin top ile yıkılması için mütemadiyen Saraya ve Vilâyete müracaat ediyorlardı.

Yakova Kaymakamı Çerkes Kâzım bey de, icabında askeriye kıışlasında bulunan topun kullanılması için Vilâyete telgraflar çekip duruyordu. Fakat Sultan Abdülhamit II. Valinin bu husustaki maruza-

tına katiyen müsaade etmemekte idi. İşte Vilâyet ile Saray ve Yakova Kaymakamı arasında geçen bu muhaberelelerin pek kızıştığı bir sırada idi. Bir sabah evinden çıkıp hükümet konağına gitmekte olan Kaymakam Kâzım beyin üzerine saat kulesinden bir martın kurşunu sıkılmış. Onun arkasındaki jandarmalardan biri topuğundan yaralanmış. Kâzım beyin kan başına çıkmış. Derhal askerî kışlaya gitmiş. Oranın da kumandanı olduğu için, kışladaki topu kuleye çevirterek ateş ettirmiş ve binanın üst kısmını yıktırmış. Fakat, kaymakamın hiddeti yine geçmemiş. Rıza beyin selâmlık dairesine de bir top attırarak biraz tahrip ettirmiş. Gece olunca, Yakova eşraf ve uleması toplanıp, onlar da Arnavutluk âdetlerine göre Rıza beyin harem dairesini ateşe vermişler. Rıza bey, gündüz top patladıktan sonra işin nereye varacağını hissettiğinden derhal atlanıp İpek'e kaçmış. Giderken Sultan Abdülhamide bir telgraf çekerek İpek'te teslim olacağını ve Yakova'daki emlakinin himayesini Zât-ı Şahaneye bıraktığını arzylemiş. Gece vakti, Padişah'tan Valiye pek şiddetli bir tel geldi. Bunda, iradesi alınmadan, topun nasıl atıldığı soruluyor, Rıza beyin teslim alınması için İstanbul'dan hususî memurlar gönderileceği bildiriliyor ve mumaileyhin Yakova'da bulunan mülklerinin muhafaza edilmesi emrolunuyordu. Kaymakam Kâzım beyin mesuliyet altına alınması da ayrıca istenmekteydi.

Hulâsa sultan Abdülhamit II, hadiseden fevkalâde telâşlanmış idi. Netekim, Manastır ve havalisinden, altı tabur askerinin Salih paşanın kumandasında olarak hemen Yakova'ya gönderilmesini de irade etmiş idi. Ayrıca, yakılan binaların bedelinin keşfi ve bu paranın «taraf-ı Şahane» den tesviye edileceği bildirilmişti. Bunun üzerine Vali beni acele Yakova'ya gönderdi. Yolda, bir araba içinde Rıza beye rastladım. Meğer, İstanbul'dan mumaileyhi almak için Bahriye Nazırı Hasan paşanın yaveri Binbaşı İhsan bey ile Serfiçe muhasebe kalemi mümeyyizi olup o sırada mezunen İstanbul'da bulunan Priştineli Şevket bey, acele İpek'e kadar gönderilmişler. İşte Rıza bey bu iki zatın refakatinde olarak İstanbul'a gitmekte imiş. Mumaileyh İstanbul'a vardığı zaman Padişah tarafından uhdesine askerî kaymakamlığı ile yaverlik verilmiş ve Yıldız civarında bir konak da oturmasına tahsis edilmiş idi.

Yakova'dan tanzim edip gönderdiğim keşifname üzerine binalarının bedeli Sultan Abdülhamit tarafından Rıza beye ödenmişti. Ancak Yakova Kaymakamı Kâzım beyin hareket tarzını gayet doğru ve haklı bulduğum cihetle mumaileyhi Abdülhamit II nin tedibinden

kurtarmak için gayet müdellel bir lâyiha ile işi bastırdım. Bununla beraber Rıza beyin İstanbul'da mazhar olduğu iltifatı gören ve Arnavutlukta emsali pek çok bulunan sergerdeler kıpırdanmağa başladılar. Onların da ağzını kapamak için Pırzerin eşrafından Kemal ve Şerif beyler İstanbul'a çağrılıp uhdelerine jandarına binbaşılığı ve Yakova'da bulunan müftü hocalara da muhtelif derecede nişanlar verilmiş idi. Rıza beye gelince: Bu zat, sırtını Padişaha dayadığı için, İstanbul'da büsbütün ele avuca sığmaz bir hal alıyor. Beyoğlu'nda ikide birde vak'alar çıkarıyor. Bu durumdan kuşkulanan Abdülhamit II, onu İstanbul'dan uzaklaştırmak maksadiyle Halep vilâyeti jandarına kumandanlığına tayin ediyor. Lâkin, Rıza bey Halep'te da rahat durmuyor. Padişah da Sinob'a nefyini ferman eyliyor. Meşrutiyet devrinde emsali ile beraber affa uğrayan Rıza bey, soluğu Arnavutlukta alıyor. İmparatorluğun bu parçasında zaten eksik olmayan isyanlar büsbütün artıyor. Bunda, onun tesir ve rolü bulunduğu muhakkaktır. Eğer bu zatın ömrü vefa etseydi, Arnavutluk Kırالی olması işten bile değildi. Tahtın Zogu ve emsaline kalmayacağı aşikâr idi. Zaten, Rıza bey Karadağ Kırالی Nikola'nın akrabasından olduğunu da iddia etmekte idi!

Kosova'da bulunduğum zaman gördüğüm çirkin hallerin en başında şu geliyordu: Vilâyetin muhtelif noktalarında bulunan askeri kıtalara ait erzakın verilmemesi. Zira, erzakı taahhüt den şahıslar, haklarını bir türlü alamıyorlardı. Bu yüzden de mütaahhitler evvelâ erzakı keseceklerini söylüyor ve bilâhıre dediklerini yapıyorlardı. Bu erzakı dağıttırabilmek büyük bir gaile teşkil ediyordu... Bu maksatla müteahhit Debrelî İsmail paşa ile Aga paşa ve Priştineli Şaban paşaya ne kadar yüz suyu dökülüyordu, bilemezsiniz... Bu adamlar, ordunun erzakını İstanbul'da Serasker Rıza paşanın himayesi ile toptan taahhüt ederler, bu taahhütlerini vilâyet dahilindeki küçük ve ikinci müteahhitlere devrederlerdi. Hafız Mehmet paşa, erzakın doğrudan doğruya ikinci müteahhitlere ihale edilmesini mükerreren İstanbul'a yazdığı halde, Serasker Rıza paşa erzakın toptan verilmesi usulünden vazgaçmemiş idi. Bundan başka asker ve zabitlerin maaşları dahi ödenemiyordu. Bu sebeple ikide birde hadiseler çıkıyordu. Bir defasında Priştine'de bazı zabitler, Hükümet konağına gidip kılınçlarını çekmişler, Muhasebeci Raif efendiyi öldürmeğe kalkışmışlar. Kalemin kapısı acele kapatılmış ve arkasına bütün masa ve sandalyalar yığılmış! O tarihte Priştine'de eski Belgrat Sefiri Tefik Kâmil beyin

babası Mustafa Kâmil bey mutassarrıf idi. Meselenin Vilâyet ve ordu müşirliğine bildirilmesi üzerine, tahkikat için Piriştine'ye gönderildim. İş orada tatlıya bağlamak istedim. Muhasebeciyi oradan kaldırarak Selânik'e yollattım.

Bir vaka daha anlatayım: Bir kandil günü İştîp'teki zabitler, maaşlarını vermiyen malmüdürüne sokakta rastgelerek adamcağızı öldürünceye kadar döğmüşler! Meğer, bu zatın babası sarayda tüfekçi imiş! Vakayı haber alınca, Abdülhamide arzemiş! Saraydan gelen sıkı bir emir üzerine İştîp'e yollandım. Bana, Erkânı Harbiye Miralayı (Kurmaya Yarbay) Hasan Vasfi bey de refakat ediyordu. Yapılan tahkikat neticesinde bazı zabitlerin mesuliyeti sabit oldu. Bunlardan Halit bey isminde birisi Bulgaristana kaçmıştı. Geçen büyük harpten sonra, İstanbul'a gelen ecnebi askerleri arasında bu adamın Fransız Binbaşısı üniforması ile Beyoğlunda dolaştığını hayretle görmüştüm!

Diğer bir hâdise: Her sene, yaz mevsiminde Sırbistan ehalesinden binlerce kişinin hududu geçtikleri, Preşova kazasındaki Siveti Prehor manastırına geldikleri, orada yatan ortodoks evliyasını ziyaret ettikleri, hattâ manastırı da istihkâm haline sokarak, genişleterek inşaya başladıkları Sultan Abdülhamid'e bildirilmiş. Bu ihbara pek ziyade ehemmiyet veren Abdülhamid'in iradesi üzerine vaka mahalline gidip keyfiyeti tahkika memur edildim. Hâdise sübut bulmuştu. Fakat, o zamanın icabına göre hiçbir müdahale ve mümanaat yapılamamıştı!

Üsküp'te, Sırp Haraççı Salâhaddin mahallesinde büyük bir konak inşasına başlatmışlardı. Fakat ilk nazarda bu binanın ev değil, muazzam bir mektep olacağı görülüyordu. Bu inşaatı durdurmak için, Üsküp'teki Bulgarlar çok uğraştıkları halde muvaffak olamadılar, bina tamamlandı.

O zamanın dikkate değer olaylarından birine temas edeceğim; Üsküb'e gitmek üzere, Selânik'e hareket eden vapurlardan birine binmiştim. Kamaramda yol arkadaşım olan Rizof ile (bilâhira Bulgaristanın Roma sefirliğini yapmıştır) tanıştım. Meğer bu zat ilk defa, Üsküb'e, Bulgar ticaret ajanı sıfatıyla memur edilmiş. Aslen Manastırlı imiş. Herif, Üsküb'e varır varmaz âdeta bir konsoloshane tesis etmesin mi? Binanın kapısına Bulgar armasını koyduğu gibi bir de Bulgar bandırası astırmasın mı? Vali paşaya, herifin bu tarzda hareketinin Devletin hukukuna tecavüz olduğunu söyledim. Gerek armanın, gerekse bayrağın indirilmesini teklif ettim. Paşa, buna cesa-

ret edemedi. Meseleyi Babîâliye yazdı. O vakit, Halil Rıfat paşa sadrâzamdı. Tahriratımıza hemen cevap alamadık. «Huzur-ı âli» yi huzursuz bir hale getirecek kadar sıkıştırdık. Nihayet, Vilâyetin bu husustaki yazılarını tetkik etmek üzere Babîâlide bir komisyon kurulduğu bildiri idi. Meğer 1911 senesinde Yunanistan ile muharebe yapılırken, Bulgaristanın bitaraflığını temin için, bu emarete Selânik, Manastır, Serez ve Üsküp'te birer ticaret ataşeliği kurmak müsaadesi verilmiş. Bulgaristan Prenslığı, fırsattan istifadeyi düşünerek bahis mevzuu olan ticaret ataşeliklerini konsoloshaneyeye benzetmekte gecikmemiş idi!

Kosova'da bulunduğum zaman, Vilâyet matbaası nazırlığı da üzerimde olduğu için resmî (Kosova) gazetesi nezaretim altında çıkardı. Bu gazetede Bulgar komitecilerinin meş'um hareketleri hakkında birçok yazılar dahi yazmıştım. Bundan başka, «Meclis-i İdare-i Vilâyet» Müddeiumumiliği dahi üzerimde idi.

SİNOP' TA

Kosova'da üç seneden biraz fazla kaldıktan sonra, kendi isteğim ile Kastamonu mektupçuluğuna kaldırılmıştım. Oraya vardıktan bir kaç ay sonra vilâyet gazetesinin, senelerdenberi şunun bunun zimmetinde takılıp kalmış olan abone ücretlerini toplattırdım. Elde edilen parayı Kastamonu ve Ankara vilâyetleri «Emraz-ı efrenciye ve cildiye' mütahassısı» Profesör Von Dising'e verdim. Bu zat hatırsam için, Almanya'da Augusburg şehrinden yeni model bir baskı makinesi getirtti. O zamana kadar Vilâyet matbaasında kullanılan makine pek eskimiş idi, bir işe yararıyordu.

Yeni makineyi İnebolu'dan Kastamonu'ya kadar 5 manda ve bin belâ ile naklettirebildik. Fakat bunu kim kuracak idi? İş başarabilecek hiç kimse Kastamonu'da mevcut değildi! Nihayet matbaa müdürü Hafız efendinin becerikliliği ile, makineye mabsus olmak üzere inşa ettirdiğim küçük bir daireye, üstüne titrediğimiz bu kıymetli neşir vasıtasını yerleştirip işlettirmeğe muvaffak olduk. O gündenberi kırk sene geçtiği halde, bu makine hâlâ çalışıp durmaktadır.

Kastamonu'da bulunduğum sırada, eserlerimden «Küçük Tarih-i Umumi», «Tarih-i Edebi-i Âlem», «Fakir» ve «Ziraat Dersleri» adlı kitaplarımı o matbaada bastırdım. Fakat bunlardan «Tarih-i Edebi-i Âlem» başıma büyük bir iş açtı. Bu kitabın müsveddelerini Maarif

nezaretinde «Encümen-i Teftiş ve Muayene» gözden geçirmiş, fakat kitabı berbat bir hale koymuş idi. Encümenin reisi olan Farukî zade Abdullah Hasıp efendi müsveddeleri, bana iade etti. Tashihlere göre kitabı biraz daha kısalttıktan sonra tekrar aynı Encümene yolladım. Bu sefer, metnin içindeki «Vatan, Millet, İnkılâp, Terakki» gibi kelimelerin hepsi kırmızı mürekkeple dikkatle çizilmiş ve bazı sahifeler büsbütün karalanmış idi. Böylece tekrar kuşa benzetilen kitabım, Maarif Nâzırının riyaseti altında toplanan «Tetkik-i Müellefat» komisyonuna gönderilmiş idi. Orada da bazı kelime ve satırlara ilişildikten sonra «berveçhi tay ve tashih tabı ve neşrinde beis yoktur» ibaresi ile kitabı bana yollamışlardı. İşte bu şartlar altında kitabın basılmasını ve tekrar müsveddeler ile tatbik olunmasını mütâakip, neşrine Maariften müsaade edilen «Tarih i Edebi-i Âlem»i piyasaya çıkarabildik. Üç ay sonra, günün birinde Valiye, Mabeyin Başkıtabetinden, Dahiliye, Maarif ve Zaptiye Nazaretlerinden dört tane telgraf geldi. Bunlarda bu kitabın «mündericat-ı muzırasına mebni hemen toplattırılarak imhası irade-i seniye-i hazret-i Padişahi muktezayı âlisinden bulunduğ» bildirilmişti!

Ben, o sırada Sinop Mutasarrıf Vekâletinde bulunuyordum. Vali, aldığı telgrafnameleri şifre ile Sinop Mutasarrıf makamına da göndermiş olduğu için bu emri kendi elim ile polise havale ederek kitabımı çarşıdan toplatmış ve yaktırmıştım!

Keza, emri Sinop'a tâbi olan Ayancık, Boyabad gibi kazalara da tebliğ ettirerek aynı muameleyi yaptırmıştım!

Bu hâdise beni çok ürküttüğünden ne yapacağımı şaşırtdım. Bir gemiye atlayıp Romanya'ya kaçmayı tasarladım. Çünkü, Tahrirat müdürü sıfatile orada müftü olan merhum Ali Sadi'nin kardeşi Nurettin beyin küçük bir kayık ile Köstenceye kaçtığını biliyordum. Fakat Nurettin beyden sonra Sinop menfilerinden olan ve kaçmayı deneyen bir beктаşi Babasını, parasına tamaan yolda kayıklar boğup denize atmışlar! Bunu duyunca, yelkenli ile firar tasavvurundan vazgeçtim. Fakat mutlaka yakamı kurtarmak istediğimden, Mabeyin Başkâtibi Tahsin paşaya müracaat ve bazı maruzatım bulunduğundan bahsile «Dersaadet'e celbimi» rica ettim. Aradan 48 saat geçtiği halde hiç bir cevap alamadım, büsbütün korktum. Bunun üzerine, maruzatımın «Nefs-i nefis-i Hümâyûn»a ait olduğunu yazdım. Bu defa, bir saat sonra İstanbul'a hareketim emrolundu. Fakat Padişaha ne yolda maruzatta bulunacağımı kestiremiyordum. İstanbul'a gelinceye kadar hep

bunu düşünmek ile vakit geçirdim. Şehre çıkar çıkmaz Başkâtibin nezdine gidip kapalı bir zarf takdim ettim. Bu arızada şunu yazmıştım:

«Sinop'ta bir çok zengin Rum tüccarı bulunmaktadır. Hepsinin evlerinde, duvarlarda Rus Çarı ile Çariçesinin renkli resimleri asılıdır. Fakat, bu hal, Osmanlı tebaası olan Rumların Romanof hanedanına karşı duydukları mahabbet ve bağlılıktan ileri gelmiş değildir. Mezkûr tasvirlerin ucuz ve kolay tedarik edilmesi bu vaziyetin hudusuna sebebiyet vermiştir. Halbuki o resimleri, sebepsiz ve tazyik yolu ile indirmek mümkün değildir. Mümkün olsa dahi sakimdir. Eğer Padişahımızın «tasvir-i hü.nayunları» da aynı ehveniyet ve sühulet ile satın alınabilirse bu mahzurlu halin önleneyeceği muhakkaktır.»

Arızam, Sultan Abdülhamid'in memulünün hilâfında bir maddeye temas ediyordu. Esasen o, resim çıkartmaktan da hoşlanmazdı. Tabii maruzatımdan da bir şey çıkmıyacaktı ve çıkmadı. Fakat ben İstanbul'a gelmiş, hakkımda kötü bir muamele yapılmadığını görerek ferahlamıştım. Nazır Memduh paşa ile görüştüm. Memuriyet yerime dönmek emrini aldım; Kastamonu'ya hareket ettim.

Esasen Sinop'a mutasarrıf Ömer paşanın (doktor Besim Ömer paşanın babası) halini tahkik için, doğrudan doğruya Babîâlî'den verilen bir emir üzerine yollanmıştım. Mesele şu idi: O günlerde İstanbul'da bulunan «Yaver-i ekrem» Müşir (Mareşal) Fuat paşa, Padişahın iradesi hilâfına, Şehzadebaşı'nda tuttuğu bir konağa taşınmış!

Sultan Abdülhamit bu hâdiseden fevkalâde ürkümüş, Paşanın konağını askerî kuvvet ile bastırılmış ve «Yaver-i ekrem»ini cebren yola çıkartarak Şam'a sürmüştü! Paşa, orada ikametine tahsis olunan bir evde tecrit ve hapsolünmüş!

Bir müddet sonra memuren gittiğim Irak'tan İstanbul'a dönerken Şam'a uğramıştım. Araba ile geçerken, yol üstünde bulunan bu eve bakmamı bile mahzurlu bulmuşlardı! Fuat paşa, o sıralarda, temastan, bu derece içtinabı lâzım gelen bir şahıs telâkki olunmakta idi. Hal bu merkezde iken, Paşanın nefyi esnasında Sinop Tahrirat müdürü, Padişaha şöyle bir jurnal yollamış:

«Hain Müşir Fuat paşanın İstanbul'dan Şam'a nefyini haber almış olan Sinop Mutasarrıfı Ömer paşa, birkaç gündenberi sokağa çıkamaktadır. Bu ihtifasının sebebi meçhuldür.»

lunduğunu biliyordum. Mutasarrıf vekili olduktan sonra, meşhur Sinop kale ve zindanını gidip gezdim. Hapishanenin bir koğuşunda az daha düşüp bayılacaktım! Tahammül olunamıyacak kadar pis bir koku insanın genzini tıkıyordu! Bu koğuşun kapısının yanında Lâz bir hoca, elinde bir tahta, remil döküyordu! Onun yanında Bektaşî bir Arnavut oturmakta idi! Önüne bir mangal çekmiş yemek pişirmekle meşguldü. Karşılarında birkaç Aynaroz papazı vardı! Daha ötede ise, bir sarıklı bulunuyordu. Adamcağız, yanındaki küpten gusül aptesti almakta idi! Hocanın sağ, solu birçok Rum ve Bulgar eşkıyası ile çevrilmişti! Hulâsa, bu koğuş, Nuh gemisinden hiç farklı değildi! Hapishanenin bahçesinde bir de «ihtilâttan men» yeri vardı! Baş gardiyan, azılı mahkûmları, yahut kendisini kızdırmış olan herhangi bir şahsı buraya sokuyor ve boynuna ağır zincirler geçiriyordu!

Sinop'ta tahkikine memur edildiğim bir mesele daha vardı:

Mahpusların pek çoğu birer el sanatı ile meşgul idiler. Yaptıkları sigara ağızlığı, baston, takunya, masa gibi eşyayı hariçteki bir mutavassıt ile sattırıyorlardı. Fakat, hem muhtaç oldukları malzemeyi tedarik edebilmeleri, hem de imal ettikleri malları piyasaya çıkarabilmeleri baş gardiyanın gönlünü etmeğe bağlı idi.

Meğer, Mutasarrıf Ömer paşayı jurnal eden tahrirat müdürü, ser gardiyanın kendisine de ayda 1500 kuruş hisse çıkarılmasını istemiş! Bu talep, yerine getirilmediği için de jurnalı sultan Abdülhamid'e göndermiş!

Tabii her ikisine de hadlerini bildirdim. Sonra hapishaneyi ıslah teşebbüsünde bulundum. Hemen bir proje yaptırdım. Hapishane bahçesinde yirmi yataklı bir hastahane inşa ettirdim. Binayı, oradan ayrılmadan evvel de tamamlatmağa muvaffak oldum.

Kastamonu'da memuriyet dolayısıyla bağlı mutasarrıflıklarla temasa büyük bir ehemmiyet verdiğim esnada, Çankırı'da büyük bir zelzele oldu. O aralık Çankırı Mutasarrıfı, Halepli Hacı Kadri bey idi (Mütekaid Üniversite Rektörü Cemil Bilsel'in babası). Halkın vuku bulan şikâyeti üzerine, tahkikat yapmak için Çankırı'ya gittim. Zelzele günü, ahali telgrafhaneye dölaraç Mutasarrıftan şikâyet etmişler. Halepli Hacı Kadri beyin, yer sarsıntısını müteakip fırınları açtırmadığını, bu yüzden aç kaldıklarını yana yakıla Saraya bildirmişler.

Bu gibi müracaatlara büyük bir ehemmiyet veren Sultan Abdülhamit, Sadrazam Sait paşaya, Valinin bizzat Çankırı'ya giderek me-

مکتبہ عالیہ
قائم مقام
مکتبہ عالیہ
عدد

تقریباً : ولی رسول گریباہ تقدیم اولیٰ اور زہ بیہ ہلکہ
بایں تالیف جدیدہ

حکمت ارسہ شدہ درہ بیفلسفہ ایہہ الفصحی الفصحی جدیدہ ہارہ ہجازہ لرحمہ
بفنونہ اہلسن جہفندی صالحہ فالایمزم مجرد و مخمومہ ہلک اعدائشہ
ابد کالہر خلوت مجیدہ رفقاہد مراحت ایتمزم مفلسفہ فحقلہ رد اولہ
ایح بی عدوج فار و لغو الفصحی وفات ایتمزم عطا ایہہ ہلک ہلک
احوال رب ایتمزم اعدومہ کیہ قاطبہ ہلک ملزم اہلک ہلک
تف اولہ ہلک وار اتمزم بیہ کونہ ہلک ہلک ہلک ہلک ہلک ہلک ہلک
مرفہ امدان سربیم استفایتمزم

ریا فریدی
صمدی

ریا فریدی
اسلامی

Vesika 4 (Zelzele dolayısıyla Çankırı'dan Mabeyn-i Hümayun Başkâtibliğine gönderilen dilekçe sureti)

seleyi tahkik etmesini irade etmiş. Fakat, o günlerde Ilgaz dağlarına çok kar yağmıştı. Enis paşa, Çankırı yolculuğunu gözüne alamamış, bir çok «ilhah ve ibram» ile beni yollamıştı. [*]

[*] Sırası gelmiş iken hoş bir fıkra anlatayım: Bir gün adamcağızın biri, mazaret kalemlerinden birine bir istida vermiş. Bunda «ilhah ve ibram» tabirini kullanmış. Datrenin mümeyyizi, bunun manasını bilmediği için, istida sahibinin cehline hükmetmiş. «ilhah ve ibram», «Elhac İbrahim», diye. aklı sıra, tashih eylemiş!

Yaptığım tahkikat sonunda Mutasarrıf Çankırı'dan kaldırıldı.

TAİZ'DE

Bir müddet sonra, Ferit paşanın Sadareti esnasında, Yemen'de Taiz Mutasarrıflığına tayin olduğumu Dahiliye Nazareti Vilâyete bildirmişti. Fakat İstanbul'a geldiğim zaman Yemen Vali vekili ve 7 inci Ordu kumandanı Müşir Abdullah paşanın beni istemediğini öğrendim. Müşir, oraya Yemen Mektupçusu Âlâeddin beyin tayin edilmesini arzu ediyormuş. Şayet benim gönderilmekliğimde Babîali ısrar ederse, valilikten ve ordu kumandanlığından istifa edeceğini Sadarete yazmış! Sadrazam bu iş'arı Meclisi Vükelâya havale etmiş. Müzakere neticesinde bütün nazırlar, şahsi iktidar ve kifayetimde ittifak ederek Müşire cevap verilmesini Dahiliye Nazaretine bildirmişler. Nazaret bu kararı Abdullah paşaya yazmış. O, yine ısrar etmiş. Fakat, kulak asan olmamış! Hattâ Sadrazam Ferit paşa hemen memur'yet yerime gitmemi emretmiş ve bana da kapalı bir zarf vermişti. Bunda Sadrazam beni tavsiye etmekte idi.

Sonradan aldığım malûmata göre San'a'da Vilâyet Mektupçusu olan Humuslu Âlâeddin bey, Valiyi bu muhalefete teşvik ediyormuş. Taiz'e İskenderun, Süveyş, Aden, Hüdeyde ve San'a üzerinden gittim. San'a'da Müşir ve Vali vekili ile görüşüm. Bu zat fevkalâda mağrur ve teşrifata meraklı idi! Sadrazamın mektubunu kendisine verdiğim vakit açmaya ve okumağa tenezzül bile etmeyerek masanın üstüne koymuştu. Bundan başka Abdullah paşa gayet mustalah konuşmak adetinde idi. San'a'da üç gün kaldıktan sonra, Taiz'e gittim. Fakat ertesi günden itibaren de muahazelere maruz kalmaya başladım. İlk hadise şöyle oldu: Hapishaneyi gezerken, bahçede tesadüf ettiğim 50 - 60 kadar yalın ayak, başı kabak çocukları derhal salıvermiştim. Bu çocuklar ana ve babalarından rehine namiyle alınmış yavrulardı. Güya bu vasıta ile babaları olan şeyhler vergilerini muntazaman ödeyecekler ve oturdukları yerde asayişe muhalif bir harekette bulunamayacaklardı Halbuki yaptığım tahkikata göre bu çocuklar o şeyhlerin oğulları değilmiş! Uşakların ve diğer fakir şahısların çocukları imiş!

İkinci vaka: Taiz'e dört saat mesafedeki Kıyaz üzlesine mensup 30 - 40 kişi bir gün Hükümet konağına geldiler: «Allahümme salli alâ Muhammed» diye bağışmağa başladılar. Bunlara ne istediklerimi sordum. Bana, Muhammed isminde birinin bir kuleye 20 - 30 Kabasis koyarak onlar vasıtasıyla köy halkından hiç kimseyi evlerinden

Handwritten notes in Ottoman Turkish script, likely a list of names and addresses, possibly related to the Vesika 5 mentioned in the text below. The text is written in a cursive style and is arranged in several columns.

Vesika 5 (Mehmet Ali Ayni'nin Taiz hapisanesinden serbest bıraktığı mahkûmlara ail kayd listesinden bir parçr. Hapis sebebini gösteren «Mehmet Ali Big taraftodan» ibareleri Mehmet Ali Ayni'den evvel orada bulunan Mutaşarrıfın adına alttir)

dışarı çıkartmadığını, bu yüzden tarlalarına gidemedikleri söylediler. Ayrıca, kulenin yıktırılmasını rica ettiler.

KABASİS EŞKIYASI

Vaktiyle Yemen'e Vali giden İbrahim paşa maiyetine aldığı bir kaç bin kişilik kapı halkı ile oraya varmış. Azlolunduğu zaman bu adamları beraberinde götürmemiş. Kapı halkı Yemen'de kalmış. Bunların çoğu aslen Arnavut imiş. Orada Araplaşmışlar. Fakat Yemen Arapları bunlara «Kapısız» karşılığı olarak «Kabasis» adını vermişler ve onları bir nevi başıbozuk asker ve eşkiya saymışlar.

Vaki şikâyet üzerine Mehmed'e bir kaç defa nasihat etmiş ve adam yollamış idim. Fakat, nafile!

Nihayet meseleyi Vilâyete yazmış ve bir müfreze asker ile bir top istemişim. Abdullah paşa, bana verdiği gayet ağır bir cevapta bu işi askere havale etmenin doğru olamayacağını ve Liva dahilinde bulunan jandarma kuvveti ile meselenin halledilmesini emretmişti. Halbuki, hududu gayet büyük olan Sancak dahilindeki hükûmet konakları ve karakolların muhafazası ve tahsilât ile posta muhafızlığı işlelerinde bulunmak üzere öteye beriye dağıtılmış olan jandarma efradından hiç olmazsa yüz kişinin bir araya toplanması mümkün değildi. Bundan başka böyle bir müfreze hazırlanmış ve oraya gönderilmiş olsa bile, yine matlup hasıl olmayacak idi. Çünkü o havalide değil kuleler, evler bile kesme taştan yapılmış gayet metin binalar idi. Ayni

zamanda Yemenli olan jandarmaya güvenilemezdi. Nihayet Vali ehalinin mütemadi şikâyet ve tazallümü üzerine alay kumandanı Miralay Mehmet Ali beye (Taiz'de bulunuyordu) re'sen emir vermiş. Halbuki bu emrin Taiz'de bulunan Çerkes ümerasından Liva kumandanı Miriliva Ahmet paşaya verilmesi ve bana da yazılması lâzım idi.

Nihayet gece vakti Mehmet Ali beyin bir tabur asker ile Kıyaz'a gittiğini ve top attırarak kuleyi yıktırıldığını, Valinin bu defa bana yazdığı telgraftan anladım. Vali bunda «Miralay Mehmed Ali bey Kıyaz'da askerî tedbir ile kuleyi hedmettirmiştir. Şimdi siz de oraya giderek mülki ıslahatı yapınız» diyordu. Bunun üzerine atlandım Kıyaz'a gittim; oradaki camilerden birine indim. Derhal etrafımı Taiz'e gelip kulenin yıktırılmasını isteyen Araplar sardılar. Bana ellerini göğüslerine vurarak :

— « Nedüm ! »

Diye bağıştılar. Maksatları, pişmanlıklarını ifade imiş! Çünkü tenkil hareketi onlara habasislerin tahmil ettiği küfetten daha tuzluya oturmuş! Orada benim için yapacak bir şey yoktu. Yalnız asker çekilir çekilmez kulesi yıkılan Mehmed'in tekrar geri gelmesine mani olmak çaresini bulmalı idim. Bunun kuvvetle yapılamıyacağını biliyordum. Taiz'e döner dönmez kalemi elime alıp Cebeli Hübeys'de bir şahin yuvası gibi erişilmesi son derece müşkül bir noktada kendi oğulları ve torunları ile beraber oturmakta olan Şeyh Hassan'a bir mektup yazıp gizlice uçurdum... Bunda, Aden'e kaçmış olan Mehmed'in tekrar evine dönmemesi için ne yapılmak lâzım ise yapmasını rica etmekte idim. İki gün sonra Şeyh Hassan, bana: «Siz Taiz'de bulunduğunuz müddetçe, Mehmet bir daha Kıyaz'a dönmeyecektir» mealinde bir cevap yollamıştı !

Cebeli Hübeys'de oturan Şeyh Hassan 95 lik bir ihtiyardı. Oğlu Abdurrahman 65 yaşında idi Bunları görmek istiyordum. Taiz Kadısı Erzurumlu Raif efendi, Şeyh Hassan ile konuştuğunu söyleyince büsbütün meraka düştüm! Çünkü aralarında saatlerce mesafe vardı Ortaya hiç bir vasita sokmadan, gaipten ve geceleyin muhabereyi temin etmek müstab'ad idi !.Kadı Raif efendi fatin, dürüst bir zattı. Yalan söylemesine imkân yoktu. Onun maddi ilimler dışında kalan bu sözü, Şeyh ile buluşmak için bir tahrik yerine geçmişti. Fakat doğrudan doğruya Hassan ile görüşmek maksadı ile yola çıkmak, şüpheyi dai olacak idi. Bilhassa Vali Müşir paşa huylanacak idi. Bunun da çaresini buldum! Moha'ya gitmek !

Moha, Kadıköyü'nü andıran bir yerdi. Meşhur Moka kahvesi buradan çıkmaktadır. Fakat ne yazık ki zamanla metrûk bir vaziyete düşmüş idi.

Bu bahane ile yola çıktım. Cebeli Hubeys'e vardım Şeyh toprak bir dam altında oturuyordu. Fakat oraya çıkmak için merdiven yapmışlar, kamıştan bir ayaklık koymuşlardı. Buna tırmanarak içeri girdim, bir seccade üstüne oturdum. Şeyh Hassan bana bir çok iltifatlarda bulundu. Hattâ, iyi kabulünü belirli üzere fiili bir jest te yaptı.

O havalide soğan yoktur. Yemekleri somak denilen bir nevi benzeri ile pişirirler ki bu bütün gıda maddelerine yeşil bir renk verir. Önümüze sini ile yemek getirdiler. Bir çanakta somak ile kaynatılmış et vardı. Şeyh Hassan elini buraya daldırdı:

— « Bismillâh ... » ı çekti ve beş parmağının arasındaki lokmayı ağızıma yerleştirdi. Bu, mahalli adetlere göre en büyük ikram ve iltifat idi. Buna nail olmak için canını verecek Araplar vardı. Fakat, vâk'ayı bir de bana sorun?! Nerede ise kusacak idim! Şeyh Hassan üstelik ikinci lokmayı da yutturmağa kalkmasın mı? Zaten birincisi ile deve hamuru yutmuş gibi olmuş, et parçası ağızımda büyüdükçe büyümüştü! Tavus kuyruğunu çıkarmamak için kendimi zor tutmuştum!

— « Aman ... Zahmet etmeyiniz! » diyerek yakamı kurtardım.

Şeyh Hassan ile bir hayli sohbetler ettik. Çöllerin bu en büyük otoritesini büsbütün lehime ve idarî maksatlarıma imale ederek Cebeli Hubeys'den ayrıldım.

Bir müddet sonra Taiz'e Şeyh Hassan'ın oğlu Abdurrahman geldi ve bana babasından hediyeler getirdi. Bunlar bir kitap, ince bir aba ve bir kabak baldı. Abdurrahman, balın zehirli olmadığını izah maksadı ile yere çömeldi, kabaktan elinin içine azıcık bal akıttı ve bunu yaladı!

YEMEN ÇÖLLERİNDE

Taiz'de kaldığım müddetçe âsayaşi ihlâl eden bir hâdise cereyan etmedi. Bütün Mutasarrıflık sınırları içinde sükûnet hüküm sürdü. Halbuki seleflerimden Asım bey ismindeki bir Mutasarrıfı, oturduğu evi dinamitliyerek havaya uçurmuşlar! Ben, adaletten ayrılmamağa, kimsenin hakkını değerine yedirmem-ğe çalışarak herkesi memnun ettim.

Fakat Abdullah paşanın Alâeddin beyi tayin ettirmek hususundaki mükerrer iş'ar ve ısrarından âciz kalan Dahiliye Nazareti Valinin bu inhasını terviç etmekle beraber beni de Amare Mutasarrıfına nakletmişti. Ancak Alâeddin beyin mutasarrıflığı hakkında irade çıktığı halde benim hakkımdaki irade her nedense tutulmuş, inhadan sonra tam altı ay geçmişti Binaenaleyh Yemen'den ayrılırken sıfatımın ne olduğunu bilmiyordum. Yalnız yerime Alâeddin beyin tayin olunduğunu Valinin doğrudan doğruya Liva hâkimine gönderdiği bir telgrafnameden anlamıştım. Bu hayırhab ve son derece arif olan hâkim, bana hemen o gün Taiz'den hareket etmeliğimi tavsiye etmişti. Bunun üzerine derhal çarşı ve sokaklara bir tellâl çıkarttım, bağırttım :

— “Mutasarrıf gidiyor, alacağı olan gelip haber versin!,”

Hiç kimseye on para borcum olmadığı için tek müracaat vaki olmadı. Ben o hâkimin delâleti ile tedarik ettiğim hayvana binerek akşam üstü Taiz'den ayrıldım. Kara gümrüğü nazaret merkezi olan Muaviye'ye kadar gidecek, oradan saparak [*] Nevhî-i tis'a içinden ve Lahic Sultanlığından geçerek Aden'e inecektim.

Öyle yaptım.

Lahic'e vardıktan bir saat sonra sandığımdan bir kat yeni cübbe ve sarığımy çıkarıp giyindim. Atıma binip yanımdaki on gümrük kolcusu ile beraber Sultanın sarayı önüne gittim. Sultanın sarayını çevreleyen meydanda gayet büyük bir çeki vardı! Lahic'e gelen tüccar eşyası onunla tartıldıktan sonra muayyen gümrüğü alınmış

Ben o meydana geldiğim vakit yanımdaki kolcular bana danışmağa lüzum görmeksizin derhal bir sıraya dizilip ellerindeki Gıra tüfeklerini havaya boşalttılar. Sebebini sordum :

— “Hazâ beyan ya başal,” cevabını verdiler.

Sarayın üst katından açılan pencereden bir zenci kafası sarktı! Bu adam Sultanın kölelerinden biri imiş. Yanımdaki kolcular Sultan hazretlerini ziyâret etmek istediğimi söylediler. Meğer Sultan gece, sahurdan sonra yatmış Bu suretle yaklaşmakta olan ramazanı kar-

[*] Esasen Taiz'e tabii olduğu halde İngilizlerin teşvikiyle şeyhleri Osmanlı hükümetini tanımayan dokuz nahiyedir. İngilizler bu nahije şeyhlerine bol keseden Sultan namını veriyorlardı. Ben orada bulunduğum zaman Babıâll ile İngiltere hükümeti tarafından gönderilen askerî komiserler o nahiyeler ile Taiz Livasının hududunu ayırmağa ve tesbit etmeğe çalışıyorlardı. Biz o nahiyeleri müstakil tanımadığımızdan resmî muhaberelerimizde bu hududa “hatt-ı fasıl,” adını vermiştik.

şlamak istiyormuş Mecburen, indiğim hana tekrar dönüm. Bir saat sonra yanıma Sultanın iki adamı geldi Bunların biri Başvezirin oğlu, diğeri Sultanın teşrifat müdürü imiş. Fakat ayaklarında bir pabuç bile yoktu! Beni handan kaldırdılar, Sultan hazretlerinin ikametime tahsis ettiği temizce bir eve getirdiler. Üst kattaki bir odada mefruşat namına yalnız bir seccade ile bir iki şilte vardı. Biraz sonra Sultan tarafından bana büyük ve semiz bir koyun ile bir büyük sepet anbe denilen meyva gönderildi. Bunları getirenler Sultanın iftar için sarayda beni beklediğini söylediler. Muhataplarıma koyunu hediye ettim, yalnız yemişi aldım ve yorgunluğumdan bahisle gidemiyeceğimi hürmetlerimle beraber arzettim! Çünkü o sırada yanıma gelen ve benimle Türkçe konuşan bir efendi, bana:

— «Gözünü aç, burada Abdülhamid'in hafiyeleri vardır!»

Demişti Ona kim olduğunu sordum. Muhatabım Manisalı ve Kâtip zade ailesinden olduğunu söyleyerek kısaca serüvenini anlattı: Pilevne muharebesinde bulunmuş, sonra Yemene tayin etmişler. Uzun hizmet yıllarını muteakip Lahic'e kaçmış. O tarihte bu sultanın babası tahtında imiş. Hazretin zabıt ve müştail maddelerin kullanılmasında mutahassıs olduğunu öğrenince bol tayin teklif ederek kendisine «Topçubaşı» tayin etmiş. Adamcağız, bir müddet sonra dönmek istemiş. Sultan, bu defa topçubaşısını evlendirmiş ve böylece Lahic'de kalması için gönlünü almış!

Lahic'den ayrılırken Sultan, Aden'e gitmem için bir at verdi. Bunu oradan geri yollayacak idim. Böylece yola koyuldum. Aden'de iki gün kaldım Talihim varmış: Basra'dan yüklediği hurmayı Londra'ya götürmek üzere Aden'den geçen bir şilepe rastladım. Ona binerek Süveyş'e geldim Süveyş'ten Kahire'ye gittim. Ehramları gezdim. Bilâhara İskenderi'ye yolu ile İstanbul'a geldim.

İSTANBUL'DAN AMARE'YE

Burada Amare Mutasarrıflığına tayin edildiğimi, fakat Dahiliye Nazareti inhasının Padişah nezdinde kaldığını öğrendim! Meğer Sultan Abdülhamit Amare'ye kendisince malûm olan şahısları gönderir imiş. Nihayet altı ay sonra, Yıldızdan irade sadır oldu! Tekrar yola koyuldum. Amare'ye tam 42 günde vardım... Bu yolculuk bir çok meşakkatler ile dolu idi. Halep'te kumandanlık makamına müracaat ettim. Refakatime, emrimde olmak üzere 10 atlı verdiler, ayrıca şunları tedarik

ettim: Bir kaç çadır, kazan, tencere ve kâfi miktar da yağ, pirinç ile diğer gıda maddeleri.. Böylece yol azığını hazırlayarak ve emniyet tertibatını da alarak Halep'ten ayrıldım. Çöllerde konaklaya konaklaya Bağdad'a tam 20 günde vasıl oldum. İngiliz Linç şirketinin vapurlarından birine binerek Amare'ye gittim. Dicle içinde yaptığım bu yolculuk 7 gün sürdü.

Amare'de işe başlar başlamaz, Sultan Abdülhamid'in buraya tayin edilen Mutasarrıfların üzerinde neden inceden inceye durduğunu da anladım: Amare Sancağının hemen hemen üçte ikisi Padişahın hususi çiftlikleri idi. Bunların idaresi için Amare'de «Arazi-i seniye komisyonu» adlı bir teşekkül vardı. Bu teşekkülün çalıştığı kârgir, muntazam binaya nispetle hükümet konağı bir harabe idi. Burasını mükemmel surette tamir ettirdim. Livayı teşkil eden kazaların içinde yalnız Şatra'da bir Mülkiye Kaymakamı bulunuyordu. Diğer Kaza ve Nahiyeleri, Arazi-i Seniye Komisyonu memurları vekâleten idare ediyorlardı. Padişaha ait topraklarda yaşayan Aşiretlerden alınacak ağnam resmi ve diğer mahsullerin bedelleri komisyon tarafından mültezimlere ihale olunuyordu.

Amare'ye varmadan önce Irak hakkında hemen hemen hiç bir şey bilmiyordum. Meğer burası, diğer memleketlerden büsbütün başka şartlara tabi yerlermiş! Ahali iki kısma ayrılmış: 1 — Karada, çadırlar içinde yaşayan ve oradan oraya dolaşan Aşiretler; 2 — Basra'ya doğru, su kenarlarında ve su cedvelleri arasında, adeta tekneler içinde ömür süren «Muaydi» ler.. Karadaki Arapların çoğu «Beni Lâm» aşiretine mensup idiler. Fakat bunların mühim bir kısmı da İran topraklarında yaşıyordu. Bahri Arapların hemen hepsi «Elbû Muhammed» adını taşıyordu. Lâkin, gerek Beni Lâm'ın, gerek ise Elbû Muhammed'in birçok kolları vardı. Beni Lâm ile Elbû Muhammed arasında asırlardanberi devam eden bir husumet mevcut idi! Ayrıca ikinci derecede olan aşiretler içinde de muhtelif sebeplerden ötürü muhtelif dava ve münazaalar hüküm sürüyordu!

ASİLER ARASINDA:

Beni Lâm aşireti reisi olan Gadban-ül Büneyyan mükerreren Hükûmete karşı isyan etmiş, Sonra, gördüğü tazyik üzerine «Hüveyze» denilen yere kaçmış. Bir çok müzakere ve uğraşmaları müteakip, oradan Basra'ya getirilmiş. Arkasına tekrar Şeyhlik hil'atı geçirilmiş ve Beni Lân'ın içine salıverilmiş! Elbû Muhammed Aşiretinin en

büyük reisi olan «Sayhud - Elmeneşşed» dahi defalar ile Hükûmete karşı koymuş! Bir çok muharebeler yapılmış ve nihayet bu da İran tarafına firar etmiş! Sultan Abdülhamit Sayhud - Elmeneşşed'in bir daha Osmanlı ülkesine girmemesini emreylemiş. Lâkin asker çekilir çekilmez bu âsi yine kendi toprağına dönmüş! Seyhud'un damadı olan Ureybî, «Çahle» mukataasının mültezimi idi. O da ayrı bir aşiretin reisi bulunuyordu. Arazi-i seniye Komisyonu memurları elinde büyük bir kâr menbaı olan bu adama, Padişah tarafından bir de bol keseden «paşalık» unvanı verilmişti!

Sözüm ona Ureybî paşanın, Amare şehri içinde kârgir ve saray gibi bir konağı vardı. Lâkin, kendisi hiç bir vakit şehre girmez ve bu konakta oturmaz idi! Yalnız, arasıra, Ureybî paşanın karısı Sayhud'un kızı olan Zakiye gelirdi. Zakiye'yi, bir kaç defa sokaktan geçerken, evimin penceresinden görmüş idim. Arkasından gelen 8 - 10 hizmetçi esvabının eteklerini tutuyorlardı! Meğer, Avrupalı kadınların yerlerde sürünen uzun etekli fistanları daha evvel çöl dilberleri tarafından icat edilen bir moda imiş!

Zakiye konağa gelince, gerek mutasarrıflık memurları, gerek ise, Arazi-i seniye Komisyonu mensupları ziyaretine giderler idi. Bu, uzun boylu, kara gözlü, gayet yakışıklı, fakat son derecede azametli bir hanım imiş!

Şeyh Gadban'a gelince: O da Sayhud ve Ureybî gibi, hiç bir vakit Amare'ye gelmemiş ve gelmez imiş! Beni Lâm aşiretinin işlerini Hükûmet nezdinde takip için bir mümessil vardı: Molla Vüneyyis.

Şeyh Gadban'ın maiyeti arasından her zaman bir kaç bin müsellâh atlı çıkardığı rivayet edilirdi. Sayhud'un dahi Dicle içinde ve Diclede ayrılan kanallarda bin kadar kayığı, yani bir nevi donanması olduğu söylenir idi.

Aşiretlerin yaşayış tarzları tamamen orta çağdan evvelki zamanlara mahsus âdetlerin canlı bir misali idi. Hiç bir şahsın bir karış toprağına tasarruf hakkı yoktu. Herkes birer şeyhe mensup idi ve onun lütfü ile geçiniyordu. Şeyhler, orada mukataa namı verilen araziyi her sene başında müzayede ile Hükûmetten alıyorlar idi. Fakat, müzayede esnasında hariçten diğer bir şeyh g lip mukataa bedelini arttıracak olursa, usulen o Mukataayı fazla bedel teklif eden şahsa vermek lâzım geliyor idi. Lâkin orada evvelce mültezim sıfatıyla bulunan Şeyh, hariçten bilhassa kendisine rakip diğer bir kimsenin mültezim olmasına katiyen tahammül edemez idi. Çünkü mül-

tezimin arkasına şeyhlik hil'atı giydirildiği vakit, o mukataanın bir nevi hükümdarı olmakta idi.

İşte mukataaların iltizamı ve tasarrufu yüzünden gerek Amare, gerekse Müntefik ve diğer sancaklarda hiç bir zaman gürültü eksilmiyordu. Benim Amare'ye varışından evvel orada mutasarrıf olan Baban zade Hamdi Paşa zamanında, şeyhlerin yine rekabeti yüzünden büyük bir muharebe vukua gelmiş! Galiba Gadban - ülbüneyyan tarafı mağlup olmuş. Bu vaka Hamdi Paşanın Amare'den infisaline sebebiyet vermiş. Amare'ye, milâdî 1904 yılı Martının sonunda varmıştım. Aradan bir kaç ay geçince, kaza kaymakamlarından birinden bir telgraf aldım. Bunda, Beni Lâm şeyhi Gadban'ın Sayhud ile harbetmek için asker topladığı bildiriliyordu. Telgraf mündericâtından bir mana çıkaramamış, adeta şaşırmıştım! Çünkü, Beni Lâm ne idi? Gadban kimdi? Nasıl ve nereden asker topluyordu? Niçin çarpışmak istiyorlardı? Bunları bilmiyordum! Orada, hangi memurdan malû nat almak istedim ise sadra şifa verecek bir cevap da elde edemedim. Nihayet, eski muhabereleleri araştırdım, bir çok zihin yordum. Ayrıca İraka gelirken edindiğim ecnebi seyahatnamelerini karıştırdım. Böylece, mevzu bahis olan meselenin mahiyeti hakkında bir fikir hasıl ettim.

Bunun üzerine hem Gadban'a, hem de muarızı Sayhud'a müteaddit telgraf ve mektuplar yazdım. Topladıkları adamları dağıtma- larını, yerlerinden kıpırdamamalarını ısrarla istedim. Ayrıca, Basra Valisi Ferik Mustafa Nuri Paşaya resmî bir tahrirat gönderdim. Biraz asker yolluyarak yardımda bulunmasını diledim. Fakat bu nasihatların ve emirlerin hiç bir faydası görülmedi! Gadban İrandaki Beni Lâm'dan da kuvvet celbine devam etti. Onların inat ve ısrarındaki sebebi anlamak istedim. Yaptığım tahkikat neticesinde şu sonuca vardım: Gadban maiyetindeki şeyhlerden birini bir çadır direğine bağ- liyarak hapsetmiş! Suçlu, bir müddet sonra nasılsa kaçarak şeyh Sayhud'a iltica eylemiş. O da şeyh Gadban'a bir mektup yazarak, mültecinin affını dilemiş. Gadban bu talebi kabul ile firarının geri gönderilmesini bildirmiş. Fakat mülteci tekrar ele geçirilince yine çadır direğine kısıkrak bağlanmış! İşte, o zaman Sayhud küplere binmiş. bu muameleyi kendi şerefine yediremiyerek harp açmış!

Nihayet iki tarafın kuvvetleri Aliyyül Garbî adı verilen bir mevki civarındaki ovada karşılaşmışlar!

O sırada bana Hamit Paşa isminde bir tuğgeneral ile Basra-

daki donanmaya mensup Ferat vapuru gönderilmişti. Lâkin tek bir askerden bile eser yoktu! Sanki isyanı sefinenin çarkları, bu paşa ve ben bastırarak idik!! Hamit Paşa ile beraber Ferat'a bindik. Müsadememin vuku bulduğu mahale gidip iki tarafı ayırmağa karar verdik. Lâkin tam hareket dakikasında Süvari karşımıza dikildi:

— "Gemi kalkamıyacak!," dedi. Gûya, makinede bozukluk varmış!

O sırada kulağıma garip bir haber geldi: Gadban, Ferat süvarisine hareket etmemesi için bazı hediyeler yollamış! Son derece hiddetlendim. Tesadüfen, karşımıza makineden anlıyan bir zabıt çıktı. Ona tekneyi muayene ettirdim. Adamdan:

— "Makinede hiç bir ârıza yok, Mutasarrıf beyefendi!," cevabını aldım. Derhal hareket emrini verdim. Böylece, Bağdad'a doğru Dicle'de ilerlemeğe başladık. Aşiretlerin toplandığı yere yaklaştıkça, nehrin iki tarafından vapura kurşunlar yağmağa başladı. Araplar, ilerlememize mani olmak maksadiyle mütemadiyen «Ferat»a nişan alıyorlardı. Çöllerde Hakka kavuşmamak için ambarlara indik! Süvari de kumanda mevkiine 25 - 30 çuval un çıkartarak etrafına dizdirdi ve bunların himayesinde tekneye yol aldırdı!

Az sonra, nehirde aşağıya doğru eğer takımlarının ve beygir leşlerinin aktığını gördük. Bunlar, muharebenin başladığına delil idiler! Bir müddet ilerleyince, savaş bölgesine girdik. Karşımızda uzanan ovaya bir top attırdık! Gözümüzün önüne serilen manzara şu idi: Dört bir yana koşuşan süvariler, havalarda sallanan bayraklar... Aşiret muharebeleri en fazla birkaç saat sürüyor! Bozulan taraf kaçıyor! Galiba, son savaşta Gadban takımı panik vermiş! Arapların pek çoğu kendilerini suya atarak karşı tarafa, yani Beni Lâm toprağına sıvışmışlar! Bu suretle savaş galesi ortadan kalkmış!!

Artık gazve meydanında durmamıza lüzum kalmamıştı! Amare'ye döndük.

Bu aşiretler ve şeyhleri hakkında tam bir fikir sahibi olmanız için iki vâkıa üzerinde duracağım. Sayhud'un bir adamı vardı: Abdülcebbar. Bu, bir sabah erkenden yanıma geldi. Şeyhin benimle görüşmek istediğini söyledi. Zaten Sayhud'u çağırılmıştım. Nerede buluşacağımızı sordum. "Bostanün Câni'de," cevabını aldım. Liva muhasebecisi Abdürrahman bey — bir otomobil kazasında ölen mebus Mithat Alam'ın babası — gitmeme mâni oldu. Adamcağız isabet-i nazar sahibi imiş. On dakika sonra silâh sesleri geldi. Nehre baktık. Bir adamı vurmuşlar! Belki de beni zannetmişlerdi. Bu,

âdeta bir suikaattı ! Hiddetlendim ve Abdülcebbarı hapsettirdim. Bu hâdiseden sonra da Sayhud'a karşı çok şiddetli davrandım. Bir gün karşıma kim çıktı, biliyor musunuz? Şeyh Sayhud'un oğlu Abdülkerim. Bu çöl adamı kısaca diyordu ki :

— "Babama çok kızdığınızı biliyorum. Müsaade ederseniz, düşmanınızı, yani babamı keseyim! Başını size takdim edeyim!! Fakat, bu hizmetime mukabil onun yerine beni şeyh tâyin edeceğinizi vait buyurunuz!!,"

Bu misaller mahallî vaziyet ve hâleti ruhiyeyi kâfi derecede aydınlatır kanaatindeyim.

Gadban ile Sayhud'un savaşından sonra keyfiyeti Vali Ferik Mustafa Nuri paşaya yazdım ve kendisini Amare'ye davet ettim. Paşa, Basra'dan kalabalık bir maiyet ile ayrılarak Liva merkezine vâsıl oldu. Bu sırada hem Gadban, hem de Sayhud'u çağırdım. Şayet kendileri gelmiyecek olurlarsa birer mutemet yollamalarını ve maksadımın aralarını bulmak olduğunu bildirdim. Birkaç gün sonra her iki tarafın adamları göründüler. Hepsini Vali Paşanın huzuruna çıkardım ve barıştırdım. Mustafa Nuri Paşa alınan neticeden pek memnun kaldı. Lâkin, ben orada cari olan teamüle göre tarafların imzaladığı barış vesikasını mutemetler ile beraber; Kerbelâ'ya, İmam «Abbas»ın türbesine yollamayı, orada hepsine yemin ettirmeyi ve buna İmam Abbas'ın maneviyetinin kefil olmasını teklif eyledim. Çünkü Şi'i olan bu aşiretlerin itikadına göre bu şekilde tevsik edilen bir ahde riayetsizlik vâki olursa bunlar İmam Abbas tarafından çarpılmış! Fakat Paşa buna lüzum görmedi, Basra'ya döndü ve meseleyi «hüs-n-i suret» ile hallettiğini hem Babâli'ye, hem de Yıldız'a bildirdi. Fakat 6 ncı ordu müşiri Tatar Ahmet Hıfzı paşa, hadisenin mesuliyetini Basra Valisine yükledi, adamcağızı vazifesinden uzaklaştırdı. Mustafa Nuri paşanın yerine Selânik Jandarma kumandanı Çerkes Ferik Muhtis paşa tayin edildi. Bu zat, pek cesur ve muktedir imiş. Fakat onun bu hasletleri ile bu kabilden hadiselerin önlenemeyeceği aşikâr idi. Irak'ta cari olan eski bir ananeye göre isyanların mesuliyeti sıra ile Mutasarrıfa, Valiye veya Kumandana atfedilmiş. Evvelki vâkıanın cezasını selefim Baban zade Hamdi paşaya çekirmişler. Son hadisede nöbet Valiye gelmiş! Ya zuhuru pek muhtemel bulunan müteakip olayda ne olacak idi?.. Kabahat samur kürk gibi sırtıma geçirilecekti! Bundan dolayı, Dahiliye Nazatinden başka bir yere naklimi, telgrafla ve mükerreren ricaya başladım.

Bir yandan da Gadban'ın tekrar Sayhud'a saldırmak için yeni kuvvetler topladığını haber alıyordum. Hattâ Gadban maksadına daha kolay erişmek için, Sayhud'un damadı Ureybî paşanın mültezimi bulunduğu Çahle mukataasına talip olmuş. Teklif ettiği bedeli vereceğini isbat maksadile, yani lüzumlu kefalet akçesini bulmak üzere Muhammere Emiri Haz'al hana müracaat etmiş. Haz'al hanın Basra'da bir hayli emlâki varmış. Muhammere Emiri, Gadban namına bunların terhini hakkında Basra'daki mutemedine emir vermiş. Gadban'ın adamı, buna dâir olan mazbata ile Amare'deki Arazi i seniye Komisyonuna müracaat ile Çahle mukataasının efendisine ilzam edilmesini istemiş. Fakat memurlar, eski mültezim Ureybî paşanın Çahle'den asker ve top gönderilmeden çıkarılamıyacağını bildikleri için keyfiyeti Hazine-i Hassa Nazaretine yazmışlar!

Bu mütalea, Hazine-i Hassa Nazaretince terviç olunarak 6 ncı ordu Müşirliğine top ve asker yollanması hakkında emir verilmiş! İşte o zaman Ureybî paşanın etekleri tutuşmuş: Bir yandan aşiretlerini silâh altına davet ederek harbe (!) hazırlanmış; bir yandan da Arazi-i seniye memurlarının gönüllerini almaya başlamış. Bu defa memurlar ağızlarını değiştirmişler: Şayet Çahle mukataası asker sevki ile Ureybî paşanın elinden alınır ve Gadban'a verilirse; bunun «sefk-i dimâ-ı müslimin» e yani Müslümanların kanının akıtılmasına sebep olacağını; bu hale ise merhamet-i seniye-i Padişahinin rıza gösteremeyeceğini arzetmişler! Ureybî paşanın galiba İstanbul'da da adamları varmış. Onlarda işe karışmışlar. Neticede ne olmuş ise olmuş; Hazine-i Hassa Nazaretinden, Çahle mukataasının tekrar Ureybî uhdesine verilmesi Arazi-i Seniye Komisyonuna yazılmış!

Bu defa Gadban ayak direyerek:

— «Madamki Çahle mukataasını bana vermeyecek idiniz, niçin kefil aldınız? Beni, Muhammere Emiri Haz'al han ı ezdinde hacil bir mevkie düşürdünüz! Üstelik, aşiretler arasında haysiyetimi de kırdınız!» demiş.

Gadban, lâf ile de kalmıyarak Çahle mukataasını cebren ele geçirmeğe tevessül etmiş. Bu maksatla kuvvet toplamış ve etrafa saldırmış. Böylece eskisinden daha büyük bir keşmekeş hasıl olmuş.

Ben, bütün bu ihtimalleri evvelden sezmiş olduğum için Vali Muhlis Paşayı telgraf mazbatası ile Amare'ye çağırılmış idim. Ordu kumandanlığından, patırtı başlamadan evvel, hiç olmazsa bir tabur asker yollamalarını ehemmiyetle istemiş idim.

Vali, cevaben, kendisinin gelemeyeceğini, yerine kaim olmak üzere Vilâyet Mektupçusu Suphi beyi, Evkaf Muhasebecisi Şeyh Samed efendiyi, Vilâyet İdare Meclisi âzasından Engüülü Rezzaki efendiyi göndereceğini ve bunlar ile müşterken icabeden tedbirler almaklığını bildirmişti.

Ayrıca, meselenin şu garip tarafı da vardı! Kerkük Livasına bağlı Erbil kazası redif taburu asileri tenkil için yola çıkarılacak imiş. Amma, bu taburun mevcudu 160 kişi imiş! Bunların bir çoğu Amare'ye gelinceye kadar kaçarmış! Esasen hiç birinde de silâh yokmuş!!

Artık, redif taburunun ne işe yarayabileceğini siz düşününüz!

Amare'ye gelen heyeti, Liva İdare Meclisi ve Arazi-i seniye Komisyonu âzası ile birleştirdim. Müttefikan şu kararı verdik. Çahle'yi, Gadban'ın tecavüzünden kurtarabilmek için, Mülkiye mukataalarından olan ve ötedenberi Gadban'a tâbi şeyhlerden birine verilen bir mukataayı; Ureybî paşanın taraftarlarından bir şeyhe ihale etmek!

Bunun üzerine Gadban, Çahle'yi bırakarak kuvvetlerini bahis mevzuu olan mukataa üzerine tevcih etti! Vakıa, verilen karardan doğacak olan bu neticeyi tahmin etmemiş değil idim. Fakat, bu tarzda hareket etmekle, Sultan Abdülhamid'in gazabını kendi üstüme tevcih etmemiş idim! Zira, her sene İstanbul'da, Ramazan ayında askere verilmekte olan «Atiye-i Seniye» Çahle mukataasından alınan 50.000 altın ile temin ediliyor. Eğer Gadban Çahle mukataasına teeavüz etmiş olsaydı, «Mehmed Ali Aynî, veli nimet-i âzamımız, Padişahımız efendimiz hazretlerinin menafi-i seniyelerini düşünmiyerek bu hale sebebiyet verdi» diyecek ve beni lekelemek isteyeceklerdi! Fakat gürlütu, bu defa Çahle yerine Mülkiye mukataasında çıktığı için bu iftiradan yakamı kurtardım. Maamafih büsbütün zararsız olarak değil! Çünkü, gerek beni, gerekse vilâyetten gelen heyet âzasını topyekân azlettiler! Bununla beraber, İstanbul'a geldiğim vakit, gösterdiğim vesikalar üzerine, hepimizin «iade-i memuriyet»ine karar verildi. Üstelik Mabeyin Başkitabetinde Hazine-i hassa Nazırı Sakız Ohanes paşa, sadıkane hizmetinden dolayı taltifimi Saraya yazdı!

Bir müddet sonra, Dahiliye Nazareti, Çatalca Mutasarrıflığının inhamı yaptı ki bu da Abdülhamit II ile aramızda başlı başına bir macera oldu.

ARABİSTAN ÂDETLERİ

Arabistan ve Irak hakkındaki hatıralarıma nihayet vermeden evvel, bu mıntakanın bazı âdet ve ananelerine temas edeceğim:

Yemen ve diğer bölgeler halkı ötedenberi asi bir ruh taşımakta idi. Türke, bilhassa düşmandılar. İdare âmir ve memurları daimi bir mücadeleyle maruzdular.

Yemende müesses bir halde mülki taksimat vardı. Bunlar şu isimleri almakta idi: kariyye, mihlaf, üzle, nahiye, kaza. Arap, evini bile isimlendirmiş; küçüğüne beyt, büyüğüne dâr demiş idi.

Yemen'de herkesin okuyup yazması vardı. Çocuklara kumların üstünde Elifbayı öğretmeğe başlarlardı! Fakat halk medenî bir seviyeye varmış zannedilmesin! Bu havali, değil ortaçağ, ilk devirlerin canlı timsali idi Hayat, binlerce sene evvelki şartalar içinde geçmekte idi. Hiç unutmam, ilk memuriyet günlerimde, bir gece sokağa çıkmış idim. Ayağım bir şeye takıldı, baktım: yerde kocaman bir torba var! İçindekinin ne olduğunu merak ettim. Meğer köyden gelen ve dönüş için sabahı bekleyen bir karı koca değil mi imiş!! Üşümemek ve muzur haşarattan kurtulmak için, yanlarında taşıdıkları bir torbanın ağzını kapayarak birbirlerine sarılıp yatmışlar!

Ayak yolu, su, temizlik! böyle şeyleri aramayın! Ahali, ellerile et ve pilâvı yerler; yağlarını yüzlerine vücutlarına, saçlarına, sakallarına sürerler! Bunun sebebi şudur: Derilerinin çatlamamasını temin!

ÇATALCA MESELESİ

Şimdi gelelim Çatalca Mutasarrıflığı macerasına:

Bu vazifede olan Cevat bey vefat etmişti. Dabiliye Nâzreti, Çatalca Mutasarrıflığına tayin edilmek üzere üç namzet tesbit etmiş: Nardalı Hüsnü bey, Halepli Hacı Kadri bey (sabık Üniversite Rektörü Cemil Bilsel'in babası) ve ben.

Keyfiyet, usulen Sadaret makamına bildirilmiş. İna oradan da yine usulen «İntihab-ı memurin» Komisyonuna gönderilmiş.

«İntihabı memurin» komisyonu Nafia Nazırı Zihni paşanın riyaseti altında bulunan bir teşekküldü. Âza zatlar da doğruluk ve idarî salâhiyetleriyle maruf şahsiyetlerden seçilirdi. Meselâ, Şûrayı Devlet reisi Hacı Akif paşa ve Şûrayı Devlet ikinci daimî reisi Mecit efendi gibi...

Komisyon, Çatalca Mutasarrıflığına müttelifan beni intihap ile bu husustaki mazbatayı Sadaret makamına göndermişler. Sadrâzam Avlonyalı Ferit paşa, iradenin alınması zımnında keyfiyeti Yıldız'a arz etmiş.

Bu yoldaki «maruzat» Saraydan âzamî bir ay içinde çıkardı. Fakat hakkımdaki inha iki ay bekledi! O zamanki usule göre, Sadrâzam Avlonyalı Ferit paşa tekit etti. Lâkin, iki ay daha geçti, yine bir cevap alınamadı! Sadrâzam paşa, ikinci tekidi de yolladı! Amma, netice yine değişmedi: Sükût!

Mamafih, Sadrâzam da inhanın yakasını bırakmadı. Sultan Abdülhamit II ye, tekidin tekidinin tekidini gönderdi! Amma aradan da altı ay geçti!

Nihayet Mabeyin Başkâtibi Tahsin paşa tarafından doğrudan doğruya Dahiliye Nazırı Memduh paşaya hususî bir irade gönderilmiş. Bunda deniliyormuş ki:

«Şevketlû Efendimiz nazarında Çatalca ile İznikmit [İzmit] makkarrı saltanatın iki kapısı hükmündedir. Buralara Efendimiz şahsan emniyetlerini haiz bulunan hususî bendegânını göndermek arzusundadırlar. Bu itibarla, Çatalca Mutasarrıflığına, Balıkesir Mutasarrıfı Sait beyin inhasi muvafıktır.»

Tabii, Başkâtip Tahsin paşanın bu tezkeresi üzerine Sait bey Çatalca Mutasarrıflığına tâyin olundu. Ondan inhilâl eden Balıkesir Mutasarrıflığına da yakarıda adları geçen iki zat ile beni inha ettiler. Bu inha, aynı kanallardan geçerek ve ittifak-ı âra ile yine ben seçilerek Padişaha arz olundu.

Hayret: Bir gün sonra hakkımda İrade çıkmıştı

Lâkin, Balıkesir'e gidebilmek için garip bir müşkül ile karşılaştım! Şöyle ki:

O zamanın usulüne göre, Nüfus idaresinden bir «Mürur» tezkeresi almaklığım lâzımdı. Bursa'ya uğramak, Vali Tefvik beyi görmek istiyordum. Zira, Balıkesir, o tarihte adı «Hüdavendigâr» olan Bursa Vilâyetine bağlı bir Mutasarrıflıktı.

Nüfus idaresine mürur tezkeresini almak için gittim.

— «Bursaya gideceğim.» derdemez:

— «Mürur tezkeresi veremeyiz!» cevabı ile karşılaştım!

— «Sebep?»

— «?! . . .»

Bir hayli uğraştım, kendimi tanıttım. Nihayet, bir hal çaresi olmak üzere:

— «Zatı âlinize Mudanya için bir mürur tezkeresi verelim. Oradan nereye isterseniz gidin!» dediler.

Bu pek garip muamele karşısında hayretler içinde kalmıştım. İşin içyüzünü çok merak ediyordum. Nihayet, meselenin manahnüfihini, Bursa'da, o vakit Hüdavendigâr Vilâyeti Mektupçusu olan edip Süleyman Nazif merhumdan öğrendim [*]. Meğer Abdülhamit II nin damatlarından Gazi Osman paşa zade Kemalettin paşa, Bursa'da menfiyen bulunuyormuş. Bu sebeple İstanbul'dan Bursa'ya gitmek isteyenlere Mürur tezkeresi verilmiyormuş !! Zira herhangi bir şahsın Kemalettin paşa ile görüşmesi ihtimali düşünülüyor ve bu hususta vaki bir sual karşısında kalmamak için, Nüfus idaresi:

— «Bursa» diyene:

— «Lâ!» diyormuş

Hattâ, dahası var: O sırada Hüdavendigâr Vilâyeti Vali Muavini olan Emin bey, Kemalettin paşanın menfi bulunduğu evin karşı sırasında oturuyormuş. Adamcağız, bir gün pencereyi açarak sokağa bakmış. Bu atfı nazar, etraftan görülmüş, dallanıp budaklanmış! «Vay sen misin, Kemaleddin paşa ile işaretleşen?» Diyerek Vali Muavinini Bursa'dan kaldırmışlar, Gelibolu'ya Mutasarrıf tayin etmişler!

İşte, Nüfus idaresi ihtivat tedbirine riayetle bana bile mürur tezkeresi vermekten çekinmişti. Şayet, Bursa'ya uğramamdan bir çapanoğlu çıkarsa:

— «Bursa'ya nasıl gitmiş? Bundan haberimiz yok! Biz Balıkesir Mutasarrıfına Mudanya için Mürur tezkeresi kestik!» diyeceklerdi.

Bursa'da iki gün kaldım.

BALIKESİR VUKUATI

Oradan bir arabaya binerek Bandırma yolu ile Balıkesir'e geldim. Susurluk'tan geçerken, arabamın etrafını yüz kadar Çarkeş atlısı sardı. Bu adamlar, bana karşı büyük bir saygı göstererek göze çarpacak bir şekilde istikbal merasimi yaptılar. Arabanın bir köşesine büzüldüm ve irticalen şu mısraları söyledim:

Gelmesin kalbine gurur Aynî,

Kendini gör misal-i mür Aynî [**]

[*] — Süleyman Nazif Mektupçu idi amma, orada ikamete memurdu. Açıkçası menfi idi ve Bursa'dan dışarı çıkamazdı. Maarif Müdürü Ömer Azmi bey'de — bilâhâre Bursa Valisi olmuştur — aynı durumda idi.

[**] Mür = Karınca.

Kibri sevmez Cenabı Hak asla,
Affolur başka her kusur Aynî.
Dest-i sâkı-i Murtaza'dan iç, [*]
Mey-i mahviyyet-i tahûr Aynî.
İlh...

Teftiş için Erdeğ'e gitmiştim. Kasabanın ileri gelenleri dert yanarak :

— «Buradan Tekirdağı'ndan vapurla gelen zuafa-ı askeriye sokaklarda kalıyor!» demişler ve sözlerine bu halden dolayı utandıklarını ilâve etmişlerdi. Sultan Abdülhamit, 2inci ordu merkezi olan Edirne'den memleketlerine mezun olarak giden hasta askerlerin İstanbul'dan geçmelerine müsaade etmiyormuş. Bu kabil efrat Tekirdağı yolu ile Erdek'e çıkartılarak, oradan memleketlerine yollanıyormuş. Fakat kasabada misafirhane olmadığı için adamcağızlar perişan ve sefil oluyorlarmış. Bu vaziyet karşısında bir misafirhane inşası çarelerini hemen aramağa başladım. Arsayı buldum. Fakat para yoktu! O zaman birisi şu garip ihbarda bulundu : Bir Arap incir dalına asılmış 400 altın bulmuş. Fakat altınları Arabın elinden alarak emaneten mal sandığına koymuşlar! İşte bu para ile misafirhane yapılabilirdi. Fakat müsadere yoluna gitmeden ve o Arabın rızasını alarak... Herifi çağırttım :

— «Sana 50 altın vereceğim. Fakat şu mealde bir istida yazacaksın.» dedim. Arap paranın hepsinden mahrum kaldığı için teklifimi kabul etti. Halbuki arzıhalde hakkını istediğine dair bi kaç satır vardı ve onun ile anlaşmamız «mahrem» idi ! Akabinde Erdek Kadısını davet ettim. Ondan 400 altının «fellâh-ı mezkûr»e teslimi hakkında ilâm aldım. Maliye Komisyon-ı Âlisi - ki bu teşekkülün Padişah reisi idi - birinci azâsı İzzet Paşa Holo'ya - Kâtib-i sani-i hazreti şehriyari-telgraf çektim. «Tesviye olunsun!» mealinde cevap geldi. 50 altını Araba verdim, geri kalan 350 altın ile de misafirhaneyi inşa ettirdim. Balıksır'e varalı üç gün olmuş idi.

Gece, evime Ceza mahkemesi Reisi Sadık Bey gelmiş idi. Biraz konuştuktan sonra bana dedi ki:

— «Beni ele vermezseniz size bir sır tevdi edeceğim ! Göstereceğim menbadan istediğiniz kadar para alabilir ve burada onunla istediğiniz kadar da mektep yaptırabilirsiniz !»

Sadık Beye teşekkür ettim.

[*] Dini akidelere nazaran, Cennet'te Keşer şarabını dağıtan Hazret-i Ali - yyül Murtaza'dır.

Ertesi sabah, onun, ikazına uyarak, yanıma Kadı Tevfik Efendiyi çağırđım :

— «Burada bir şadırvan meselesi varmış Yardımınızı istiyorum!» dedim. Kadı Tevfik efendi :

— «Arzunuzu is'af eylemek vazifemdir.» cevabını verdi.

Bunun üzerine, Kadı'nın reisliği altında bir komisyon teşkil ettim. Hemen bir adam yolladım Şadırvanlar mütevellisi mahalli Ulema-dan Sadık efendiyi daireye getirttim. Meselenin iç yüzü şu idi :

Şehrin ortasında akan şadırvanların mamuriyetini temin ve idame için bir çok hayır sahipleri vakıflar yapmışlar. Sadık efendi bu vakıfların varidatını topluyor ve şuna buna faiz ile veriyor imiş. Halbuki o zaman cari olan bir kanunun hükümlerine göre, Evkafın fazla varidatı ilk mekteplerin ihtiyacına sarf edilmek lâzım geliyordu :

Kadı Tevfik efendinin riyaset ettiği meclis heyecanlı bir celse aktetmişti. Bilhassa Müteveli Sadık efendiyi, işinin ehli olan Kadı Tevfik efendi bir hayli terletmiş idi !

Nihayet ilk hamlede Müteveli hazretlerinden 3000 altın kadar bir para koparıldı ! Parayı Maarif Komisyonu sandığına teslim ettik.

Hemen faaliyete geçtim. Derhal hükümet konağı yanındaki Hasam Çelebi mektebini yıktırdım. Yerine mükemmel bir mektep plânı yaptırdım.

İnşaata başlanmak üzere idi. Elimizde bulunan 3000 altın ile yalnız usta parası vermeği düşünüyordum. Maksadım, kereste, kireç, vesair malzemeyi bedava temin etmek idi.

Bu maksatla Orman Müfettişi Csep Ekşiyân efendiyi çağırđttım. Dedim ki :

— «Sen burada vakıa Orman Müfettişisin Fakat Padişah Balıkesir'den dışarı çıkmama müsaade etmiyor. Şehir içinde hemen hemen bir mahpus vaziyetindesin... Bundan dolayı pek çok sıkıldığını da bilmiyor değilim Ben, sana istediğın yere gitmek için, mes'uliyeti omuzlarıma yüklenerek izin de vereceğim. Fakat bir şart ile: Şu yıktırđığım mektep yerinde yapıracağım bina için lâzım olan kerestenin müfredatını gösteren bu defteri al ! Bir hafta içinde bana istediğım malzemeyi hazırla!»

Müfettiş Osep Ekşiyân efendi teklifimden pek memnun kaldı. Hakikaten hafta sonunda Balıkesir'e geldi. Balya dağının bir tarafında kestirip istif ettirdiği kerestelerin hazır olduğunu bildirdi.

Derhal ora Nahiye Müdürüne bu malzemenin köylüler marifetiyle

Balıkesir'e gönderilmesi emrini verdim Keresteler bir kaç gün içinde inşaat yerine getirildi. Binanın yapımını münakasaya koydum: Böylece 150 altına Hasan Çelebi ilk okulunun inşasına muvaffak olduk!

Burada şunu da söylemeği bir kadrişinaslık vazifesi sayıyorum: Eşraftan Basrı bey namında gayet hallûk, kibar bir zat vardı. Bu da bana yardımda bulundu!

— «Emir buyurun, inşaat için lâzım olan kireci bendeniz temin edeyim!» dedi ve sözünü de tuttu. Son zamanlarda Basrı beyin vefat ettiğini öğrendim. Nur içinde yatsın...

* *

Balıkesir'de vazifeye başladığım zaman teessürle görmüştüm! Şehirde 1310 zelzelesinin tahribat izleri halâ mevcuttu. Burada, şu noktaya da temas etmek benim için bir kadrişinaslık vazifesidir:

Mutasarrıf Ömer Ali bey (Selefinin selefi) Balıkesir'in imarı hususuna çok ehemmiyet vermiş. Meselâ «Cami-i kebir»i yaptırmış. Fakat onun çalışmaları, bütün hasarları izaleye kifayet etmemiş.

İşin telâfisi cihetine gitmeğe bütün kuvvetimle sarıldım. Yıkılan Mektep, Cami, Medrese ve karakolları, köprüleri kısmen yeni, kısmen de tamir yoluyla yaptırdım. Şimdi park haline ifrağ edilen bütün mezarlığın etrafını duvarla çevirttim. Memleket hastahanesine cerrahî âlet ve malzeme getirttim. Şehirdeki şadırvanların sularını fenni bir şekilde isale için Avrupadan demir borular celbettirerek bunları döşettim. Bandırma - Balıkesir şosesini tamir ettirdim. Mülhakat yollarındaki köprüleri acele inşa ettirerek Mutasarrıflık merkezi ile kaza ve nahiyeleri bağladım Dağıstan muhacirlerinin iskânı meselesini halleyledim. Ayrıca Erdek'te hükûmet konağı yaptırdım.

* *

Balıkesir Mutasarrıflığım esnasında beni meşgul eden hâdiselerden biri de «Çerkes Reşit», vak'asıdır. Evvelâ bu adamın kim olduğunu söyleyeyim:

Sultan Abdülhamit zamanında meşhur eşkıya «Çakırcalı», dillere destan olmuştu. Bunun takibine memur edilen müfrezelerden birinin kumandanı da Çerkes Reşit imiş.

Çakırcalı'nın bunca cürüm ve cinayetlerine rağmen, en sonunda af ve hattâ taltif edilmesi, Çerkes Reşit'te bir aksülâmel yapmış. Bu adam Manisa'ya gelmiş, redif deposunu basmış! Oradan aldığı martın tüfenklerini sırtlamış ve refakatinde on-onbeş kişi olduğu

halde vazifesini bırakmış! Bursa havalis'nde görünmüş. Hüdavendigâr Vilâyeti Kumandanı Cevat bey Sultan Abdülhamid'e bir telgraf çekmiş ve "Reşid'in, maiyetine topladığı Çerkesler ile beraber İstanbul'a gelerek Efendimizi tahtından indirmek maksadını güttüğü zannolunuyor!" demiş

Bu telgraftan Padişah son derece telaşlanmış. Reşid'in tutulması hakkında Hüdavendigâr Vilâyeti Valisi Tevfik beye müteaddit emirler verilmiş. Bir müddet sonra. Reşit Bursa civarından çekilerek Manyas Nahiyesine sığınmış ve böylece Balıkesir Mutasarrıfı'ğı hudutlarına girmiş. Reşid, Manyas'ın Çerkesler ile meskûn olmasından ötürü saklanabileceğine kani imiş.

Vilâyet, Reşid'in takibi hususunu bana havale etti. Derhal lâzım gelen tertibatı alarak Bandırma, Gönen ve Balya Kaymakamlarını Reşid'in tutulmasına memur ettim. Ancak bu takibat ile Reşid'in bulunduğu yeri keşfetmenin ve herifi ele geçirmenin mümkün olamayacağını biliyordum. Meseleyi hal için başka tedbirlere de başvurdum: Balıkesir Evkaf Başkâtibi, Çerkes ümerasından Cemal beyi yanıma çağırdım. Bu zat, bana son derece merbuttu ve hattâ kaptan Yatağana vakasında da hizmet etmişti. Onu, bazı vaadler ile ikna eyledim. Cemal bey, bütün Çerkesler arasında pek muteber bir şahıs olduğu cihetle, onun Reşid'i yakalayacağına emindim. Kendisine şu talimatı verdim: "Reşid'in yerini öğren ve derhal Gönen Kaymakamı Halil Sami beyi haberdar et!"

Halil Sami bey de son derece cesur ve atıcı, kırıcı bir idare âmiri idi. Onun, bu meselede gözünü budaktan sakınmayacağını biliyordum.

Hakikaten iki gün sonra Halil Sami beyden bir telgraf aldım. Bunda Çerkes Reşid'in bir mağarada kısırıldığı yazılı idi. Müsterih oldum. Çünkü Halil Sami beyin elinden kurtulmağa imkân yoktu. Çerkes Reşit, ya teslim olacak, yahut öldürülecekti!

Lâkin şaşacaksınız: Gece yarısı uykudan uyandırıldım. Elime bir telgraf tutuşturdular. Bunda, Vali Tevfik bey, Çerkes Reşid'in kılına hata gelmemesini ve Yıldız'dan gönderilen bir heyetin mumaileyhi teslim alacağını bildiriyordu.

O dakikada, başımdan bir kazan sıcak suyun dökülür gibi olduğunu hissettim! Çünkü Halil Sami beye, gece yarısı bu emri tebliğ etmeme imkân yoktu. Sabahleyin keyfiyeti tel yazısı ile bildirdim.

Fırsatı kaçırmak istemedim. Kanun-ı Esasînin yürürlüğe girmesinden iki, üç gün sonra, o vaktin nüfuzlu insanlarından birkaç şahsa, matbuat hürriyetinin kayıtsız ve şartsız temin ettirilmesine dair telgraflar çektim. Bunların altına da, fazla alâka celbi ve fazla ehemmiyet atfı maksadiyle "Umum Balıkesir ehalişi," imzasını koydum. Muhatap olarak seçtiğim zatlardan Kevakibî zade Muhtar bey (Şûrayı devlet Mülkiye dairesi âzasından, Şeyhülislâm Cemaeddin efendinin oğlu) Şûrayı devlet reisi vasıtasıyla "Umum Balıkesir ehalişi," nin müracaatını Sadrâzama bildirmiş. Sadrâzam da bu istekteki aslî maksadın ne olduğunun anlaşılmasını bir "buyrultu," ile benden sorulmak kararını vermiş Keyfiyeti gelen tezkere mealinden anlamıştım. Bunda sarih surette matbuat hürriyetinin Kanun-ı Esasî ahkâmından olduğu yazılı idi. Binaenaleyh, her türlü tereddüt ve endişeden âzade olarak matlup elde edilmişti.

مشاورت و مطبوعات و نشر و توزیع و غیره امور
 جناب آقای سید محمد علی میرزا
 در جواب تلگرام جناب آقای سید محمد علی میرزا
 در تاریخ ۱۳۰۲/۱۲/۲۵

در جواب تلگرام جناب آقای سید محمد علی میرزا

۵۶

سازمان اوقاف و خیرات

در جواب تلگرام جناب آقای سید محمد علی میرزا
 در تاریخ ۱۳۰۲/۱۲/۲۵

در

در جواب تلگرام جناب آقای سید محمد علی میرزا

در جواب تلگرام جناب آقای سید محمد علی میرزا

Vesika 7 (Mehmet Ali Aynî'nin "Umum Balıkesir ehalişi," imzası üstünde matbuata mutlak hürriyet verilmesi hakkında çektiği telgraflar üzerine Sadrâzâmın meselenin tabkiki emrini Karasi Mutasarıflığına bildiren tezkere)

MEŞRUTİYETİN MEYVALARI

Kanun-ı Esasînin ilân edildiğine dair olan telgrafnameyi, gezmek için gittiğim Bigadiç Nahiyesinde bulunduğum sırada almış idim. Yanımda, Liva memurlarından birkaçı ile eşraftan bazı zatlardı. Bunlar arasında Müddeiumumi Abdürrahim Ulvi bey de (elyevm Temyiz mahkemesi âzasından) mevcuttu.

Kanun-ı Esasinin ilânı hakkındaki telgrafnameyi sabahleyin, daha yatağında iken elime tutuşturmuşlardı. Bunu okur okumaz hemen fırladım. Mısfir kaldığım konağın divanhanesine çıktım. Henüz yataklarından kalkmak üzere bulunan arkadaşları topladım. Onlara da yüksek sesle elimdeki tel yazısını tekrarladım. Vilâyete, derhal Meb'us seçimi hakkındaki nizamnamenin gönderilmesini yazdım. Sonra arabaları hazırlattım, Balıkesir'e döndüm. Liva Müddeiumumisi Abdürrahim bey pek keyiflenmişti. Gece, tedarik ettiği fenerler ile oturduğu evi donatmış, kapı önüne bir de çalgı takımı getirtmiş.

Fakat, onun bu pek bariz sevinç hareketi, eski ananelere bağlı bulunan birçok adamların şiddetle infialini ve Kanun-ı Esasinin ilânı keyfiyetinin bir hile olmasından şüphe edenlerin endişesini mucip olmuş.

Bunlar, bir kaç gün sonra bir cemm-i gafir halinde Hükümete geldiler. Abdürrahim beyin kendilerine teslimini ve hapishaneye mahkûmların arasına koymalarına müsaade etmemi istediler! Bu isteği garip gördüm ve müracaatçıların gizli bir maksadı olduğundan şüphelendim. İşin iç yüzünü araştırdım ve şu neticeye vardım:

Kanun-ı Esasinin ilânından bir kaç ay evvel, Balıkesir civarında bir köyde, eşraftan Hacı Kâmil efendinin oğlu kazaen bir çingeneyi öldürmüş! Tahii suçlu hakkında takibata başlanmış. O sırada İran Konsolosu Seyyid Cevad Han, Abdürrahim beyin evine gitmiş. Bu meseleyi takip etmemesi için Müddeiumumi Abdürrahim beye 50 altın teklif etmiş. Abdürrahim bey, Seyyid Cevad Hanın sözlerine hiddetle red cevabı vermiş. Sonra dışarı çıkarak soluğu bizim evde almış.

Abdürrahim macerayı anlatınca, onun arkasını sıvadım, alnından öptüm ve:

— «Takibatı şiddetlendir.» dedim.

Şimdi, diğer bir noktaya temas edeceğim! Kanun-ı Esasinin ilânından bir hafta kadar sonra, bu vesile ile evvelâ İstanbul'da, bilâhare diğer yerlerde bütün mahpusların cebren dahi salıverilmesine başlanmıştı. Bu sırada telgraf makinesi başına gelen Bandırma Kaymakamı bana şunu bildirmişti: İstanbul'dan Bandırma'ya varan vapurdan çıkan yolcuların bir kısmı hapishaneye giderek oradaki mahkûmları tahliye teşebbüs etmişler! Kaymakam naçar vaziyette kalmak endişesiyle talimat isteyordu:

— «Böyle şey olamaz!» dedim. Hattâ, Kaymakama verdiğim emirde şunları da ilâve ettim:

«Hapishaneye gidenleri dağıt. Aksi takdirde seni mes'ul ederim!»
Fakat Bandırma Kaymakamı, telgraf ile konuşmamızı müteakip, emrimi ifa edemediğini bildirmiş ve demşiti ki:

«Hapishane kapısını kırdılar. Mahkûmları bıraktırdılar. Aldığım malûnata nazaran, Bursa hapishanesinde de aynı muamele cereyan etmiş!»

Bunun üzerine Vali Tefvik beyden keyfiyeti sordum. O da:

«Sıkışırsan, sen de bırak!» cevabını vermesin mi ?!

Hapishane Müdürünü çağırdım. Umumi cereyana uymak lâzım geldiğini düşünerek, mahkûmları serbest bırakıracığımı; fakat bir kaç yüz suçlunun bir anda Liva içine yayılmalarının asayişini bozacağını söyledim. Mahkûmları peyderpey ve sıra ile salıvermek için bir defter tanzim etmesi emrini verdim. Aynı zamanda hiç kimseye ufak bir ifşaatta bulunmamasını tenbih ettim.

Lâkin hapishane Müdürü dediğimin tam zıddını yapmış. Bütün mahkûmlara:

— « Hazır olun, çıkacaksınız, Mutasarrıf beyi kandırdım!»

Müjdesini yumurtlamış. Bunu duyan Müddeiumumî Abdürrahim bey nezdime geldi:

— «Zatı alinizi ikaz etmek vazifemdir. Bütün mahkûmların kanunî hiç bir müeyyide olmadan salıverilmesi mes'uliyeti muciptir.» dedi. Bunun üzerine bir hal sureti bulduktan sonra fiiliyata geçmeği tasarladım Hapishane Müdürünü de tekrar çağırarak işi ağırdan almasını ve şimdilik te hiç bir mahkûmu koyuvermemesini söyledim. Hapishane Müdürü evvelce boşboğazlık ettiği için naçar bir vaziyette kalmış:

— «Ben ne yapayım? Mutasarrıf beyi, Müddeiumumi caydırdı!»

Demiş, kıyamet te kopmuş! Mahkûmlar kapıları zorlamağa başlamışlar. Derhal hapishane binasını 60 jandarma ile sardırdım Fakat mahkûmlar işi büsbütün azıtmışlar, kapıları kırmışlar! Derhal:

— «Vur!» Emrini verdim.

Bu yüzden mahkûmların arasında yaralananlar, hattâ ölenler oldu. Garip bir tesadüf ile, mahkûmlardan biri göbeğinden vurularak yere serilmiş. Meğer, o da öldürdüğü adamı göbeğinden vurmuş imiş!

Hadisenin bu vevleli sırasında bahsettiğim cemm-i gafir nezdime gelmişti. Müracaat edenlerin ve Müddeiumumi Abdürrahim beyin teslimini isteyenlerin en başında da Hacı Kâmil vardı. Hepsini diyorlardı ki:

— «Efkârıumumiye galeyandal Kadınlar, korkudan çocuklarını

düşürdüler! Liva halkı birbirine girecek! Etrafı teskin için umumi arzunun yerine getirilmesi lâzımdır. Şu Abdurrahimi verin, mahkûmların arasına atalım, kozlarını paylaşsınlar!» Muhataplarıma:

— «Hayır!» dedim. Adamlar dışarı çıktılar. Fakat Polis Müdüğüne uğramışlar:

— «Mutasarrıf, Abdurrahimi vermiyor amma, dediğimizi yapmaktada devam ederse; onu da Abdurrahim ile beraber içeri tıkmalarını biliriz!» Tehdidini savurmuşlar.

Derhal Müddeiumumiyi yanıma, yani makam odama getirttim. Tabii çok telâşliydi. Hattâ tabancasına el attı. Elinden bir kaza çıkacak, canına kıyacak diye pek üzüldüm!

— «Ben sana yiyecek, karyola getirtirim. Burada benim yanımda kal, hattâ yat.» dedim.

Sonra şu tertibatı aldım. Jandarma kumandanına emir vererek bir araba getirttim. Ona ve diğerlerine, müddiumumiyi Vali istiyor. Bursa'ya göndereceğim, dedim. Fakat Abdurrahim beye hakikî maksadımı söyledim:

— «Seni Bandırma'ya göndereceğim, dedim. Fakat vapura biner, doğru İstanbul'a gidersen!»

Şehirdeki galeyan artmıştı.

Hattâ bana verilen malûmata nazaran, hükümetten bazı isteklerde bulunanlar aralarında yemin ediyorlarmış. Bu şu tarzda oluyormuş:

Bir Kur'an, bir tabancaya ve bir de tuza el basıyorlar ve birbirlerinden ayrılmıyacaklarına dair sözleşiyorlarmış.

Ortalığın bu umumi karışıklığı tabii Balıkesir'de de kendini göstermekte devam ediyordu. Netekim, yine bir gün bir cemm-i gafir ile makamıma müracaat ettiler. Önüme bir defter koydular!

— «Bu ne?»

— «İstemiyoruz!»

— «Neyi?»

— «Defterde ismi olan memurları!»

Baktım: İçinde Livanın en güzide âmirleri da vardı. Meselâ, bunların arasında bulunan Evrak Müdürü Ferit bey en çok sevdiğim ve takdir ettiğim insanlardan biri idi. Onu çağdırtım. Meseleyi anlatarak kara listeyi gösterdim ve sordum:

— «Buralısın değil mi?»

— «Evet efendim.»

— «Sana bağlı ve taraftar olanları toplayabilir misin?»

— «Emredersiniz. Bu, çok kolaydır.»

— «Âlâ. Şimdi sözlerimi dinle: Arkadaşların ile konuşur ve siz de bir defter tanzim edersiniz. Burada seni ve diğer memurları istemiyenlerin isimlerini yazar, bana getirirsiniz.»

— “Hay hay.”

— “Haydi göreyim seni, çabuk ol.”

Ferit bey dışarı çıktıktan sonra önümdeki listeyi tetkike devam ettim. Garip şey: İsimlerin arasında tapu memuru Mustafa efendi de vardı. Bu, küçük bir memurdu. Şahsına ehemmiyet verilmesini icabettiren ne gibi bir rolü olabilirdi?

Onu da çağırtım. Çoluğu çocuğu olup olmadığını sordum:

— “Var, efendim.” dedi:

— “Nerede?”

— «Selânik’te!»

— “Ne iş yapar?”

— «Zabit!»

Bu tesadüf, mükemmeldi. Mustafa efendiye:

— «Vereceğim emri dikkatle dinle ve harfi harfine yap, dedim. Kara listeyi görüyorsun. Arada senin de adın var. Şimdi yazdıracağım telgrafı hemen oğluna çekersin ve bu meseleden kimseye bahsetmezsin. Anladın mı?»

Mustafa efendi, söylediklerimi not etti ve şahsı hakkında aldığım tedbir ve himayeden dolayı teşekkürler ederek, beni kerreler ile etekliyerek nezdinden ayrıldı.

Bu arada Evrak Müdürü Ferit bey boş durmamış, söylediğim veçhile ikinci bir defter hazırlayarak bana vermişti. Fakat acele etmiyor; istediğim telgrafın Selânik’ten gelmesini bekliyordum.

İntizarım uzun sürmedi. Ertesi günü, Livaya hitaben şu tel yazısı geldi:

«Biz binayı istibdadı yıktık. Lâkin orada bazı mütegalibe şunu, bunu istemeyiz diye zatı sami-i hasafet muttasıflarını taciz ediyorlarmış. Bunların kâffesini derhal derdest ile mahfuzan Selânik’e gönderin. Cemiyet.»

Derhal, ilk «istemezük!» defterini tanzin edenleri çağırtım. Dedim ki:

— «Siz, falan ve filânı kara listeye koymuşsunuz. Lâkin, onlar da sizi istemiyorlar. İşte ikinci defter. Üstelik şu telgrafı dinleyiniz. Görüyorsunuz ya, Cemiyet hepinizi talep ediyor! Ben de bu arzuyu

is'af edeceğim. Ne yapalım, talihinizde Selânik yolculuğu da varmış!»,

• «İstemezük!» çüleri şaşırıyorlar :

— «Aman efendim...» demeğe başladılar. Fakat dinliyen kim?!

Derhal :

— «Ben, Cemiyete karşı gelmem. Hem, sizler bu vaziyeti ihdas ile ortalığı velleleye verdiniz. Kendi âkıbetinizi, kendiniz hazırladınız!» mukabelesinde bulundum.

Muhataplarım rica ve istirhamlarına devam ettiler. Nihayet yumuşamış gibi bir tavır aldım :

— «Sizleri bir şartla muhafaza ederim,, dedim.

— «Aman efendim, emir buyurun.»

— «Şimdi İstanbul'a, Adliye ve Mezahip Nazaretine bir telgraf çekersiniz. Buradan onbeş gün evvel giden Abdurrahim Ulvi bey namuslu, mukdim, faziletli bir memurdur. Balıkesir'den infisali bir haksızlık neticesinde vuku bulmuştur, dersiniz. Ben de o zaman sizi Selânik'e göndermez, işi örtbas etmenin çaresini arar ve mes'uliyeti deruhte ederim.»

Kara listeciler emrimi derhal infaz ettiler. Hapishanenin boşaltılmasını ve kara listedeki memurların azlını istemekten vazgeçtiler. Bu suretle ortalık yatıştı.

Bir müddet sonra Abdurrahim Ulvi beyden bir telgraf aldım. Mumaiyleh, bunda, hem teşekkür ediyor, hem de terfian Midilli Bidayet Mahkemesi Riyasetine tayin olunduğunu bildiriyordu. Böylece, gerek değerli bir memurun müdafaa ve muhafazasını başarmış, gerekse kanuni icapların dışına çıkmıyarak hapishanedeki mahkûmların salıverilmesine muvaffak olmuşum!

Hapishanedeki mahkûmların tahliyesi ile alâkası bir de «Efrad-ı müstebdile» meselesi vardır ki onu da anlatayım :

EFRAD-I MUSTEBDİLE

Meşrutiyetin ilânından bir ay kadar sonra bir gün Soma'dan bir telgraf yazısı aldım. Bunda imza yerinde Üçüncü Ordu Efrad-ı müstebdilesi (terhis edilen erat) ibaresi vardı. Terhis olunmuş olan bu asker bana: «Biz yarın sabah Balıkesir'e geleceğiz, bizi şanımıza lâıyk surette karşılayınız,, diyordu Bu yazı o gece sabaha kadar benim zihnimi yordu. Çünkü istikbal işi pek kolay yapılabilirdi. Fakat ya bu asker şehre girdiği vakit doğruca hapishaneye giderek kapıları açtırır ve mahkûmları salıvermek isterlerse ne yapacaktım. Yahut hükümet konağına giderek bazı memurları sandalyalarından kaldırıp sokağa atmak istemiyecekler mi idi? Çünkü buna benzer hadiselerin başka yerlerde vukuunu

her gün işitiyordum Velhasıl bu düşünceler içinde sabahı bulduktan sonra kendisine emniyet ettiğim bir Jandarma Zabitanı evime getirttim. Ona dedim ki: "Şimdi bir kaç neferle atlan ve doğruca Soma yoluna doğru atını koştur Orada tesadüf edeceğın müstebdel askerleri durdur. Kendilerine hal ve hatır sor. Kahve ve sigara ikramet. Bir taraftan da ağızlarını ara, kendilerine belli etmeksizin bunların sayısı nedir, hakiki niyetleri neden ibarettir? Anlayıp bana bir pusla ile bildir." Bu zabıt gittikten sonra Müftü merhum Mehmet Nuri efendiyi evime davet ettim, kendisine icabeden talimatı verdim. Ondan sonra şehrin eşrafını ve sarıklı ulemasını beraber alarak şimdi Necati bey Lisesinin yapılmış olduğu yere gittik. Orada evvelce gönderdiğim Jandarma zabıtından bir pusla geldi. Buna nazaran gelenler kırk kadar askermiş. Biraz sonra bunlar bulunduğumuz yere kadar dört, beş araba içinde geldiler Kendilerini karşıladık. Orada hepsine ayran, kahve ve sigara ikram ettik. Hatırlarını sorduk, yeni İnkilâbın yapılması hususunda geçen hizmetlerini kutladık, ondan sonra Müftü efendi ellerini açıp yüksek bir sesle (Elhamdülillah Âliyüllâlelvehab) diye duaya başladı. O bitirince söze ben başladım dedim ki: «Devletin askeri kudreti ikidir. Birisi Ordu diğeri Jandarma. Ordu hudutlarda memleketi bekler, siz bu vazifeyi bugüne kadar şerefle yaptınız. Jandarmaya gelince onlar da memleketin içinde emniyet ve huzuru temine çalışır. Fakat siz hudutlarda beklerken bazı başı dönmüş serseri adamlar sizin burada bıraktığınız eşinizi, kızınızı veya kız kardeşinizi kapıp kaçmış daha başka türlü tecavüzlerde bulunmuştur. İşte onları da jandarmalar yakalayıp Adliyeye teslim eylemişlerdi. Bunlar şimdi hapishanede cezalarını çekiyorlar.» Benim bu sözlerime karşı hiç ses çıkmadı. Bunun üzerine Müftü efendi hem askere, hem eşrafa "Buyurun Ulu camiye gidelim orada da dua edelim," diyerek yürüdü. Bu askerin ellerinde yeşil atlastan yapılmış üzerlerinde (İnna fetenaleke ...) âveti ipekle işlenmiş büyük üç bayrak vardı. İşte o bayraklarla beraber muntazam bir alay olarak şehre doğru yürüdük Şehre girdiğimiz zaman ben ayrılıp hükümet konağına gittim. Alay camiye girdi, orada Müftü efendi duasını yaptıktan sonra minbere doğru yürüyerek bu bayrakları teberrüken ve mukaddes bir emanet olarak minbere asayım demiş ve bayrakları ellerinden alıp minbere çıkıp asmış. Bu yeşil bayraklar beni çok ürkütmüştü. Çünkü o bayrakla kırk kişi beş on dakika içinde birkaç yüz, belki bin kişiye çıkabilirdi. Bayraklar minbere asıldıktan sonra

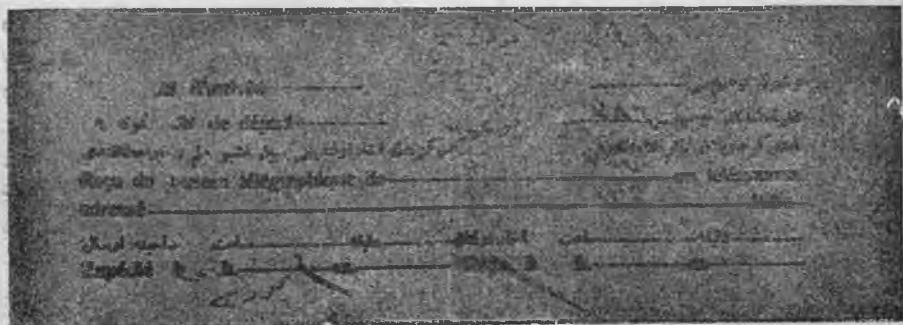
Müftü efendi cemaate artık paydos demiş. Her kes dağılınca terhis olunmuş askerler de mecburen yerli yerlerine dağılmışlar. Yalnız içlerinden birisinin «Mutasarrıf bize oyun etti. Bız gidip hapishaneyi boşaltacak ve bazı memurları atacaktık» demiş olduğunu o gün haber almıştım. Fakat artık benim için telâşa sebep kalmamıştı.

*
* *

Bu sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyetine yardım ve hizmet etmekle de meşguldüm. Kanun-ı Esasi'nin ilânını müteakip, hemen hemen her tarafından tebriki mutazammın ve «Cemiyet» imzasıyla Balıkesir'e telgraflar geliyordu. Hattâ bunların içinde, Sisam adasından, Aynaroz'dan çekilenler bile vardı! Fakat, Balıkesir'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin hiç bir teşkilât ve Murahhası olmadığı için Liva Telgraf Müdürü bu tel yazılarını bana getiriyor ve muhatap bulunmadığı cihetle ne yapılmak lâzım geldiğini soruyordu.

Ben, mevzu bahis telgrafları nezdimde alıkoyarak her birine kendi kalemimle ayrı ayrı ve «Balıkesir İttihat ve Terakki Cemiyeti» imzasıyla cevap veriyordum. Maksadım şu idi: İstanbul'daki Sultan Abdülhamit II hükümetini, İttihat ve Terakki Cemiyetinin İmparatorluğun her tarafında şubelerinin faaliyette bulunduğunu zannettirerek ürkütmek!

Netekim bunda da muvaffak oldum. Bu telgrafları tarihî bir yadigâr olmak üzere dosyamda saklamaktayım.

—Ves'ik 8 (Balıkesir'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Enamına Mehmet Ali Aynî'ye gelen telgraflardan biri)

TÜRKİYEDE İLK AMELE GREVİ

Balıkesir Livasından ayrılmaklığıma tekaddüm eden günlerde Ayvalık Kazasının âsayaşi ile (evvelce adı geçen kaptan Yatagana vakası) meşgul olmuştum.

Kısa bir müddet sonra Lâzıkiye Mutasarrıflığına naklim hakkındaki emir geldi Ayvalık yolu ile İstanbul'a vardım. Burada Lâzıkiye'ye hareket için hazırlık yapmağa ve veda için de ahbablarımı ziyarete başladım.

1908 (Hicri 1324) yılının ağustos sonları idi. Birgün şimdiki Posta - Telgraf merkez binasının önünden geçiyordum. Birdostum, o civarda bulunan Mimar Vedat bey merhumun yazıhanesinde polislerin beni aradıklarını haber verdi. Birkaç adım sonra da karşıma hakikaten bir memur çıktı. Sadrâzamın çok acele beni görmek istediğini tefhim etti. Derhal Babîâlî'ye giderek Sadrâzam Kâmil Paşaya, geldiğimi bilvasıta bildirdim. O da Dahiliye Nazırı Hakkı beyi hemen görmemi (bilâhare Sadrâzam olan İbrahim Hakkı Paşa) söylemiş. Az sonra Nazırın karşısında idim. Bana :

— «Derhal Balya'ya giderek grevi bastırınız!» emrini verdi.

Memleketimizde vuku bulan ilk amele ayaklanması olmak bakımından ehemmiyetli olan bu hâdisenin içyüzü şu imiş :

Balya'da Meşrutiyet'in sebebiyet verdiği muhtelif ayaklanmalar arasına amele de katılmış. Bunlar, madendeki, Alman ve Fransız mühendislerini korkutarak yerlerinden kaçırmışlar. Şirket müdürü maden mühendisi Ralli'yi, gündeliklerini arttırmak için sıkıştırmışlar. Aynı zamanda ocaklardaki faaliyetleri de durdurmuşlar. Yalnız, yer altında akan bir çayın sularını boşaltmağa mahsus olan tulumbaları işletmişler! Böylece, madenin 10 sene müddetle muattal kalmak tehlikesini önlemişler.

Grev karşısında mahallî Kaymakamlık ve Liva âciz kalarak meseleyi Hüdavendigâr Vilâyetine bildirmişler. Bunun üzerine Vali Tevfik bey, Sadarete bir tezkere yazarak, benim acele buldurulup Balya'ya gönderilmekliğimi ehemmiyetle rica etmiş.

Dahiliye Nazırı Hakkı beyin ifadesinden, madenle alâkadar bir çok nüfuzlu zatların grevi yatıştırmak için Sadrâzam Kâmil Paşayı sıkıştırdıklarını hissetmiştim Hattâ, Hakkı beye Lâzıkiye'ye gitmek üzere olduğumu söylemem üzerine, mumaileyh :

— «Hayır, hayır... Bugün Bandırma'ya hareket eden vapur var. Ona yetişiniz. Hattâ, geminin hareketini birkaç saat tehir ettirelim! Evinizden lüzumlu eşyanızı getirtiniz!» cevabını vermişti.

Çaresiz Nazırın dediğini yaptım.

Bandırma'ya çıkar çıkmaz bir araba tutup Gönen üzerinden Balya'ya gittim

Daha yolda iken birkaç bin amele tarafından istikbal edildim. Bunlar, geleceğimi öğrenerek, oturmaklığım için bir ev kiralamışlar! Hattâ, odaları, sofaları halılar ve çiçeklerle süslemişler.

Amelenin başında Kürd taifesinden (!) Mevlûd isminde bir topal vardı. Bu adam, bana hitaben bir de nutuk söyledi. İşi tetkik edeceğimi ve mōsyō Ralli ile görüşeceğimi cevaben bildirdim. Fakat Ralli'yi nezdime davet etmeği muvafık görmedim. Yolda bir hakaret veya kazaya uğraması ihtimalini düşündüm. Ertesi günü onun bulunduğu, yani saklandığı yere ben gittim. Hesapları tetkik ile, amele gündeliklerine ne kadar zam yapılması mümkün olacağını tesbit ettim ve Ralli'ye başka çıkar yol olmadığını söyledim. Adam, bulduğum hal şekline muvaffakat etti.

Maden idaresinden kasabaya döndüğüm vakit, amele tarafından yine karşılandım. Mevlûd ile diğer müşevvikleri çağırıttım. Evvelâ çay, kahve ikram ettirdim. Bir müddet de hürriyet, adalet ve müsavat mefkûreleri hakkında söz söyledim. Arkadan bulduğum hal şekline temas ettim. Mevlûd ile arkadaşları söylediklerimi kabul ile ertesi günü derhal işe başlayacaklarını temin ettiler.

Fakat, buna muvaffak olamadık!

Çünkü, amele grev yaptıktan sonra Selânik'e, İttihad ve Terakki cemiyetine müracaat etmişler. Tasavvurlarına göre de, grev hadisesine Babiâli'nin müdahale etmemesi lâzım imiş! Fakat Cemiyetten cevap gelmemiş. Beni evvelden tanıdıkları ve sevdikleri için, şahsım ile temasta bulunmağı, kendi aralarında, kabul etmişler!

Lâkin, o gece, Cemiyet, Sudi beyin (sonra Lâzistan meb'usu) memuren gönderildiğini telgrafla bildirmiş. Bunun üzerine Mevlûd ve arkadaşları benim ile yapılan anlaşmayı hükümsüz saymışlar!

Filhakika iki gün sonra Sudi bey geldi. Onun için de tezelden ayrı bir ev tutmuşlar, döşeyip dayamışlar. Sudi bey, Balya'ya varışından biraz sonra Hükûmet konağında ziyaretimde bulundu. Kendisini tanıttıktan sonra, aldığı talimatın ben ne yolda karar verirsem onu kabulden ibaret olduğunu söyledi. Amele ile yaptığım anlaşmayı

anlattım Mevlûd ve refiklerini çağırdık. Ertesi günü derhal işe başlamalarını söyledik. Fakat, sabahleyin amele kuyulara inerken, Bazı zorbalara buna mani olmak istemişler. Sudi bey derhal kuyu başına koştu! Bu zat, zorbalardan dahi gözü pek, daha cesur olduğu için serkeşlerin üzerine bastonla yürüdü! Herifler sindiler! Böylece, Türkiyede hadis olan ilk grev vakası da halledilmiş oldu.

Artık Balya'da işimiz kalmamıştı. Bir gün sonra, Edremid yolu ile İstanbul'a dönmeğe karar verdik.

«Çay» iskelesinden bindiğimiz vapur Yunan bayrağını taşıyordu. Sudi bey, İttihat ve Terakki Cemiyetine mesup şahıslardan ilk temas ettiğim zattı. Fakat, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, muhatabımın lâfları bende pek garip tesirler uyandırmıştı. Meselâ, vapur kaptanına hitaben:

— «Biz bir daha sizleri Rumca konuşturmayacağız!»

Diye atıp tutmağa başlamıştı. Yol arkadaşımın bu sözlerinden ileride neler çıkacağını hissederek biraz üzülmüştüm. Çünkü İstanbul'da Milli Hükümetin teşekkülünden sonra bir çok gençlerimizin her tarafta «Vatandaş! Türkçe konuş!» diye vuku bulan mükerrem ihtar ve nasihatlerine rağmen hâlâ vapurlarda, trenlerde ve bilhassa Ada iskelesinde Yahudilerin, Rumların Türkçeyi ağızlarına almamak için bugün bile ısrar ettiklerini görüyoruz. Bu adamların, bundan otuzbeş sene evvel, bu hususta ne kadar hadnaşinas olduklarını binaenaleyh otuzbeş sene evvel ne kadar şımarık bir vaziyet takınacaklarını düşününüz... Netekim, vapur kaptanı da orada hemen bir vaka çıkarmak temayülünü göstermiş ve müdahale ile muhtemel her hangi bir hadisenin önüne geçmişti!

* * *

İstihraat:

Mehmet Ali Aynî üstadımızın, kısaca bahsettikleri Balıkesir Livası Maarifi hakkındaki hizmetleri üzerinde durmak lâzımdır. Bursa'da çıkan «Hudavendigâr» ve İzmir'de intişar eden «Aberk» gazetelerinin 1906 - 1907 - 1908 (Hicri 1322 - 1323 - 1324) yılları koleksiyonları tetkik edilecek olursa, bu hususa dair haber ve makalelere sık sık tesadüf edilir. Hudavendigâr gazetesinde çıkan yazılar da eski Maarif Nazırı Şükrü bey tarafından kaleme alınmıştır. Çünkü, o tarihlerde, Şükrü bey Vilâyet gazetesi memuru imiş.

Sayın Mehmet Ali Aynî'nin himmetiyle Balıkesir'de ve Liva sınırları içinde inşa ve tamir ettirilen okulların sayısı da yüzleri bul-

maktadır. O tarihte Balıkesir'de «Hasbî» isimli bir şair varmış. Bu zat, her yeni binaya manzum birer kitabe yazarak Ebcet hesabıyla tarih düşürmeği iş edinmiş. Hasbî'nin hakikaten hasbî olan bu himmeti üzerinde durmak da bir kadirşinaslık vazifesidir. Onun tarihlerinden bir kaç beyti iktibas ediyoruz:

Abd-i muallâ rütbeti	Fahr-ı rical-i devleti
Mehmet Ali bey himmeti	Oldu ne ülvîyetkarın
Lûtfey.eyip inşasına	Tecdit ile ihyasına
İnsanlığın îlâsına	Bezletti sa'yi berterin
Oldukça ilm-ü marifet	Pertevnümün-ı mefharet
Olsun bu dar-ıterbiyet	Feyz-i Hüdadan vayeçin
Hasbî kalemden cevherin	Tarihim oldu lem'adar
Tecdidine şu mektebin [*]	Lûtfi ilâh oldu muin

1325

Diğer :

Eyledim cevherle tezyin Hasbî bu tarihimi
Fıkr-i Aynî bey'le Tevfikiye oldu çok metin [**]

Diğer :

Parladı gevher gibi tarih Hasbî nâmeden
Mekteb-i Rüşdiyye oldu fart-ı takdire cedir

1325

Mücevher çıktı tarih-i bitamı hâmeden Hasbî
Edildi mekteb-i Rüşdiyye lûtf-i Hak ile tecdid

1325

Bir çıkar Hasbî kalemden böyle tarih-i güher
Mekteb-i Rüşdiyye lûtf-i Hak ile bitti bu sal [***]

1325

[*] Hasan Çelebi okulunu kastediyor. 1325

[**] Tevfikiye ilk mektebi.

[***] — Hasbî, yalnız son iki beyitlerini iktibas ettiğimiz bu üç tarihî de Havran'da inşa olunan Ayniye-i Rüşdiye mektebi için yazmıştır. Bu zat, diyebiliriz ki meşhur «Sûruri» kadar velûd ve ustadır.

Hasbî, 1310 zelzelesinde harap olan Karaoğlan camii'nin yeniden inşası hakkında şu tarihi tanzim etmiştir :

İmam-ül müslimiyn, fahr ül mülûk Ahdülhamid Hanın
Kılındı saye-i şahanesinde bu eser inşa
Harap olmuş iken Mehmed Ali bey sahib-ül himmet
Getirdi lûtfedip meydana hakkı eyledi ilâ
Ezan-ı Ahmedî ettikçe gûş-i âlemi tezyin
Derunünde eday-ı hams ile olsun şerefpeyma
Kaleminden çıktı tarih-i hitamı noktalı Hasbî
Olundu lûtf i bariyle Karoğlan camii ihya
1325

Hasbî'nin «Kaya bey» camii için yazdığı kitabemîn tarih beyti :
Gevherâsa parladı tarih-i Hasbî hameden
Hakkın avniyle bu cami oldu makrun-ı hitam
1325

Hasbî'nin Gönen'de inşa ettirilen büyük köprü hakkında kaleme aldığı tarihtir :

Edip Mehmet Ali bey bendesi [*] gayret
Bu hayrı eyledi inşa biavn-el-Hak
Dedi tarih-i gevher dârını Hasbî
Bu cesre ayn yok manend Elhak
1325

Hasbî'nin Erdek "Daire-i Askeriye,"si için yazdığı tarihtem:
Eyledim gevherle tezyin Hasbî bu tarihimi
Oidu işbu Daire ba feyz- Rabbani rasin
1326

* *

Sayın Mehmet Ali Aynî'nin, kültür hayatına verdiği ehemmiyet «Maarif i Umumiye Nezareti»nin dikkat nazarını çekmiş ve «Karesi» Mutasarrıfı takdirname ile taltif olunmuştur. Bu münasebetle gazete-lerde çıkan havadisî, o zamanın üslûbuna bir örnek olmak üzere, iktibas ediyoruz:

«Karesi Mutasarrıfı Saadet'ü Mehmet Ali beyefendi hazretlerinin dahil-i Livada mekâtib-i iptidaiyenin tezyid-i idad ve temin-i varidatı

[*] Sultan Abdülhamit II yi kastediyor.

emrinde masruf olan himemat-ı bergüzideleri Maarif Umumiye Neza-
ret-i Celilesince mucib-i takdir ve memnuniyet görülerek ahiren
Müşarünileyhe bir kıt'a takdirname irsal buyurulduğu işitilmiştir.

Terakkiyat-ı medeniyenin ruhu mesabesinde bulunan Maarifin
takviye-i esasına teallük edecek himemat ve icraatın en âli ve ciddi
hidemat sırasına geçeceği derkâr bulunmuş olduğundan müşarünileyhin
muvaffakiyyat-ı vâkıalarının tevalisini temenni ederiz.»

رئاسة وزارة المعارف
نظام التعليم

مكتوبه
رقم

عدد

١٧

تقدير نامه

قره قیاسی تهرانی سعادت محمد علی بن خلف حقیقی

معارف

انام

سعادت

قره قیاسی تهرانی سعادت محمد علی بن خلف حقیقی
تبریز و تهرانی و غیره اولاد و غیره اولاد و غیره اولاد و غیره اولاد
سایه استادی بر عهد استیقامت و غیره اولاد و غیره اولاد و غیره اولاد
و غیره اولاد و غیره اولاد و غیره اولاد و غیره اولاد و غیره اولاد

معارف و تهرانی

Vesika 9 (Maarif Nezaretinden "Karesi"ye tâyinlerinden henüz beş altı ay
g-çuğı nalde, maarif alanında yaptıkları için Mehmet Ali Ayul-ye
gönderilen takdirname)

Burada diğeri bir hâdisenin üzerinde de duracağız: Balıkesir'de,
Maarif namına inşa ettirilen binaların arsasında hafriyat (kazı) yapı-
lırken bir miktar para bulunmuştur. O zamanki tabirle «eyadi'i nasta
mütedavil ve' ecnasi muhtelif meskûkât»tan ibaret olan bu paralar,
bazı amele tarafından saklanmak istenmiş, fskat yapılan araştırma
sonunda 6.000 kuruş kadar bir meblâğ elde edilmiştir. Bulunan para
eski eserlerden olmadığı cihetle, Müze idaresine yollanmamış, Liva
Maarif bütçesine ilâve edilmiştir. Garip tesadüf: Maarife ait inşaatta,
Maarife sarfı kararlaştırılan meskûkât bulunuyor!

LÂZİKİYE'NİN HALİ

Hatıraları dinlemeğe devam edelim:

— Kanun ı Esası'nın ilânından üç ay sonra Lâzikiye'de idim.

Burada bulunduğum müddet içinde belli başlı olarak şu meseleler ile meşgul oldum.

1 — İlane-i lâhmiye, 2 — Yenişehir ortasındaki metruk mezarlığın nakli, burada yollar açılması ve mektep binaları ile iratlarının inşası, İdadi mektebinin ıslahı, 3 — Hır beyin tevkihi, 4 — Mektep müdürü Haşim beyin ihdas ettiği vaka, 5 — İskele inşası teşebbüsü, 6 — Lâzikiye - Ceble yolunun yapılması, 7 — Meb'us seçiminin, İttihat ve Terakki Cemiyetinin maksadına uygun bir tarzda neticelendirilmesi ve Dürzi ileri gelenlerinden Mir Mehmet Reslan'ın (İstanbul'da Hüseyin Cahit Yalçın'a benzetilerek katlolunan) saylav intihabı, 8 — Nüfus defterlerindeki «Hûdaiye» isminin «Haydariye» şeklinde tashihi isteyen Nasirilerin davaları, 9 — Keseli'deki Ermeni vakası, 10 — Trablusşama naklim üzerine ehali ile Ermeni Patrikhanesinin Lâzikiye mutasarrıflığında ibkam için Babîali'ye vaki olan muracaatları.

Şimdi, bunların izah ve tafsiline geçiyorum:

Lâzikiye'ye gittiğim zaman, Livadaki mekteplerin kapalı olduğunu hayretle gördüm! Muallimler, sınıfların kapılarına birer kilit vurmak ve ekmek paralarını başka işlerden çıkarmak mecburiyetinde kalmışlar!

Bu halin sebebi şu imiş: muallimlere maaş vermemek! Livada garip bir usul ittihaz edilmiş. Öğretmenlerin aylıklarını karşılamak maksadı ile «İlane-i lâhmiye» adı altında bir vergi ihdas olunmuş. Satılan ve kesilen hayvanlardan alınması icabeden bu paraları, kasaplar tediye etmemişler. Gerek selefim, gerekse Vâli eski Zabtiye Müşiri Nâzım paşa bir hayli uğraşmışlar. Fakat Liva dahilindeki kasaplar, gemi azıya alarak ayak diremişler «İlane-i lâhmiye» nin habbesini ödememişler!

Bu vaziyet karşısında fevkalâde hiddetlendim. En fazla ebemmiyet verdiğim idari hususlardan biri, şüphesiz ki maarif idi. Talebeyi mektepsiz, muallimi aç ve çıplak bırakmak, havsalamın alamyacağı bir şey idi. Derhal emirler verdim, en şiddetli tedbirlere baş vurdum. Kısa bir zaman içinde «İlane-i lâhmiye» tahsilâtını kabarık bir yekûna çıkarttım. Kasaplar iyice anlamışlardı ki «İlane-i lâhmiye» ödenmeden bir okka etin dahi satılmasına imkân ve ihtimal yoktur. Bu suretle mekteplerin kapılarındaki kilitler ortadan kalktı, tedrisat başladı ve muallimlerin yüzü güldü!

Böylece, İlk tedrisat işlerini düzene koyduktan sonra, daha esaslı tedbirler almağı düşündüm. Şehrin ortasına metruk bir mezarlık vardı. Arsasına öteki beriki, vakit vakit sahip çıkıyordu. Buraya, bir mektep

binası yapmağı tasarladım. Fakat mezarlıktaki ölülerin kemiklerini başka bir yere taşımak, meselâ şehir dışına çıkarmak öyle kolay olan bir mesele değil idi. Muhitin taassubu karşısında, bir galeyana meydan vermeden hareket etmek lâzım geliyordu. Lâzıkiye'deki müftüyü ve diğer ulemayı, eşrafı davet ettim. Bunları, biraz ikna ve biraz da tehdit ederek, «nakl-i kubur» un, caiz olduğuna dair fetva aldım! Derhal ölüleri başka bir yere kaldırdım. Hazırlattığım plân mucibince derhal büyük bir İlkokul yaptırdım. Bu mektep hocalarınınında «İlane-i lâhmiye» ye el ve avuç açmamaları için de bir mezarlık arsasının boş kalan yerlerinde irat mahiyetinde olmak üzere dükkânlar inşa ettirdim. Böylece, mektebin idaresi temin edilmiş ve muallimlerinin maaşları garanti altına alınmış idi.

Bu işleri bitirdikten sonra İdadi mektebi üzerinde durdum. İdadide Türkçe tedrisatı zaif idi. Bunu kuvvetlendirmek ve talebenin hevesini de arttırmak istedim. Evvelâ mektepte kütüphane için bir yer ayırttım, burasını tefriş ettirdim. Bilâhare İstanbul'dan faydeli ve meraklı kitaplar getirttim. Kütüphane İdadi talebesi ile dolmağa başladı ve kısa bir zaman içinde Türkçe dersi rağbet buldu.

HİR BEY VAKASI

Günün birinde, makamımda otururken, kapının önüne bir Arap gelmiş: içeriye bir ihbarname yollamış. Bunda şunlar yazılı idi:

«Nusayrî tairesinin ileri gelenlerinden Hır bey şimdi Reji idaresinde oturmaktadır. Cinayat-ı azime ile maznun ve mahkûm olan bu adamın, kimesneden havf eylemeden merkez-i Livaya dahil olması şeref ve haysiyet-i hükûmetle kabil-i telif değildir. İhbar-ı keyfiyete müsaraaat ile...»

Derhal Hır beyi tevkif ve hapsedmek kararını verdim. Fakat bunu kime yaptıracak idim? Yerli jandarmaya güvenemiyordum. Hatırıma jandarma zabiti İbrahim bey geldi. Bu şahıs, yegâne itimad ettiğim memurdu. Kendisi aslen İstanbullu ve Muzika i hümayundan yetişen zabitlerden idi. Onu hemen çağırttım.

— «Sana şimdi tevdi edeceğim vazifeyi kimseye faşetmeyeceğine yemin et!» dedim.

Meseleyi anlattım ve Hır beyi tutmağa muvaffak olursa hem rütbesini terfi, hem de nişan ile taltif ettireceğimi söyledim.

İbrahim bey, nezdîmden ayrıldıktan az sonra geri geldi. Fakat

bu defa yalnız değildi. Yanında Hır bey de vardı! Onu derhal hapis-haneyeye gönderdim.

Lâkin bir, iki gün geçmeden tehditnameler yağmağa başladı. Bunların birinde, İngiliz donanmasının gelerek Hır beyi cebren haptisten çıkartacağı; diğesinde de Nusayrilerin dağlardan şehire inerek hapishaneyi basacakları yazılı idi.

Birinci ihtimal, müsteb'ad idi. İkinci ihtimale karşı da tedbirler aldım ve hükümet icraatının selâmeti bakımından katiyen zaaf eseri göstermedim. Hır beyin tevkifi Lâzıkiye ehali üzerinde büyük bir tesir husule getirmiş, herkesin gözü Devlet otoritesinden yılmıştı. Liva asayişini yoluna koymak için, Hır bey meselesi güzel bir fırsat yerine geçmişti. Bu bakımdan matlup hasıl olduğu için, bir müddet sonra, Hır bey adliye tarafından kanunî şekillere uygun bir tarzda tahliye edildi.

HAŞİM BEY VAKASI

İdadi mektep Müdürü Haşim bey isminde bir zat idi. Ateşli bir İttihat ve Terakki mensubu olan Müdür, zamana nazaran aşırı fikir-lere de sahip idi. Bu yüzden büyük bir vak'anın tahaddüsünde sebebiyet verdi. Şöyle ki :

Haşim bey, bir gün her talebenin Türkçe bir manzume ezberlemesini ve bunu mektepte inşat etmelerini istemiş. Talebe arasında Liva mühendisinin oğlu da varmış. Bu çocuk, Sultan Abdülhamidin methi ile başlayan bir şiir bellemiş. Sıra kendisine gelip te inşa da girişince, ateşli Haşim bey hemen yerinden fırlamış, çocuğun önündeki kâğıdı hiddetle almış parça parçs edip yere fırlatmış!

Akşam, evde hadiseye muttali olan talebenin babası, meseleyi diğerlerine nakletmiş. Böylece iş büyümüş. Ehali Cami-ülmagribi'de toplanarak «Halife-i müslimin ve Emirülmüminin» hakkında bu hakareti reva gören Haşim beyi parçalamağa karar vermişler!

Vaziyeti Liva merkezine giderken, yolda öğrendim. Derhal Sofi zade Abdüllâfif etendiyi (Liva Tahrirat Müdürü) nezdime çağırdım. Bu zat eşraftan ve hatırı sayılan bir şahıs idi. Onu, verdiğim talimat dairesinde hareket etmek üzere Cami-ülmagribi'ye gönderdim.

Abdüllâtif efendi camiye girdiği vakit, minberde şimdi ismini hatırlıyamadığım bir zat vaaz ediyor ve halkın galeyanını büsbütün körüklüyormuş! Adam, sözlerine nihayet verince, Abdüllâtif efendi

minbere çıkmış. Evvelâ, Magribi'nin sarılı duran bayrağını açmış; yüzüne, gözüne sürmüş. Sonra, gayet belîğ bir hutbe irat etmiş, Haşim beyi tenkit eylemiş. Fakat, bu mürtedin tecziyesi için «re'yi-hod» ile hareketin münasip olmadığını, bir heyet seçilerek bana gönderilmesini teklif etmiş. Böylece sözü şahsıma intikal ettirmiş ve gayet natuk olduğu cihetle efkârî umumiyeyi tamamen lehime çevirmiş, O kadar ki, ehali:

— «Felyaiş mutasarrıfın el-efhan!» yani, «şanlı Mutasarrıfımız yaşıyor!» diye bağırılmışlar.

Abdüllâtif efendi, işin kıvamına geldiğini görünce hemen bana koşmuş. Vaziyetin son şeklini öğrenir öğrenmez, derhal Haşim beyi çağırıttım:

— «Oğlum, dedim, limandaki İtalyan vapuruna bin, Beyrut'a kaç, bir müddet sonra halkı yatıştırır, seni tekrar geri getirtirim.»

Fakat, pek meşhur olan bu zat, nasihatı dinleyeceği yerde tabancasına el atmasın mı?! Amma, kimi vuracak idi? Kendisini mi, beni mi? Orasını anlayamadım. Tabii derhal ellerini tuttular ve:

— «Aklını başına devşir!» dediler.

Bunun üzerine, Haşim bey:

— «Bir yere gidemem!» cevabını verdi.

Sordum:

— «Niçin? Yoksa niyetin parçalanmak mı?»

— «On param yok!» Kendi kendime:

— «Kısmetinde zaruri bir ihsan-i şahanede bulunmak varmış. Aynı!» dedim ve Haşim beye 200 Mecidiye vererek:

— «Yanına terfik edeceğim bir kaç muhafız ile otele koş, eşyanı hazırla ve yine buraya gel.» sözlerini söyledim.

Lâkin, aradan epey bir zaman geçtiği halde, Haşim bey görünmedi. Meraka düştüm ve otele jandarına kumandanını yolladım. Onun odasına girince, İdadi Müdürünü, bir gazete üstüne tabanca kurşunlarını dizmek ile meşgul bulmuş!

— «Sen delirdin mi be adam?» demiş, «Görmüyor musun, halk oteli sarmak üzere! Hemen yukarı çık ve damdan dama geçerek kaç!»

Haşim bey, nihayet aklını başına toplayarak, birbirine bitişik ve düz olan toprak damlardan geçe geçe limana yaklaşmış. Fakat halk arasındaki kadınlardan biri onu görerek:

— «Kaçıyor... kaçıyor... Tutun!» Diye bağırılmış.

Böylece hem gülünç, hem de feci bir kovalamaca başlamış. Ni-

hayet Haşim bey sahile varmış. Bir kayığa atlayıp açılmış. O sırada halk ta yetişip, kayıkçıya seslenmişler:

— «Dur!»

Vaziyeti öğrenir öğrenmez sahile koştum. Gördüğüm manzara şu idi:

Denizin üstünde duran kayıkta Haşim bey... Sahilde halk ve talebe.. Ehali gayz içinde, çocuklar ise ana, babalarına muariz ve muteriz!

Bu sırada bir silâh patladı. Haşim bey de mukabele etti. İşte o zaman hakikaten telâşlandım. Çünkü sahilde sandık sandık askerî makamlara ait cephe vardı. Bunlar ateş aldığı taktirde hepimiz havaya uçacak idik! Birdenbire gözüme Ali Haccar ilişti. Kalabalığı yarararak bana doğru geliyordu. Bu adam, Lâzikiye kabadayılarından idi. Kendisini, el altından himaye ederdim. Çünkü hem bir çok iş yarardı, hem de şımarıklık yapmazdı. Ali Haccar beni âdeta kucakladı, o civarda polis karakoluna soktu. Derhal:

— «Git, kayıkçıyı gemiye yolla.» Dedim.

Ali Haccar, bir kaç dakika sonra geri geldi:

— «Emrinizi ifa ettim.» sözlerini söyledi. Ben de Mutasarrıflık dairesine gitmek üzere karakoldan ayrıldım. Lâkin, halkın ortasında ve âdeta muhasarada olarak.. Ehali bağırıyor, bana:

— «Dinsiz Haşimi kaçırdı!» diye husumet izhar ediyorlardı.

Bir müddet sonra bu isyan havası yatıştı. Lâkin, hâdise, içime dert olmuştu. Hırkımdan kendimi yiyordum! Bu vakada ele başlık yapanlara hadlerini bildirmek istiyordum. Bu maksatla bir plân tasarladım. Babiâli nezdinde vuku bulan mütemadî ısrarlarım üzerine; bir hafta on gün sonra Hamîdiye zırlıslı Lâzikiye limanına geldi. O gece hükümet konağında Süvari Miralay Mümtaz bey şerefine mükellef bir ziyafet verdim. Lâzikiye eşraf ve muteberanını da davet ettim. Mümtaz bey ile anlaştım. Yemeğin tam ortasında, tertibim veçhile taleben biri gelerek bir arzuhal verdi. Kumandan da bunun ne olduğunu sordu. Ben de güya onu tenvir maksadı ile «Haşim bey vakası» nı anlattım. Mümtaz bey ayağa kalktı, gayet kalın, adeta top gibi gürleyen bir sesle :

— «Haşim bey Lâzikiye'ye dönmez ise, şehri topa tutarım!» diye bağırıldı.

Bunun üzerine, yemekte bulunan Lâzikiye eşraf ve muteberanı,

Halife-i müslimin ve Emirülmüminin gayretini gütmekten vazgeçerek Hâşim beyden memnun ve ayrılmasından gayet müteessir olduklarını söylediler. Bana, onun dönmesi için tavassutta bulunmamı yalvararak rica ettiler.

Bu suretle Haşim beyi Berut'tan getirttik.

Ahali, İdadi Müdürünü iskelede parlak bir surette karşılayarak mektebe kadar götürdüler. Böylece, Mümtaz beyin de Lâzikiyeyi topa tutmasına mahal kalmamış oldu!

Haşim bey, bilâhare terfian Şam Maarif müdürlüğüne tayin edilmişti. Oradan ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelerek kapalı çarşı içinde bir halıcı dükkânı açmıştı. Mumaileyh, 10 sene evvel ölmüştür.

* *

Lâzikiyede, çok eskiden yelken gemilerinin barınması için bir liman bulunduğunu, denizde yapılan setlerin bakayasından anlaşılmakta idi. Vaktiyle, Ümit burnu'nun keşfinden evvel, Şarktan gelen kervanların mühim bir kısmı Halepteki büyük hanlarda konaklarlar imiş. Yükler Lâzikiyeye indirilir ve buradan gemiler ile Akdeniz havzasındaki diğer memleketlere gönderilirmiş.

Lâzikiye şehri, iskeleye yaya üç çeyrek saat mesafede. Fakat soraları, iskele ile şehir arasında yeni binalar yapılmış. Bu suretle yeni bir şehir meydana gelmiş. Mutasarrıflığım esnasında mevcut olan Yenişehirdeki mükemmel ve muntazam hükümet dairesini, seleflerimden Şükrü paşa merhum inşa ettirmiş.

Fakat iskele pek harap bir halde idi. Kısa bir zamanda rıhtımı ve ahşap iskeleyi mümkün mertebe tamir ettirdim. Limanın yükleme ve boşaltmaya elverişli bir hale konması için icap eden keşifleri yaptırdım. İnşaat esnasında sarfı lâzım gelen paranın karşılığını buldum.

Lâkin Adana ve Halep havalisinde çıkan karışıklıklar sebebiyle ve oradaki değişiklik dolayısıyla vukua gelen galeyanlar arasında limanın inşasını takibe fırsat bulamadım. Bunun ile beraber Lâzikiye — Celile yolunun inşasına giriştim. Kendim bizzat Celile'ye giderek amelenin başında buldum.

* *

Lâzikiye'ye vardığım zaman meb'usan meclisi için seçim yapılmasına başlanmış idi. Beyrut'tan geçerken Vali Nâzım paşa, Gürcü

beylerinden Mir Muhammet Reslân'ın Lâzıkiye'den meb'us çıkartmasının gerek hükümet, gerekse İttihat Terakki Fırkasınca matlup olduğunu söylemişti.

Lâzıkiye'ye gelince, bir meb'usluğa Harun Zade Vahit beyin, bir meb'usluğa da Rum-ül Ortodoks muteberanından Kostantin beyin seçilmesine karar verilmiş olduğunu görmüş idim. Harun Zade Vahit bey pek kibar ve akıllı bir genç idi. Onu ipka ettirdim. Vakıa, Kostantin bey dahi gayet değerli ve edip bir zat idi. Lâkin, onun seçimini önleyerek yerine Miri Muhammed Reslân'ı intihap ettirmek icap ediyordu! Bunu temin için, pek çok emek sarfetmek mecburiyetinde kaldım. Zira, Liva ahalisinin çoğu Nusayri idi. Bunlar ne müslümanlara, ne de bırıstıyanlara rey vermek istemiyorlardı. Bütün arzuları, içlerinden birini meb'us çıkarmak idi. Fakat, aralarında da bir türlü uzlaşmıyorlardı. Onların bu karışık vaziyetinden istifade ederek Mir Muhammed Reslân'a ekseriyet kazandırdım. Bu zat, meb'us olmadan evvel, Osmanlı İmparatorluğunun Sırbistandaki Se-farethanesinde galiba Başkâtip vazifesinde bulunuyormuş. Fakat talisizliğe bakın ki meb'usluk ile İstanbul'a gelen Mir Muhammet Reslân 31 irticanda, meb'usan meclisine giderken, asî askerler tarafından muharrir Hüseyin Cahit Yalçın'a benzetilerek öldürüldü!

Lâzıkıyede iken Nusayriler ile uğraşmak belli başlı işlerimizin arasına girmişti. Sultan Abdülhamit zamanında, Nusayrileri gittikleri yoldan çevirmek ve kendilerine ehli sünnet mezhebi kabul ettirmek için, bizzat Padişah tarafından pek çok emekler sarfedilmişti. Bu meyanda, Nusayri köylerinde camiler yaptırılmış, mektepler açılmış ve Nusayrilerin isimleri nüfus defterlerine Hüdaî olarak geçirilmişti.

Ben Lâzıkiye'ye vardıktan 10 - 15 gün sonra Nusayri dağlarından inen bir hey'et nezdime geldi. Bunlar, verdikleri arzuhalde : «Biz Hüdaî ismini kabul etmiyoruz. Bu kelime, nüfus defterlerine rızamız olmadan yazılmıştır. Kayıtları tashih ettirerek adlarımızı Haydarî şekline çevirtiniz. Zira biz, İmamı Aliyyül Mürtaza, Haydarî Kerrar'a mensubuz» diyorlardı.

Onların bu iddiasının tetkikini, ileride icabı düşünölmek üzere münasip bir zamana bırakmış idim.

Geçen Cihan harbinden sonra vukua gelen büyük tebeddüller sırasında malûm olduğu üzere, Fransızlar Suriye Mandasını aldılar, Nusayrilere (bunlar, Fransızca kitaplarda yanlış olarak Ansar diye göa-

terilir) mahsus olmak üzere Aleviyye namile ayrı bir hükümet teşkil ettiler.

ERMENİ VAKASI

Şimdi gelelim Ermeni vak'asına :

Kesep, Halep'e yakın bir kasabadır. Adana'da Ermenilerin çıkarıldığı iğtişaş esnasında yapılan hareketlerin benzeri burada da olmuş. Bunun üzerine ehali kâmilen Ermeni olan Kesep'e o civardaki Araplar ile Türkmenler hücum etmişler. Miktarları "10.000,,e yakın olan Ermeni kabileleri Suriye sahillerine doğru kaçmağa başlamışlar. Hadiseyi, Fransız Halep Başkonsolosu, hükümetine bildirmiş. Fakat mesele, Ermeni katliamı şeklinde Avrupaya aksetmiş. Suriye sahillerine gelmek üzere, Toulon'dan bir Fransız harp filosu tahrik edilmiş. Ayrıca Mesajeri Maritim vapurlarının süvarilerine, telsiz telgraf ile, buldukları yerlerde yolcularını iskelelere çıkararak, Ermenileri toplamak maksadiyle Suriye'ye rota çevirmeleri emrolunmuş.

Ermenilerin mühim bir kısmı Lâzikiye'ye gitmeği düşünmüşler. Her ne maksatla ise, yola çıkmışlar. Fakat hadisenin patlak verdiği mıntakanın idare amirleri, meseleden Lâzikiye Mutasarrıflığını malûmattar etmedikleri için, bütün bu olaylardan benim haberim yoktu.

Bir cuma günü, Fransız Konsolosu, nezdime bir memurunu göndererek, Lâzikiye'ye 5 - 6 saat uzakta bulunan bir köye gitmek için, bir kaç jandarma vermeme rica etmişti. Onun arzusunu isaf ettim. Fakat, Fransız Konsolosunun bu köye, Temmuz ayında ve öğle sıcağında ancak bir maksatla gitmek isteyeceğini düşündüm. Derhal Müftüyü alarak arabaya atladım. Mahalli tabire göre, gûya şemmel hava (hava koklamak) için kira çıktım, etrafı tetkike koyuldum, yarım saat sonra büyük bir kalabalık, uzaklardan göründü. Arabamı onlara doğru yürüttüm. Bir de ne göreyim?! Aç, çıplak, hattâ yaralı Ermeni kabileleri... Bunları isticvap ederek meselenin ne olduğunu anladım. Bu isyan ve iğtişaş hareketinin Liva hudutları içine sirayetini menetmek lâzımdı. Hatırıma derhal şu tedbir geldi: Ermeni kabilelerini ihtilât ettirmemek! O civarda, şehrin haricinde Mehmet Ali Paşa zamanından kalma büyük, metrûk kışlalar vardı. Ermeni kabilelerini hemen bunların içine doldurdum. Adamlara teskin edici sözler söyledim. Bütün ihtiyaçlarını gidereceğimi de temin ettim. Yalnız kışlalardan dışarı çıkmamalarını ehemmiyetle tenbih eyledim. Belediye Reisine emir verdim. Acele ekmek, su, ilâç buldurdum. Hattâ soyunarak, Ermenilerin tedavilerine bile iştirak ettim! Kışla-

ların kapılarına koydurduğum nöbetçiler ile sıkı bir surette inzibati ele aldıktan sonra Liva merkezine döndüm. Akşam da oldu.

Geceleyin, evimde otururken denizin projektörler ile, yer yer ışık huzmeleri içinde çalkandığını gördüm. Bir harp filosunun gelmekte olduğunu, derhal anladım! Tahminimde aldanmadığımı, az sonra sahile yanaşan çatanadan çıkan irtibat subayları vasıtasıyla öğrendim. Lâzikiye limanına demir atan gemiler, Amiral Pive (1910-1914 harbinde Fransız Genel Kurmay Başkanı) kumandasındaki Fransız savaş birlikleri idi. Amiral Pive ile temasa geçtim ve öğrendim ki filoda 3 000 Ermeni vardır. Bunları Suriye'nin muhtelif sahil mıntakalarından toplamışlar. Amirala, onları ne yapacağını sordum.

— «Marsilya'ya götüreceğim!» cevabını verdi.

— «Hayır, diye itiraz ettim. Bu Ermeniler teb'amızdır. Lâzikiye'ye çıkarmanız ve bize teslim etmeniz lâzımdır.»

Amiral :

— «Hayatlarının muhafazasını garanti edebilir misiniz?» Muka-belesinde bulundu

Hemen :

— «Tabii.»

Dedim ve bu hususu müş'ir bir vesikayı yazıp mühürleyerek verdim. İskelede büyük, eski hanlar vardı. Filodaki 3.000 Ermeniye bütün gece çalışarak onların içine yerleştirdim. Böylece sabahı ettik.

Gündüz, ahali hadiseyi öğrendi ve her tarafta galeyana başladı. Fırınlara, çarşıdaki dükkânlar kapandı. Şunu da unutmamak lâzım ki o sıralarda 31 Mart vakası olmuştu. Bütün memlekette anarşi vardı. İstanbul'da hükümet mevcut değildi. Bu yüzden bir muhabere mercii de yoktu !

Halkın gulgulesi artıyordu. Her tarafta :

— «Ermeniler yüzünden kıtlık olacak, hastalık çıkacak.» dedi kodusu başlamıştı.

Liva merkezinde tellâl bağırttım: Bedava hiç bir şeyin alınmıyacağını, her ne istersem parasını derhal ve şahsan ödeyeceğimi bildirttim, Bunun üzerine fırınlar, çarşıdaki dükkânlar açıldı. Liva Muhasebecisini nezdime çağırdım, ona :

— «Acil masraflar için derhal 5.000 altın ver.» dedim.

Adam :

— «Nazaretten mezuniyet almadan bir mangır dahi veremem!» mukabelesinde bulunmasın mı?

Nazaret yok idi ki mezuniyet alalım. Hem o buhranlı sıra böyle kırtasiyecilik ile geçirilecek hengâme mi idi. Liva muhasebecisine, hiddetle:

— «Şimdi bir dar ağacı kurdurur, seni hükümet kapısı önünde asarım!» Tehdidini savurdum. Adam, derhal yelkenleri suya indirdi:

— «Meclis-i İdare mızbatasını ile istediğiniz parayı derhal taktim edeyim!» dedi. Bu suretle gerek iskeledeki hanlarda, gerekse metruk kışlalarda bulunan Ermenilerin iaşesini temin ettim ve Fransız amiralinin çenesini susturdum. Fakat iş bu kadarla bitmiyordu. Lâzıkiye limanı İngiliz, Amerikan harp gemileri ile de dolmuştu. Ayrıca, Amerikadan birkaç nakliye de gelmişti. Bunlar tıbbî ecza, peksimet, bisküvi ve destere, bıçkı, keser, çivi, kalas gibi inşa malzemesi ile dolu idi. Fransız filosu kumandanı ile nasıl iyi münasebetler tesis etti isem, İngiliz ve Amerikalılar ile de anlaştım. Bir yandan Ermenileri göz önünden kaldırmağı tasarlıyordum. Etrafta manastırlar vardı. Ermenilerin 20 şer, 30 ar buralara sevkini ve iskânının münasip olacağına karar verdim. Fakat, bunu nasıl yapmalı idi! Çünkü, onların şehir içinde görünmeleri, hiç yoktan bir hadisenin çıkmasına sebebiyet verebilirdi. Hatırıma, hazinedar zade Mehmet ağa geldi, Bu zat, eşraftan idi ve bütün Livada sözü geçiyordu. Onun refakatında bulunan insanların kılına kimse dokunmazdı. Hazinedar zade Mehmet ağa ise, bana fevkalâde merbut idi. Çünkü Otuzbir Mart vakasını müteakip, bir çok şahısları, Beyrut ve Şam'dan, Abdülhamit taraftarı diye İstanbul'a sürmüşler idi. Bu meyanda, benden de hazinedar Mehmet ağanın sevkini istemişlerdi. Fakat, hiç bir suçu olmıyan Hazinedar zade Mehmet ağayı mahafaza etmiş, bu yersiz isteğe şiddetle muhalefet göstermiştim. İstanbul'da hükümet teşekkül ettikten sonra anarşinin önüne geçildiği cihetle Hazinedar Mehmet ağa için hiç bir tehlike kalmamış; o, bütün muhitte eski otoritesini tekrar ele almıştı. Bu zatı nezdime çağırttım. Ermenileri, katile katile söylediğim yerlere götürmesini tenbih ettim.

— «Baş üstünel» dedi ve sopasını eline alarak soluksuz çalıştı.

Bu sırada İstanbul'a müteaddit telgraflar çekerek limana Hamidiye kruvazörünü getirttim. Zira, ecnebi filoları arasında bizim Sancağımızı taşıyan tek bir sefinenin bulunmaması ayıptı. Ayrıca, «Suriye,, adlı, beylik şilebi de istedim. Sahilde ağaçlı bir yer seçtim.

Buralarda barakalar inşa ettirdim. Ermenilerin bir kısmını "Suriye"ye bindirerek oraya taşıttım. Etraflarını yine asker ile çevirdim ve kimse-
nin burnunu kanatmadım !

Az sonra Halep ve Keseb'de dahi asayiş temin olundu. Erme-
nileri, artık yerlerine iade etmek kabildi. Bu yolda tertibat aldım.
Hem onları, hem de inşa malzemesini, muhafaza altında olarak Halep
ve Keseb'e gönderdim. Bu suretle gerek dahili anarşiyi, gerekse
harici müdahaleleri önlemiş oldum.

Amiral Pive, kendileri için yapılacak bir iş kalmadığını, hükü-
metine bir raporla bildirdi. Onun hareket tarzına, İngiliz ve Ameri-
kan filo kumandanları da uydular. Keyfiyet ile, ayrıca Papa da alâka-
dar olmuş. Beyrut'taki Kasid-ülresül yani Delege Apostolik (Papanın
vekil murahhası manasına) olan Kardinal, revîşi hâli Vatikan'a bildirmiş.
Esasen o zamanın matbuatı 10.000 Ermeninin menkabesini diline de-
lamıştı. Bütün Suriye gazeteleri hâdiseden bahsediyor, İstanbul'da
çıkan Ermenice gazetelerde bu yazıları aynen ve günü gününe iktibas
eyliyorlardı. Olayın sükûnetle neticelenmesi üzerine, bu neşriyat da
sona ermişti.

Bu sıralarda, Lâzıkiye'nin yakınında bulunan Trablusşam'ın idaresi
pek ziyade nezaket kesbetmişti. Beyrut Vilâyeti Babîâlî'ye yazılan
tahriratta, Trablusşam Mutasarrıfı Cevdet beyin başka bir Livaya
nakli ile, yerine benim tayinim ehemmiyetle istenmiş. Babîâlîce bu
arzu terviç olunmuş, inham Saraya arzedilmiş. Lâkin araya 31 Mart
vakası girdiği ve müteakiben de Sultan Abdülhamit hal'olunduğu
için, irade onun elinden çıkmamış. Halefi Sultan Reşat V, "evrakı
maruza,, meyanında bulunan Trablusşam Mutasarrıflığına naklim hak-
kındaki tezkereye irade vermiş.

Vali, bu İradeyi derhal bana bildirerek hemen hazırlanmamı
arzu etti. Liva memurlarına ve mahalli eşrafa veda ettim. Eşyayı
toplayarak gümrüğe indirdim. Oturduğum evin anahtarını sahibine
yolladım. Lâzıkiye limanından henüz ayrılmamış bulunan Hamidiye
krvazörü kumandanı Miralay Mümtaz bey, beni Trablusşam'a bırak-
mak istedi. Onun nezaketine teşekkür ile mukabele ederek, öğle
yemeğinden sonra gemiye geleceğimi bildirdim. Fakat talie bakın ki
öğle yemeğinde iken bir telgraf aldım. Bunda ehalinin ve Ermeni
Patrikhanesinin vuku bulan mükerrer müracaat ve ısrarlarına binaen
Lâzıkiye Mutasarrıflığında ibka edildiğim ve pek yakında da terfiim
cihetine gidileceği bildiriliyordu !

Çaresiz gümrükten eşyayı getirttim. Refikama haber yolladım, eve döndü. Sabahleyin teslim ettiğimiz anahtar da geri aldirdım. O gün halkın da beni ne kadar sevdiğine bilfiil şahit oldum. Hakkımda Mutasarrıf-ül efham diye medihlerde bulunuyorlar, âdeta bayram yapıyorlardı !

Fakat, onların bu sevincine ben kalben iştirak edemiyordum. Cereyan eden vukuattan âdeta bunalmış gibiydim. Beyrut Vilâyetinden mezuniyet alarak Hamidiye kruvazörüne bindim, Beyrut'a çıktım ve oradan da Şam'a gittim.

Sonra mezuniyetimi uzatarak İstanbul'a geldim. Beni buradaki Ermeniler bir karşıladılar ki sormayın... O tarihlerde Burgaz adası Ermeni Âyan ve eşrafının merkezi gibiydi. Burada, şerefime mükellef bir ziyafet tertip ettiler. İçlerinde bulunan Husrev Hamayak namındaki zat, yemekte uzun bir nutuk irad etti ve bütün Ermeniler şerefime idare-i akdah eylediler.

İstanbul'da iken, Hüseyin Hilmi Paşa Sadrazamdı. Onun kabinesinde Sadr-ı esbak Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı sıfatiyle bulunuyordu. Beni pek beşuş karşılayan Ferit Paşa "Mamuretülâziz,, Valiliğine tayin edildiğimi bildirdi. Fakat bir gün sonra Nazaret makamında değişiklik oldu, Talât bey (Paşa) Dahiliye Nazaretini deruhte etti. Tebrike gittim. O gün Nazaret çok kalabalıktı. Talât bey :

— «Yarın gel, uzun uzun görüşelim. Benim de size bazı söyleyeceklerim var.» dedi.

Tabii, ertesi günü Talât bey ile tekrar mülâki oldum. Sözlerinin bütün hulâsasını bir noktada toplamak mümkündü : İttihad-ı anâsırı tahakkuk ettirmek.

Ben de aynı ümit ile İstanbul'dan ayrıldım. Mamuretülâziz Vilâyetinin merkezi olan Mazraa'ya gittim. Bu vilâyet o zamanlar Ermeni ve Kürt unsurlarının daimi bir mücadele halinde buldukları bir yer idi. Şimdi birkaç vilâyeti ve bir de Umumî Müfettişliği ihtiva eden sınırları içinde gürültü patırdı hiç eksik olmuyordu. Keseb'de çıkan ve Lâzıkiye'de sükûnet bulan Ermeni vakasında oynadığım rol diyebilirim ki oraya Vali seçilmemde âmil olmuştu.

Mamuretülâziz'de iken Lâzıkiye'deki Ermeni vakasının zeyli ile karşılaştım, Beyrut'taki Papanın vekili murahhası Mazraa'ya kadar geldi. Onun bu uzun kara seyahatını göze almasının, meğer sebebi varmış! Papa Ermeni vakasındaki hizmetimi mükâfatlandırmak istemiş, bana «Le grand St. Gregoir» yani «Gregoryos-ı kebir» nişanını vermiş.

Bunu bizzat talike de Beyrut'taki vekil murahhasını memur etmiş. Kardinal efendi de nişan ve beratını hamilen yola çıkmış. Bu nişanın resmi günlerde taliki esnasında giyilmesi lâzımgelen hususî bir esvabı da vardı. Bunu yaptırmak arzu edip etmediğim hakkında ayrıca, İtalyanın maruf terzilerinden de mektup almayayım mı?!

MAMÜRETÜLAZİZ'DE

Mamuretülâziz'e İstanbul'dan gittiğimi söylemişim. Fakat bu yolculuk sükûnet ile geçti zannedilmesin. Benim için merasimli, külfetli bir program yapmışlar. Vilâyet hudutlarına girerken bunu elime tutuşturdular. Konaklıya konaklıya, nutuklar dinleye dinleye ve bunlara da cevaplar vere vere Mazraa'ya vardım. Burası yemyeşil bir kasaba idi. İşe başlar başlamaz Ermeniler ile meşgul oldum. O vakit Ermeniler her tarafta anarşi çıkarmağa çalışıyorlardı. Fakat aldığım tedbirler ile memuriyet dairem içinde tek bir vaka tahaddüsüne imkân bırakmadım. Bu arada Kürt unsuru da gözden uzak tutmuş değilim. Ehvali izaha muhtaç olmayan Dersim çevresinde de tam bir emniyet tesis ettim.

Mamuretülaziz valiliğine 16 Ağustos 1325 tarihinde başladım ve bu hizmette 19 Birinciteşrin 1327 tarihine kadar bulundum. Memuriyetim esnasında belli başlı şu işlerle meşgul oldum:

- A — Dersim, Pötürge, Kâhta gibi yerlerin asayişini temin,
- B — O havalinin ziraî hayatını inkişaf ettirmek maksadile ziraat aletleri getirtmek;
- G — Bunlar için depo ve fidanlık tesis etmek,
- Ç — «Gölcük» su ameliyeleri için mühendisler getirtmek ve plânlar yaptırarak işe başlatmak,
- D — Maarife reel bir veçhe vermek,
- E — Keban madenini tekrar işletmek,
- F — Hasanmansur ile Halep arasında şose inşasına teşebbüs etmek ve bütün vilâyet yollarını tamir eylemek.

Mamuretülaziz'de bulunduğum sıralarda bir meseleye daha ehemmiyet veriyordum: Halkın işini günü gününe yapmak.

Bu sebeplerden dolayı gerek Müslüman ve Türk ehali, gerekse diğer unsurlar benden hoşnut kalmışlardı. Billhassa herkese aynı muameleyi yapmam neticesinde, hiç bir sızıltıya da meydan verilmemiş oluyordu. Bitlis valiliğine tahvilim üzerine, tanzim kılınan mazbatada

«İnfikâk-ı nağihanimin teessürat-i umumiye-yi mucip olduğu» tasrih edilmişti.

Mazraa'dan ayrıldıktan sonra Bitlis valiliğine gitmedim. Bunun üzerine beni Yanya Vilâyetine tayin ettiler. Memuriyet mahallime giderken Naip, bana, Yanya Kumandanı tarafından Harbiye Nazırı Mahmut Şevket paşaya gönderilen lâyihanın bir suretini verdi. Buna bir göz atılması Yanya'da iyi bir idare ve asayiş temin etmenin ne kadar müşkil olduğunu gösteriyor.

Bunlardan maada bir de intihabı meb'usan meselesi ile uğraşmak lâzımdı. İttihat ve Terakki cemiyeti ve bilhassa Talât bey Avlonyalı İsmail Kemal beyi meb'us çıkarmamak istiyorlardı. Bu adamın Arnavutlar arasında pek ziyade nüfuzu vardı. O, adeta Arnavutluğu Osmanlı İmparatorluğundan ayırmak isteyenlerin reisi idi. Yanya'ya gitmeden evvel oradaki şahısların arasında kimlerin şayanı itimat olduğunu tahkik ettim. Temas ettiğim kimselerin bir çokları da gıyabımda medih yollu telgraflar çekmişler. Bu suretle Yanya'da iyi bir hava ile karşılandım. Evvelâ İsmail Kemal Bey meselesi ile meşgul oldum. Arnavutluk'tan meb'us çıkmak isteyen bir zat daha vardı: Ayandan Ferit Paşanın kardeşi Süreyya bey.

Bu zata, eğer hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin programına sadık kalacağını yemin ile tevsik ederse kendisine yardımcı bulunacağımı söyledim. Kabul etti. Ben de İsmail Kemal Beyin taraftarlarını akalliyette bırakmağa muvaffak olarak Süreyya beyi meb'us seçtirdim.

بسمه محرمه ویرطلا اوزره قیصانه مستوره ده بروجه بالا اوده لرای عثمانی عضو
والی بل اقدی قلمتری مستوره استوبه مقبوضه مشارالیه محترمہ تقدیم
انتهر - (- - - - -)
مستقی بیانہ فرمہا قلمانی
وینوا

Vesika 10 (2 Şubat 327 yani 1911 tarihli makbuz: "Bazı muhirlere verilmek üzere tahsisatı mestüreden ber-veç-i bâlâ on lirayı Osmanî atüfetlü Vali beyefendi hazretlerinden alınmıştır. İşbu makbuz müşarünileyh hazretlerine takdim olunmuştur. İmza: Müstakil Yanya fırkası kumandanı)

Biraz sonra Şimali Arnavutluk tehlikesi başgösterdi: Buradaki Arnavutların, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak için umumî bir isyan hazırladıklarını öğrenmiştim. Onların programına göre, isyan hareketinin sirayet dairesi içinde Yanya Vilâyeti de vardı. Yaptığım tahkikat neticesinde Filât'ta şekavetle meşgul ve idama mahkûm Muharrem Reşit namındaki bir adamın isyanda en mühim rolü oynadığını ve onun Yanya Müftüsü Fuat efendi tarafından gizlice himaye olunduğunu anladım.

Fuat efendiyi nezdime çağırdım ve Filât'a giderek Muharrem Reşit'ten hiç bir isyan hareketinde bulunmıyacağına dair Besa almasını emrettim. Adam şaşırды ve tevil yollu sözler söyledi. Müftüye verdiğim cevaplarda, zan ve tahmininin haricinde ve kendisi için mes'uliyeti mucip olacak bir çok gizli meseleleri bildiğimi de ima ettim. Bunun üzerine, Fuat efendi dediğimi yapmak zorunda kaldı. Ben de Muharrem Reşid'i affettireceğimi vadettim. Böylece, isyan hareketleri Yanya vilâyeti sınırları içine yayılmadı.

Fakat Şimali Arnavutluk'taki asiler ile Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa anlaşmış idi. Bu anlaşmaya göre Arnavutluk'ta bulunan Türk Vali ve Mutasarrıfların yerlerine birer Arnavut beyi tayin olunacaktı. İlk hamlede benim değiştirilmem lâzım geliyordu.

TRABZON VÂLİLİĞİNDE

Bu sebeple Trabzon valiliğine naklim yapılarak yerime askeri feriklerden Arnavut Tahsin paşa tayin edildi.

Trabzon'a varınca, Vilâyet durumunun pek nazik bir safhada olduğunu gördüm. Çünkü o vakit iktidar mevkiinde bulunan Gazi Ahmet Muhtar paşa hükümeti Hürriyet ve İtilâf Partisine istinat ediyordu. İttihat ve Terakki mensupları ise, bir yandan fırsat kolluyorlar, bir yandan da pek gizli bir faaliyet sarfediyorlardı. Vilâyetin bir çok mühim memuriyetlerinde de Rum ve Ermeni memurlar vardı. Bunlar, İstanbul'da mensup oldukları şahısların (muhtelif Nazaretlerin ileri gelen gayri müslim şahsiyetleri) aleti hükmünde idiler. Onların mühim bir kısmını bir çok mücadelelerden sonra işlerinden çıkarttım ve yerlerine Türk memurlar tayin ettim.

Trabzon'da iken Balkan muharebesi patlak vermişti. Maliye Nazareti hemen hemen daima «İhtiyacat-ı mühimme-i harbiye» için para isteklerinde bulunuyordu. Vilâyetin tahsil mekanizmasını sefer-

Bütün bu dağdağalar içinde maarifi de ihmal etmiyordum. Trabzon'da Yavuz Sultan Selim'in anası tarafından yaptırılan meşhur «Hatuniye» medresesi vardı. Bu mükemmel ve tarihi bina, zamanla pek harap bir hale gelmişti. Bir hayli uğraştım. Şeyhülislâm Mehmet Esat Efendiye mütemadî ve mütevalî müracaatlarda bulundum. Nihayet Evkaf-ı Hümâyün Nazareti harekete gelerek Hatuniye Medresesi yıkılmaktan kurtarıldı. Vilâyet hudutları içindeki medreselerin tedrisatına da el attım ve bunların ıslahı cihetine gittim. Ayrıca yeni ilk okullar açtım, Sanayi Mektebini genişlettim.

طرزون و لایت بیسنه

۵۵

ساده افتم سمرقانی

۹۹ سادو اولدی ایسه تاریخ تحریک بیدارینه جواب
 قانونیه در رسک اصلاح و اعماریه تحفه کی مایات اولدی سوک و صبره افتم
 تعذیر اولدی سرت اجرائی عیالیه خصوصک اوقاف مایوسه نغذرت جلیسه بیلر لیک مایه مقبره ظهوری رقم اولدی افتم
 بی سادو اولدی ایسه تاریخ تحریک بیدارینه جواب

Vesika 12 (Şeyhülislâm tarafından Trabzon'daki medresenin imarı üzerine takdir ve Evkaf Nazaretine icabeden şeylerin yapılmasına dair yazıldığı hakkında tebliğ tezkeresi)

Bunlardan maada Nafia işleri üzerinde durdum. Yol, köprü ve İskelelerin inşasına ehemmiyet verdim. Aynı zamanda sıhhi işleri yoluna koymak istedim. Vilâyetin bir etüv makinesi vardı. Fakat buna bir hangar yapmamışlar, açıkta bırakmışlar, çürüyüp duruyordu. Etüv makinesi için, o zamanki tabirle «Daire-i mahsusa» inşa ettirdim. Guraba Hastabanesinin noksan olan cerrahi aletlerini almak maksadile iane topladım.

Mülhakatı sık sık teftiş ediyordum. Hattâ bir kerre şu garip vaka ile karşılaştım: Gümüşhane'ye bağlı Şirak kasabasında bulunuyordum. Sokaktan geçen bir şahsın hali gözüme çarptı. Herifi nezdime getirttim. Üstünü ve çantasını arattım. Neler çıktı, biliyor musunuz? Müslümanların hıristiyan olmaları için yazılmış propaganda broşürleri! Meğer bu herif Türk köylerini dolaşıyor, halkı tanassur ettirmeğe

çalışıyormuş! Hattâ yaptığım tahkikat neticesinde bir kaç şahsı kandırmağa muvaffak olduğumu da öğrendim.

Onun bu cür'et ve çirkin harekâtının tek saiki bence halkın cehaleti idi. Bu havalide, Maçka kazasında elliden fazla ilk okul açarak, hiç olmazsa yetişen nesilleri mümkün mertebe kör ve cahil olmaktan kurtarmağa çalıştım.

Bu suretle de Trabzon valiliğinde hizmet müddetim bir seneye yaklaşmış bulunuyordu: 28 Ağustos 1328 den 20 Mayıs 1329 a kadar.

Fakat kısmet de bu kadarmış! Dahiliye Nazaretinden aldığım telgrafta yerime Samih Rıfat'ın tayin olduğu bildiriliyordu. İtiraf ederim ki bu nagehani muameleden hayretler içinde kalmıştım! Çünkü valilikten infikâkım için hiç bir sebep ve bahane mevcut değildi.

İstanbul'a geldim ve doğruca Dahiliye Nazırı Hacı Adil beyden bu muamelenin sebebini sordum. Nazır:

— «Ne sen sor, ne de ben söyleyeyim!» cevabını vermesin mi?

Bir müddet sonra neşrolunan bir kanun ile hizmet müddetleri 25 seneyi dolduran mülkiye erkânı tekaüde sevk edilmişti. Bu meyanda beni de emekli sınıfına ayırmışlardı. Fakat senem tamam olmadan! Bu da gösteriyordu ki hakkımda cereyan eden muamele kasta makrun olarak yapılmıştı. İşin iç yüzünü bilâhare anlayabildim:

SİPİNOZA'NIN SONU

Bir gece, Trabzon İdadisinde, Filozof Sipinoza hakkında mualimlerden biri tarafından verilen konferansı dinlemeğe gitmiş idim. Orada vilâyet erkânı ve eşraf da vardı. Bir aralık elime bir telgraf tutuşturdular. Bunda Babîâli baskını bildiriliyor, Nâzım paşanın mak-tul düştüğü de anlatılarak asayişin mahafazası tavsiye olunuyordu. İmza yerinde ise sadece «Talât» kelimesi yazılı idi. Başka hiç bir sıfat ilâve edilmeden!

Bu telgrafı okuduktan ve imzanın atılış şeklindeki garabete de dikkat ettikten sonra, ihtiyarım haricinde olarak:

— «Talât beyin bu hareketi, bana Patrona Halil vakasını hatırlatıyor!» dememiş miyim!

Filhakika, içinde yüzdüğümüz hadiselerin tehlikeleri ve zamanın fevkalâde nezaketi beni büyük bir teessüre götürmüş, vukua gelen hükümet darbesinden çok üzülererek âdetâ tevahhüş etmiş idim.

Lâkin, yukarıdaki cümleyi, dallandıra budaklandıra ve her halde bir çok ilâveler de yaparak Talât beyin (paşa) kulağına fıslayanlar olmuş. Lâf, Trabzon'dan İstanbul'a bir çığ gibi büyüyerek gitmiş! Buna

mim koyan «Sadr-ı zaman» da fırsat kollayarak, geniş salâhiyet ile «Makam» sandalyasına oturunca; ilk iş olarak beni «mevki» den uzaklaştırmış! Her halde, Hacı Adil bey için iç yüzünü biliyor olmalı idi ki, bana «Ne sen sor, ne de ben söyleyeyim!» cevabını vermediği muvafık görmüştü! Çünkü, infikâkim hakkında, bir Nazır için makul olabilecek tek bir sebep mevcut değildi.

Bununla beraber üzülmедim. Çünkü mülki hizmette bulunduğum müddet içinde parlak bir sicili doldurmak mazhariyetine ermiş idim. Tekrar maarife döndüm. Yarının büyüklerini yetiştirmek vazifesine dört el ile sarıldım.

DARÜLFÜNUNDA

Darülfünunda vazife almaklığım şu suretle oldu :

Bir gün, o zamanın Maarif Nazırı Şükrü beyden bir davet telgrafı aldım. Şükrü bey ile Bursa İdadi Başmüdür muavini ve Vilâyet gazetesi muharriri olduğu zamandanberi tanışiyorduk. Şahsıma karşı çok hürmetkâr muamelede bulunmuş Şükrü beyin davetine hemen icabet ettim. Bana, felsefe muallimi Emrullah efendinin (eski Maarif Nazırı, meşhur dalgın âlim) hastalığından dolayı istifa ettiğini; gerek onun, gerekse kendisinin bu kürsüyü kabul etmeğimi ısrarla istediklerini söyledi. Muvafakat ettim (5 Şubat 1327=1911). Fakat müfredat programının şekline ve seleflerimin tеdris tarzlarına muttali olduktan sonra istifa ettim. Bendan açıkta kalan dersleri Ziya Gök Alp'a teklif etmişler. Lâkin o, yalnız "İçtimaiyat,"ı kabul ile felsefe derslerini benim okutmaklığımda ısrar etmiş. Bunun üzerine Müderrislik vazifesini ifaya başladım! (17 Mart 1330=1914) Bir müddet sonra Emrullah efendinin okuttuğu bütün felsefe derslerini bana verdiler: (Birinciteşrin 1330). Altı ay sonra, arkadaşların teveccühüne mazhar olarak Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi reisliğine seçildim. "Edebiyat Fakültesi mecmuası,"nın neşrini temin ve merhum Müderris Naim bey ile beraber felsefe ıstılahlarını tesbit ettim. Bir de "Darülfünun Tarihi," yazdım.

O zamandanberi bulunmuş olduğum vazifeleri biliyorsunuz.

Bugüne kadar memleketime ufak bir hizmet yapabildi isem, ne mutlu bana...

* * *

Sayın Mehmet Ali Aynî'nin kültür hayatımızdaki ehemmiyet ve kıymeti hakkında bir kaç söz söylemeği lüzumlu addediyoruz. Onun

yüksek ilmî liyakatını izah edilebilmek bizim için elbet imkân-sızdır: Bunu, çok istediğimiz halde, « Canlı Tarihler » serisinin herkese tahsis olunan hacmi ve gayesi müsait olmadığı cihetle, yapamıyoruz ve üzülüyoruz. Fakat sırası gelmişken bazı cihetlere işaret edeceğiz: Sayın Mehmet Ali Aynî, gerek Meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet devirlerinde memleketimizde yetişmiş olan bir kaç sayılı mütefekkiriden biridir. Bunu Üstadın şimdiye kadar intişar etmiş bulunan eserleri gözle görülür, el ile tutulur bir hakikat halinde belirli etmektedir. Sayın Mehmet Ali Aynî'nin Türkçe ve Fransızca kitaplarından maada Türk ve ecnebi dostları ile uzun yıllardanberi devam eden muhaberele de bir araya toplansa kocaman ve çok değerli ciltler vücuda gelir. Meselâ Süleyman Nazif merhumla teati ettiği mektuplar çok karakteristiktir. Darwin nazariyesine de temas eden bu yazılı sohbetlere esbak Dahiliye Nazırı Memduh Paşa da

بک فخرم بک اقدی،

معلوم سامیله یدرکه شاعر اخصیایه بنو عقیقه عقی ضیفنه
اولاده اجداد و مقونیلری اخصیایه ، بکلمه اولور .
اورماه فلسفه میل ایدر لر . باطبع عاجز شاعر
ایچوره بو حال داها دهنتلی بر مقدرور . ایسته بندو کرده
کویا فلسفی بر ستم یازورم ، اقد بجه نقدیم ایدیمورم . سانی
داستانه و مآلی بر یساده لر . رفیقه عاجزیکه اثری اولدیغی
ایچوره مطالعه بو یورولور امیددیم . عهد اصف و حیرت ایدیمورم .

برادر عقیقه

علی کرمیا

۸۸
سایه

Vesika 14 (Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem bu 28 Nisan 928 tarihli tezkeresinde «güya felsefi bir şiir» yazdığını ve okuması için gönderdiğini Mehmet Ali Aynî'ye bildiriyor.)

karışmış ve bu husus hakkındaki düşüncelerini izah eden bir bent kaleme alıp göndermiştir.

Sayın Mehmet Ali Aynî'nin muhabereleeri hakkında bir fikir vermek maksadile bir kaç belgenin örneğini veriyoruz. Bunlardan biri Veled Çelebi'nin, biri Gazi Ahmet Muhtar paşa zade Mahmut Muhtar paşanın, biri Namık Kemal zade Müderris Ali Ekrem merhumun, biri de «Devlet Müşavir-i Hassı» (Almanya) Her Berker'indir.

Üstadın Maarife verdiği yılları içinde vakit vakit mülki hizmetlerdeki tecrübe ve vukufundan istifade edilmek düşünülmüştür. Bu hususta da bir vesika örneği takdim ediyoruz.

معروض درویشانه
 بر طرفین رمضان، بر طرفین (وام) صبیحة سینه بولونبوم وقت اختتام
 اربوب رشوگا خدارقاره لایحه بقدر ایجه شکلات حکم حتی بیاض اندرین
 همان کوندره حکم آدام بوکوب بیاض اندرینک بر ایله کوندره جان
 موضوعه موافق کور اولمن، حاصلی بکجه نیکر سه درج بو بورما به پلر سیکر
 اصلا متاثر اولماق بنه کر محض امر عالی کدر انفاذ ایجه بر ایله کوز یازم
 یوسف بودا دینک رحلی قولار یغنی معترف
 شید درج بو بور اوله جف لطفاً تصحیحیه اکتدر استخام ایدم بعض
 خطا لر کوردم، تصحیح بیله ایره مردم حاصل قنده رانه بر تسی اولدی
 خلق بوزنیه حقیقه حتی بر شکله قویق عنایت علیه از نظر وجود افتم خرفندی
 (عاشور ماه ۱۳۳۱)

Vesika 15 (Veled Çelebi İzbudak tarafından 1915, Ramazanı sonunda Konyadaki Meram yazlığından yazılmış mektup. Veled Çelebi bu mektupta neşrolunmak üzere bir yazı yolladığını bildiriyor ve bizzat tashihini rica ediyor.)

Mehmed Ali Aynî'nin eserleri

İlk yazdığı kitaplar

- 1 — Nazari ve ameli istatistik H. 1306 Karabet matbaasında
- 2 — Malumat-ı nafia-i fenniye 1308 Halep vilâyet matbaasında
- 3 — Küçük umumî tarih -Ernest Lavisse'den tercüme - 1317 Kastamonu vilâyet matbaasında
- 4 — Tarih-i edebi-i âlem - Lotté'den tercüme - H 1317 - Kastamonu vilâyet matbaasında
- 5 — Darülfünun tarihi, Matbaa-i âmire, 1930

Umumî felsefe, psikoloji ve ahlâk

- 6 — Türk mantıkçıları
- 7 — Ruhiyat dersleri, Matbaa-i âmire 1916
- 8 — İlim ve felsefe » » 1913
- 9 — Küçük felsefe tarihi, Darülfünun Litografyasında
- 10 — Farâbi Matbaa-i âmire 1914
- 11 — Celâl Devvani'de İdealizm, Fransızca, Belçika'da (Louvain) de
- 12 — Ahlâk dersleri, Evkaf-ı İslâmiye matbaasında 1927
- 13 — Her gün bunu oku, Halk basımevi, 1936
- 14 — İntikad ve mülâhazalar, Orhaniye matbaasında 1915
- 15 — Türk ahlâkçıları, Marifet Basımevi, 1939

Tasavvuf

- 16 — Hüccet-ül İslâm - İmamı gazali, Matbaa-i âmirede H. 1325
- 17 — Tasavvuf Tarihi, Vatan matbaasında, H. 1341
- 18 — » » (İkinci kısım) İst. Üniversitesinde Litoğrafi ile
- 19 — İbni Sina'da tasavvuf, İbni Sina için yapılan ihtifal münasebetiyle yazılan kitapta.
- 20 — Reybillik, Bedbinlik, Lâlihâlik nedir? Evkaf-ı İslâmiye matbaasında 1341
- 21 — Şeyh Ekber, İkbâl kitabevi tarafından
- 22 — İbni Arabî'nin felsefesinin zübdesi, Fransızca - Paris 1926
- 23 — Abdülkadir Geylânî, Fransızca, Pariste 1939
- 24 — İsmail Hakkı Bursalı

- 25 — İsmail Hakkı - Türkçe, Maarif Basımevi 1944
 26 — Hacı Bayramı Veli Evkaf-ı İslamiye matbaasında 1343
 27 — Hayat nedir

Siyasete dair eserleri

- 28 — Milliyetçilik Maarif Basımevi 1944
 29 — Hükmü Cümhur, Vatan ve insaniyet, Kader Matbaası 1327
 30 — Örfiyat-ı siyasiye ve ahlâkiye, Matbaa-i âmire 1327
 31 — Demokrasi nedir? Marifet Basımevi
 32 — Fakir, Hindistan fakirleri üzerine bir roman, Kastamonu vilâyet matbaasında, 1318
 33 — Siyasetname tercümesi, Melikşah Selçuki'nin vezir-i azamı Nizamülmülk'ün farsca olan bu kitabı Maarif Bakanlığının dileği üzerine üstad tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Bunlardan başka Mehmed Ali Aynî'nin makale kadrosunu aşan ve telif, tercüme yoluyla vücuda getirdiği bilgi nazariyesine, felsefeye, pedagojiye, tasavvufa dair tetkik ve makaleleri Edebiyat fakültesi mecmuası, İlahiyat fakültesi mecmuası, Millî mecmua, Fağfûr gibi mecmualarla Yenigün, Akşam, Cumhuriyet, gazetelerinde 1916 - 1924 yılları arasında çıkmıştır.

Profesör Mehmet Ali Ayni hatıralarını anlatmış, muharrir Sabih Alaçam yazmıştır. Yazıldıktan sonra hatıralar tekrar sayın Profesör tarafından görülmüştür.

Düzeltilme : 31. sayfada 5 sayılı vesikanın altındaki yazının son satırında "adına," kelimesi "adamına," olacaktır. 58. sayfada 8 sayılı vesika telgraf değil. Aynî beyin çektiği telgraf makbuzudur.

Berlin W.8., Wilhelmstrasse 68.

Kultusministerium

den 9. Dezember 1916.

Hochgeehrter Herr Kollege !

Noch erfüllt von den angenehmen Unterhaltungen, die ich bei Ihrem Berliner Besuch mit Ihnen führen durfte, empfang ich in diesen Tagen Ihre interessantesten wissenschaftlichen Publikationen und spreche Ihnen dafür meinen verbindlichsten Dank aus. Sowohl Ihr systematisches Werk wie Ihre Studien über Farabi und vor allem über den mir so sehr sympathischen und natürlich auf das Genaueste bekannten Ghazali werden mir von großem Nutzen und Vorteil sein. Im Grunde seines Wesens war Ghazali doch ein ganz moderner Mensch wenn er natürlich auch von seiner Zeit nicht losgelöst werden kann. Er kann für die große Reform innerhalb des Islam noch eine Bedeutung gewinnen, von der nur jetzt die Wenigsten eine Vorstellung haben. Man muß nur die ewigen Werte seiner Lehre von ihren zeitgeschichtlichen Bedingungen zu lösen verstehen.

In der Hoffnung, Sie bald einmal wiederzusehen, bin ich mit dem Ausdruck meiner besonderen Verehrung

Ihr sehr ergebener

Geheimer Regierungsrat.

Vesika 13 (Alman Devlet Müşaviri Fon Berker'in Mehmet Ali Ayni'ye kendisine gönderdiği Gazali ve Farabi hakkındaki etütleri dolayisiye yazılan teşekkür mektubu. 9 Aralık 1316)

gen. Türkiye'de Atatürk'ün bilgisi intikali,
agaacın karvella büyümesi, golgesini
etrafına yayması, çiçek açması ve bereketli
mahsul vermesi gen. meşim o ağaca yapı-
cakları bilgisi hizmet ve ibtilimama bağlıdır.

Mehmet Ali Aynî

Profesör Mehmet Ali Aynî'nin el yazısı ve imzası

انسانیت مسافاتی شخصیت کاغذی ایله بیلیم بوزور و فوتمه شیری یئکه تیزنکله صافتمه باغلام
سده به دانا نه نازه و صهره لای عمار و صهره نیت لای درشتونه آزادک ان بریم و نظیم اولمالیک
سرتک کورده عالی محکومه ده کارلا ایند ایند سرتک و صافتمه باغلام دور کوم و صافتمه نکلان، نکل
باغلام قه و صیج دور سرتک کورده مساعده اینلر بریم باغلام سرتک و صافتمه باغلام دور سرتک
کوکلی صیقتمه، ایچ اور شوسورده، شیره وده و اده و صافتمه باغلام

محمد علی عیوب

Profesör Mehmet Ali Aynî'nin eski harflerle el yazısı ve imzası

(İnsanın cismanî sıhhatini muhafaza edebilmesi bozuk ve kokmuş şeyleri yemekten titizlikle sakınmasına bağlıdır. Mideye daima temiz, taze ve hazmı kolay gıdalar arz etmek her düşünen adamın en birinci vazifesi olmalıdır. Bunun gibi ruhanî sıhhatimizi de muhafaza etmek istersek dimağımıza yalnız düzgün ve sağlam fikirlerin, kalbimize yalnız temiz ve necip duyguların girmesine müsaade etmeliyiz. Böyle yapmazsak hiçbir zaman başdönmesinden, gönül sıkıntısından, iç üzüntüsünden, şüpheden ve elemenden kurtulamayız.)

İNSAN VE HAYAT

CİLT: I

Dünyanın en meşhur biyoloji âlimlerinden Alman doktoru Fritz KAHN ilmin en son ve yeni verimlerini halkın anlayacağı hale getirmekle de şöhret kazanmıştır. Doktorun bu hususta takip ettiği metot sade gibi görünmekle beraber son derece emeğe ve çalışmaya ihtiyaç gösterir. Doktor bu sahada yazdığı kitabının açık bir dille yazmayı kâfi bulmamış, kendisi resim tahsil ederek anlaşılması hususunda en ufak bir teerrüde düştüğü noktaları mukayeseli resimlerle şüpheden kurtarmış, herkes tarafından anlaşılır, açık bir hale getirmiştir. Doktorun bu kadar uğraşarak yarattığı bu başeser, ikinci defa olarak 1940 ta tekrar kendisi tarafından ilmin yeni ilerleyişlerine göre düzeltilmiş ve zenginleştirilmiştir. İkinci defa yazılışından sonra evvelâ Yayınevimize Türkçeye çevriltilerek amerikancası Nev-Yorkda basıldıktan sonra Türkçesi neşredilebilen "İnsan ve Hayat,,ın birinci cildi satışa çıkarılmış bulunuyor.

İnsan ve Hayatın birinci cildinde hayat muammasının en pratik faydalara doğru çözümlüğünü bulacaksınız. Zarif bir cilt, dört renkli bir üst kapak, 253 resim ve 45 tablo, 370 büyük sayfa... Fiyatı yalnız 6 liradır. Sizi size zevkle okutarak tanıttak bir tek eser vardır :

İNSAN VE HAYAT

J. - J. ROUSSEAU

Emil

Bütün dünyanın terbiye alanında en eski ve en özlü başeseri, terbiyenin, pedagojinin demirbaş kitabı olan bu eser bütün dünya dillerine çevrilmiştir.

Bu eser yurdumuzun en salâhiyetli olarak tanınmış kalemlerile dilimize çevrilmiş ve Yayınevimizce çıkarılmış bulunuyor.

Emil

Emil

Yahut: Terbiyeye dair

Birinci kitap İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden Hilmi Ziya Ülken, ikinci, üçüncü ve dördüncü kitaplar Ali Rıza Ülgener, beşinci kitap Salâhaddin Güzey tarafından tercüme edilmiştir.

Sağlam bir surette ciltlenmiş, resimli bir dış kapakla kaplanmış olan büyük boyda bu 543 sayfalık başeserin fiyatı 4 liradır.

Emil, her anaya, her babaya, her gence ve her aydın yurttaşta mutlaka lâzım olan sayılı eserlerden biri ve belki birincisidir. Emil'i okumak insanın nasıl yetişmesi lâzım geldiğini öğreten başlıca yolu geçmek demektir.

Çıkaran: ÜRKİYE YAYINEVİ Ankara cad. 36 İstanbul

Fiatı 50 kuruş